

FORUM för
TRÄDGÅRDS
HISTORISK
FORSKNING

■ Nr 23, 2010 ISSN 1652-2362

REDAKTION

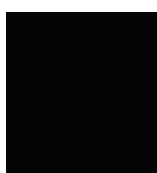
Maria Flinck

Catharina Nolin

Hanne Romanus Haas

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

Årets Bulletin domineras av föreläsningarna från förra årets seminarium "Trädgård och text". Alla medverkande har bidragit med hela eller delar av sina föreläsningar. Dessutom har vi presentationer av flera nya eller pågående forskningsprojekt, en avhandling, några uppsatser och recensioner. Flera av dem handlar om metoder för inventering, undersökning och bevarande av historiska trädgårdar.

Vi vill tacka alla skribenter som så generöst bidragit till årets Bulletin.

Grafisk form: Roger Sonnenfeld

RAPPORTER

Trädgård & text. Forums årsmötesseminarium 2009
Catharina Nolin 3

Parken som kulturarv,
förvaltning – skötsel – historisk kunskap
Maria Flinck 4

ARTIKLAR

The Garden against History. Reflections on
the *Hortus Conclusus* Theme in Premodern Literature
Anders Cullhed 6

Writing a garden, a park, a landscape. Notes on historical
precedents and current essays
Katja Griller 9

Att skriva sin trädgård. Trädgården i kvinnors privata och
offentliga texter (English summary)
Julia Donner 12

"Ett paradis för dig själv och din maka". Kvinnor och män i
trädgårdsskrifter för allmogen omkring 1900
Andreas Nord 15

Ian Hamilton Finlay and the Little Sparta Garden
Patrick Eyres 19

The Norwegian Garden Theatre.
The Nordmandsdal in Fredensborg
Mette Skougaard 22

Når teksten sladrer. Kongenshus Mindedal mellem trans-
historisme, stærk stedspecificitet og tekstlige merbetydninger
(English summary)
Mette Haakonsen 26

Trädgårdsarkeologi på Fossesholm. Spåren av 1700-talets
trädgård under gräsmattan
Anna Andréasson 30

FORSKNINGSNYTT

Doktorander
Att väva samman det förflutna – det autentiska kulturarvet
Hedvig Mårdh 32

Forskningsprojekt

Trädgårdens betydelse och mening
Sofia Cele 33

Växter & växtlämningar inom arkeologin
Anna Andréasson 34

Vårdplan för Göholms park och trädgård
Boel Persson 35

Gotländska prästrädgårdar. Dokumentation av
byggnadsminnenas trädgårdar
Eva Selin 36

Kyrkogårdens gravstenar – historia i sten
Anna Andréasson 38

AVHANDLING: ABSTRACT

Bortom åker och äng: förekomst och betydelse av kvarnar,
fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska
kartorna (ca 1630–1650). (English abstract)
Pia Nilsson 39

UPPSATSER: SAMMANFATTNINGAR

Valåsens herrgårdspark eller Hack i häl på Linnerhielm
Anita Andersson 40

Trädgårdens mästare: En studie om Rudolf Abelins politiskt-
sociala författarskap i sekelskiftets Sverige
Olof Nilsson 41

RECENSIONER

Lucius Junius Moderatus Columella
Tolv böcker om lantbruk
En tvåtusenårig romersk lantbrukslära
(Andreas Nord) 41

Inger Larsson
Millefolium, rölika och näsegräs
Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition
(Karin Martinsson) 43

Madeleine von Essen & Else Espeland
Bogstad. Park og hager til nytte og behag
(Anna Jacobsson) 45

Stefanie Hennecke & Gert Gröning (Ed.)
Kunst – Garten – Natur. Perspektiven gartenkultureller
Forschung zu Beginn des 21. Jahrhunderts
(Joachim Schnitter) 47

Trädgård & text

Forums årsmötesseminarium 2009

Catharina Nolin

Med seminariet *Trädgård och text* ville Forum för trädgårds-historisk forskning öppna för en diskussion kring hur texter av olika slag kan interagera med och vara en del av en trädgårds utformning, liksom hur de kan användas för att tolka och levandegöra trädgårdar såväl vetenskapligt som skönlitterärt.

Årsmötet hölls 1 oktober, seminariet och exkursionen de två följande dagarna, 2–3 oktober. Seminariet anordnades i samarbete med Kungl. biblioteket i Stockholm och föreläsningarna ägde rum i deras lokaler. Omkring 30 personer deltog i seminariet.

Temats rika spännvidd i tid och rum märks tydligt av föredragshållarnas egna presentationer längre fram i årets Bulletin. En av programpunkterna var 1:e bibliotekarie Janis Kreslins presentation av ett urval av bibliotekets rika boksamling i vilken trädgårdar utgör ett väsentligt inslag både som text och som illustration.

Exkursionen var förlagd till två trädgårdar där det textuella utgör en väsentlig del av idéinnehållet, Häringe och Tullgarn. Trädgården vid Häringe kan följas mycket långt tillbaka i tiden, men i detta sammanhang är 1930- och 1940-talen av särskilt stort intresse, då slottet ägdes först av Thorsten Kreuger och därefter av Electrolux grundare Axel Wenner-Gren och hans hustru Marguerite.

I parken vid Häringe finns bland annat en samling sandstensskulpturer föreställande antika och fornnordiska gudar och personifikationer, som Mercurius och Bacchus, Oden, Tor och Moder Svea. Skulpturerna ger associationer till renässansens och barockens trädgårdskonst där olika personifikationer ofta hade stor betydelse för förståelsen av platsen, liksom för ägarens relation till denna samt uppfattning om sig själv. På Häringe har skulpturerna en direkt koppling till Axel Wenner-Gren då de bär på attribut som kylskåp, fartyg och kugghjul, vilka representerar hans olika verksamhetsgrenar.

En annan anknytning till det textuella är gravplatsen för döda hundar och rådjur, där varje avliden vän har fått sin egen namnförsedda och individuellt utformade gravsten. Gravplatsen kan framför allt ses som en konkretisering av Marguerite Wenner-Grens stora kärlek till djur.

Utgångspunkten för besöket på Tullgarns slott var "Lettres à mes amis sur Tullgarn", tre brev skrivna som en vandring genom landskapsparken och slottet som prinsessan Sofia Albertina fick i gåva av sin hovdam Ebba Oxenstierna af Eka och Lindö och Carl Gustaf Ulfparre af Broxvik 1827. Landskaps-parken brukar vanligen omnämnas som ett verk av Gustav III:s yngre bror prins Fredrik Adolf, men breven visar att den i hög grad även präglas av deras syster, prinsessan

■ Runt ett träd på Häringe ligger djurgravarna, där varje djur fått en egen sten med inskription. Foto: Catharina Nolin 2009

■ Detalj av ett rådjuret Bambis grav på Häringe. Foto: Catharina Nolin 2009

Sofia Albertinas och hennes vänkrets idéer och engagemang. De på franska skrivna breven utgör en litterär representation och ger genom sitt innehåll uppslag till tolkningar av tillkomsten och innebörden av denna synnerligen intressanta landskapspark.

Catharina Nolin, docent

Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet
catharina.nolin@arthistory.su.se

Parken som kulturarv

förvaltning – skötsel – historisk kunskap

Maria Flinck

Seminariet *Parken som kulturarv, förvaltning – skötsel – historisk kunskap* arrangerades av Institutionen för stad och land, SLU Ultuna i samarbete med ICOMOS Sverige 6–7 maj 2010. Seminariet var en del av Grönsö-projektet och där skulle resultaten av projektet presenteras.

Grönsö-projektet inleddes 1994, som ett samarbete mellan Institutionen för landskapsplanering, Sveriges lantbruksuniversitet (SLU) Ultuna, länsantikvarien i Uppsala län och Byggnadsstyrelsen (nu Statens Fastighetsverk). Syftet var att utveckla kunskapen om relationen mellan människa och plats inom kulturmiljövården och landskapsarkitekturen, med den uppländska herrgården Grönsö som exempel. Projektet har resulterat i flera rapporter och seminarier, samt avknoppats till andra projekt, utbildningar och skrifter.

Programmet började med en exkursion till Grönsö där Jacob von Ehrenheim, medlem i ägarstiftelsen och förvaltare, visade runt och berättade om parkens förändringar genom historien. Efter lunch återvände vi till Ultuna där seminariet fortsatte.

Som inledning presenterade professor Torbjörn Suneson Grönsö-projektets resultat. Kunskapsutvecklingen inom projektet handlade främst om att relatera landskapsarkitektens och trädgårdsantikvariens kunskap till kunskapen hos människorna på platsen. En vårdplan handlar om situationen och problemen idag, utifrån vad vi vet just nu. Man kan aldrig veta vilka resurser som kommer att finnas nästa år eller på längre sikt. Projektet kan visa hur man tar fram ett kunskapsunderlag för ett långsiktigt förhållningssätt till en plats.

Detta förhållningssätt handlar om att hantera relationer och dynamik. Relationer mellan plats och förvaltare, mellan plats och boende eller besökare, mellan kulturmiljövårdare och förvaltare. Dynamiken i platsens förändringar måste beaktas, i de levande växterna, i relationerna mellan trädgårdspark-omgivning, mellan betraktare i förändring och en plats som ständigt skiftar uttryck. Sunesons slutsats var att det viktigaste värdet hos Grönsö är den levande kontinuiteten, som upprätthålls av familjen som äger, förvaltar och bor på Grönsö.

Jacob von Ehrenheim, förvaltare på Grönsö, beskrev en investeringsstrategi för historiska herrgårdsparker. Prydnadsträdgården på herrgårdarna förr var en biprodukt av trädgårdsnäringen. Arbetskraften i den ekonomiska odlingen idag är avgörande för om prydnadsträdgården kan vidmakthållas. Skötsel och vård är mer betydelsefulla för bevarande av en trädgård än enstaka åtgärder, det är långsiktigheten i förvaltningen som är avgörande. För att kunna ta de ständiga detaljbesluten i den dagliga skötseln krävs tillräcklig kompetens och intresse hos förvaltaren och hos personalen.

Problemet är alltid att finansiera den löpande driften. Von Ehrenheim betonade att investeringar bara kan göras om det finns förutsättningar att hantera förändringarna, för det var meningslöst att utföra åtgärder som sen inte kunde underhållas. Den viktigaste investeringen låg i kunskap om platsen hos hela personalen.

Efter det beskrev förre länsantikvarien i Uppsala, Karl Johan Eklund, hur Grönsö-projektet givit perspektiv på myndighetspersonalens och förvaltarens respektive roller. Förutsättningen för en god förvaltning av ett byggnadsminne är ett stort personligt engagemang hos ägare, förvaltare och antikvarie. Kreativa ägare och förvaltare krävs för att ge herrgårdar ekonomisk bärkraft. Myndigheten måste ge utrymme för nuvarande ägare att leva på platsen och möjlighet att manifestera sig själva och sin egen tid.

Kjell Lundquist, docent i Området för landskapsarkitektur, SLU Alnarp, poängterade behovet av instrument för en långsiktig hantering av historiska trädgårdar i form av vårdprogram. Fler måste utbildas för att klara arbetet med att göra vårdprogram med välgjord historisk dokumentation och med reflekterande diskussion om alternativa mål och åtgärder. Förutom utbildning med specialkunskap för fackfolk krävs också trädgårdshistorisk bildning för allmänheten. Vi behöver använda väl definierade begrepp och vi behöver referensobjekt, både trädgårdar och vårdprogram.

Tomas Lagerström, adjunkt på Institutionen för stad och land, SLU Ultuna, gav några exempel på praktisk trädvård från Grönsö. Under besöket där fick vi se den nyplanterade allén av hästkastanjer, vilka dragits upp från frö från de bästa av de gamla träden. Vid planteringen hade det befintliga gräset hyvlats av men sedan lagts tillbaka igen, vilket lönat sig bättre än att så nytt. Raderna av lönnar på terrasserna mot vattnet hade luckor, vilka snart skulle fyllas med nya men fullvuxna träd. Fröplantor av lönnar hade grävts upp i skogen, flyttats till en odling för några års tillväxt och beskärning, tills de hade den höjd och form som behövdes till respektive plats. Tidigare formklippta lindar och askar på ramperna upp till huvudbyggnaden, vilka blivit förväxta, hade beskurits hårt med lyckat resultat. Den lind drottning Kristina enligt traditionen hade planterat har förökats med avläggare och den nya linden planterades av drottning Silvia, för att föra traditionen vidare.

Lagerström efterfrågade en erfarenhetsbank från referensanläggningar med bakgrund, diskussion och dokumentation av hela arbetet. Han rekommenderade att man oftare skulle kalla in expertgrupper, så som gjordes inför förnyelsen av lindalléerna på Drottningholm.

■ Gamla hamlade lindar och askhäckar omkring rampen upp mot Grönsöös huvudbyggnad. Foto: Anna Jakobsson 2010

Med utgångspunkt i den forskning hon gjort för sin avhandling, beskrev fil.dr Anna Tandré växterna på Grönsöö under första hälften av 1800-talet. Hon talade bl a om hur hon odlade växter nämnda i listor för att förstå deras lockelse. Tillsammans med sin handledare, docent Irene Flygare, Upplands länsmuseum, fortsatte de att diskutera de metoder och källor som finns för forskning om enstaka anläggningar och enskilda personer, med Grönsöö som exempel.

Med en sådan platsstudie undersöker man det konkreta lokala vilket ger möjlighet att undersöka relationer mellan människa och plats, mellan individ och ideologi. Man kan inte generalisera utifrån en enstaka plats eller enskilda människor, men beskrivningen av det partikulära och personliga är ett sätt att bygga upp bredare kunskap. Detaljstudier är ett sätt att komma nära trädgården, utan att pådyvla platsen ett redan känt historiskt mönster. Man behöver sätta de nya kunskaperna i kontext, men resultaten måste inte vara representativa.

Landskapsarkitekt Bengt Isling och arkitekt Christian Laine berättade om den utredning av Bellevueparken i Stockholm de fått i uppdrag av Vägverket att göra inför bygget av Norra länken. Bellevueparken är en liten del av Hagaområdet i Nationalstadsparken. Under Gustav III:s tid anlade flera hovmän sommarbostäder i området med inspiration från Italien som Tivoli, Frescati och Albano. Alla var delar i det associativa landskap som idag är det bevaransvärda i Haga. Det gestaltade landskapet som helhet kan inte bevaras om inte alla delar som behövs för förståelsen av området finns kvar.

Isling och Laine ansåg att de som hade kunskapen behövde ta sig formuleringsprivilegierna och välja vilken historia platsen skulle berätta. De hade valt att i Bellevueparken återskapa Fredrik Magnus Pipers anläggning och, där det inte gick av praktiska skäl, skapa en egen ny Piperkomposition för att ge dagens besökare nya upplevelsevärden.

Sammanfattningsvis konstaterade deltagarna att målgruppen för trädgårdshistorikernas kompetens är antikvarierna på Riksantikvarieämbetet, länsstyrelserna och länsmuseumerna. Samtidigt efterfrågade flera av deltagarna hjälp med att hitta vart och till vem man skulle vända sig för att få rådgivning om historiska trädgårdar. Andra efterlyste fler inventeringar och register som del av kunskapsuppbyggnaden om historiska trädgårdar och publicering av resultaten. Jacob von Ehrenheim konstaterade att en central händelse för bevarandet av Grönsöö var publiceringen av boken *Grönsöö* av Sigurd Wallin (1952). Den gav insikt om att familjen förvaltade något betydelsefullt. Kunskapen om platsens värde påverkar förvaltningen genom att den är utgångspunkt för vilka mål man sätter upp för verksamheten.

Det finns planer på att publicera föreläsningarna från seminariet i bokform, men utgivningsdatum är inte klart ännu.

Maria Flinck, fil.kand.
trädgårdsantikvarie och trädgårdshistoriker
maria.flinck@bredband.net

The Garden against History

Reflections on the *Hortus Conclusus* Theme in Premodern Literature

Anders Cullhed

The theme of this modest contribution to the subject of gardening and culture could be expressed as follows: the function of literary gardens as a counterpoise or antithesis to historical time in premodern culture.

This topic is interesting as it can be traced far back in time but still reaches into our own contemporary period. It has to do, of course, with a tendency to locate representations of cyclical time to gardens: a quiet rhythm, regular changes in nature, the cycle of the four seasons – a regular scheme of things, domesticated to human control. By contrast, history is more often than not represented as an ongoing disaster. It is commonly conceived of as a manifestation of linear time in a perpetual state of crisis: precarious, irreversible, and unforeseeable.

Eastern Origins

All this begins, as far as this survey is concerned, with The Bible, where the garden of Eden precedes History. According to Genesis, “The Lord God planted an orchard in the east, in Eden; and there he placed the man he had formed. The Lord God made all kinds of trees grow from the soil, every tree that was pleasing to look at and good for food.” (2.8-9) This is obviously a good place to be in. The Hebrew word *Eden* means pleasure. And the garden of Eden is situated in an indeterminate East, a common location for origins. There, God provides man with everything he needs, but on a condition: he has to care for the garden. On the other hand, he must not care for moral knowledge. That is, he has to persevere in a state of innocence. This orchard is an original and a blessed place, beyond or rather before morals and history.

A materialistic or, say, Marxist interpretation of this garden would state that while everything material is taken care of for everyone, there are no conflicts, hence, no needs for morals. This happy state of things is likewise known from old Greek and Roman literature, where it is called The Golden Age, a “season”, as the Roman poet Ovid calls it in his *Metamorphoses*, “of everlasting spring”, *ver aeternum* (1.107).

But this state of bliss cannot last. Both man and woman are driven out of Eden, and from now on they have to eat “in painful toil” (Gen. 3.17) for the rest of their life. The garden, however, is not shattered; it is still there, but shut off from mankind by means of angelic sentries. So the origin is kept intact, inevitably destined to glimmer as a utopian dream for suffering mankind. Consequently, if the garden is at the source of history, it is also projected beyond the end of time. Both places – the origin and (hopefully) the final destination – are, in fact, commonly called *Paradise*, a Greek word inherited from the old Persian language, where *pairi-da za* meant an enclosed

area. As T.S. Eliot declared in his poem *Four Quartets*, a work very much occupied by the garden motif: “In my end is my beginning”.

Medieval Leisure

If Adam and Eve had sex before the Fall, they must have enjoyed it without any feelings of guilt. Genesis is very explicit on that point: shame belongs to man’s postlapsarian state. Through Western literature, blissful eroticism is frequently associated to the garden motif. It is certainly the main theme of Guillaume de Lorris’ and Jean de Meun’s medieval epic *The Romance of the Rose* from the 13th century, an ambitious work which both impersonates and discusses the main stages of a love history: desire, temptation and seduction.

A young man falls asleep, and in his dreams he sees a garden *tout clos*, obviously an instance of the famous *hortus conclusus* theme. It is enclosed by solid walls, and the dreamer feels something wonderful is waiting for him inside, as he listens to a choir of birds singing in wonderful harmony from within. He finds a narrow entrance and knocks on the door, whereupon it is opened by a young girl, called *Oiseuse* (Indolence). So, once again, busy life in society is in contrast to the calm existence within the garden walls.

The dreamer steps inside, just to find an earthly paradise in one of its medieval versions. It is characterized by its refined art or culture, represented by groups of young people singing and dancing in rings. This recalls the still fresh tradition of courtly love, known from the period’s chivalry romances: love, in short, as an artificial game, eroticism as a sophisticated entertainment for contemporary aristocracy. Guillaume de Lorris, which is responsible for this first part of *The Romance of the Rose*, proceeds with an enumeration of all the fruit trees and herb plants in the garden, a place of *copia* (abundance), indeed. Last but not least, this garden comes replete with evenly planted trees providing shadow, animals and brooks, so this is also an example of the locus *amoenus* – the pleasant place – topic, which returns now and again in ancient and medieval literature.

Still, eroticism is the principal pleasure of this garden: the dreamer aspires to gather a beautiful but inaccessible rose, a rather transparent metaphor for the act of making love. But, more importantly for us, this is a garden belonging to the lover’s dream, set apart from actual reality. It flourishes both in winter and in summer, beyond the laws of biological time. Guillaume’s *hortus conclusus* is a place of indolence, harmony, order, beauty and love, but it has no room for change or death. It is completely free from remorse or feelings of guilt: a

■ Lorenzo Baldissera Tiepolo, *Rinaldo and Armida watched by two soldiers, from Tasso's Jerusalem Delivered*. Etching from c. 1750–1755, after a drawing by his father Giovanni Battista Tiepolo. Los Angeles County Museum of Art, http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lorenzo_Baldisser

free zone reserved for desire's games at the heart of medieval culture, a projection of an aristocratic imagination in stark contrast to (but cunningly hinting at) orthodox Catholicism.

Tasso's Enchanted Garden

In his great Renaissance epic poem *Jerusalem Delivered*, first published 1581, the Ferrara poet Torquato Tasso depicts the first crusade. This is principally a poem about war, fighting and bloody deeds, motivated by contemporary political tensions between Western catholic Europe and the Muslim Turks. In the middle of this turmoil a beautiful witch, Armida, enters the Christian camp outside Jerusalem. She captivates and carries away one of its greatest fighters, Rinaldo. She takes him to her happy isle in the Atlantic sea, where they henceforth spend their days in a dreamlike state of eroticism, where he soon forgets everything about the war and his military duties.

Rinaldo is enchanted, then, by Armida, and so is the island they stay on, fixed in an "eternal April" (15.71). They dwell in a palace on top of the island, a building made up of various

walls, forming an intricate labyrinthine pattern. In the centre of this labyrinth is a garden. There, love seems to breathe everywhere from the trees and bushes. This is a place explicitly removed from history (the crusade), and even from reality. It has nothing to do with origins – it is situated in the West, not in the East, and it is located on an island, far from civilization. It might be interpreted as a projection of the early modern European mind caught up in the great colonization enterprises of the 16th century, many of them directed towards the West. But its main function in Tasso's epic poem is surely one we recognize by now: a poetically tempting but politically forbidden hedonistic counterpoise to history or, in an even wider sense, to historical time.

The Christian king at Jerusalem, Goffredo, sends two knights to deliver Rinaldo from the magical bonds of Armida and to bring him back to war. So, in the 15th song of the poem, Carlo and Ubaldo set out on their westward sea-journey. They pass Carthage on their left, the ruins of which serve as a reminder of the transitoriness of earthly glory. When they arrive to the isles of bliss, they cannot help admiring their rich vegetation, miraculously fertile by itself, never touched by human intervention. This is an echo from Ovid's depiction of the golden age in the *Metamorphoses*, but it might also reflect contemporary representations of American fertility: later on, for

example, we learn that there is a parrot here (16.13). So this is both a traditional *locus amoenus*, and a poetical interpretation of early modern Europe's colonial dreams.

After arriving to Armida's island, our two knights first have to cross layers of ice and snow in order to arrive at her palace on top of a mountain. They manage to penetrate the labyrinthine walls and to reach Armida's garden inside, which is described as follows (16.9-10, transl. Edward Fairfax):

When they had passed all those troubled ways,
The garden sweet spread forth her green to show,
The moving crystal from the fountains plays,
Fair trees, high plants, strange herbs and flowerets new,
Sunshiny hills, dales hid from Phoebus' rays,
Groves, arbors, mossy caves, at once they view,
And that which beauty moat, most wonder brought,
Nowhere appeared the art which all this wrought.

So with the rude the polished mingled was
That natural seemed all and every part,
Nature would craft in counterfeiting pass,
And imitate her imitator art:

This is one of the most eloquent versions of the Medieval and Renaissance topic Nature subject to Art. Here, art has worked so skillfully that it appears nowhere. It even seems as if nature had imitated art, rather than the other way around. But we must remember, in the context of this work, that Armida's garden is nothing but fiction, false imagination, a result of her magical craft. So when Carlo and Ubaldo finally rescue Rinaldo from Armida's spell, this whole palace dissolves in the air, like a sick man's dream (16.70). Thus, in the end, art and illusion have to yield to reason, duty, and orthodoxy, in short: to the reality principle.

Andrew Marvell: Gardening as Art

On the other hand, in the most skilful configuration of a garden in English poetry from this period, art comes off much better. I am referring to the 17th century Puritan poet Andrew Marvell and his poem "The Garden". To Marvell, the garden is clearly a retreat, a place of repose and of refuge from the toil of men, a variation of the old Latin topic inherited from Horace's famous poem (*Epodes* 2) which begins *Beatus ille*: "Happy the man" (who can enjoy the calm country life, far away from Rome and all urban business). This theme became immensely popular during the Renaissance, and Marvell seems to echo it: "Society is all but rude, / To this delicious solitude."

But this shrewd metaphysical poet develops the garden theme in his own, very peculiar way. His orchard is no place for love. Its green colors explicitly outdo the lovers' white or red complexion. The bark of its trees do not expose the lovers' names, as in pastoral poems or novels, only their own: "Fair trees! wheresoe'er your barks I wound / No name shall but your own be found." In fact, Marvell construes this place as an antithesis to Guillaume de Lorris' or Tasso's erotic gardens. This is a *locus* for solitary meditation, apt for our soul's pleasures as much as for our bodily distractions. Interestingly, this garden

is not subject to the laws of common earthly time. Here, the hours are not counted by mechanical clocks, strikingly common in the poetry of the seventeenth century, but by "herbs and flowers".

Consequently, this is another version of The Garden of Eden, minus Eve, and – as in Tasso – it might also recall popular conceptions of the New Transatlantic world: "The nectarine and curious peach / Into my hands themselves do reach; / Stumbling on melons as I pass, / Insnared with flowers, I fall on grass." But most of all, Marvell's garden is an image of Art as it was conceived during this Baroque century: as an alternative world, obeying its own laws, a place for body and soul alike, subject to its own time, an artificial universe in its own right, contending with – or even surpassing – nature.

"We Must Cultivate Our Garden"

Last but not least, on the threshold of modernity, this blessed, erotic or artificial place yields to another type of garden, typical of The Enlightenment but also pointing right down to our own time: that of material benefit and profit. The classical tension between history and gardening is, however, still intact. It is certainly evident in the small novel of Voltaire from 1759, *Candide*.

In *Candide* the hero, a young boy from Westphalia, his teacher Pangloss and his beloved Cunigunda are thrown out into a world which has gone mad. They are exposed to one disaster after the other: European wars, religious fanaticism, the earthquake of Lisbon, the cruelty of the Spaniards in America. This is History represented as a cruel farce, or a global nightmare. Finally, the leading characters of the novel withdraw to a village outside Constantinople, which takes us back to where we started: in the East (from Voltaire's point of view). Even more importantly, this is a small, rural and isolated place, set apart from History, from its aspirations for power and its tyrannical oppression. Candide and his friends form, as it were, an early bourgeois circle in this village, concentrating on their local environment, more precisely the cultivation and sale of vegetables. They prefer manual work to empty speculations. Hence the famous final words of the novel: "we must cultivate our garden".

The garden is obviously at the very beginning of Western history, as much as it takes part, symbolically, in the formation of modernity. In Genesis, however, the garden appears as a version of happy idleness. On being expelled from Eden, Adam and Eve are doomed to toil and work. In *Candide*, on the other hand, gardening is associated to useful activities. To work in the garden is not our doom but our salvation. That is probably the most radical change of this literary topic that ever occurred in premodern culture.

Anders Cullhed, professor i litteraturvetenskap
Institutionen för litteraturvetenskap och idéhistoria,
Stockholms universitet
anders.cullhed@littvet.su.se

Writing a garden, a park, a landscape

Notes on historical precedents and current essays

Katja Grillner

Writing, for me, is a mode of seeing, reflecting, exploring and making. My own writing practice entails as much the concrete production through language of particular places, as the appropriation, or coming to understand particular places through language. Production and appropriation – reality, imagination, understanding.

My research into the writing of place concerns on one side critical studies of literary representations of gardens and parks including studies of 18th century landscape theoreticians such as Thomas Whately, Joseph Heely, Jean-Marie Morel and others. I have investigated their use of text as vehicle for communicating ways of experiencing, acting in, and using the landscape garden. In parallel I have developed and experimented with my own writing, addressing, in a subjective manner, contemporary experiences and uses of parks such as Haga Park and Rosenlund Park, both in Stockholm. Further I have engaged in setting up writing courses and workshops on masters and post-professional levels, and as supervisor to several PhD-dissertations that actively challenges conventional modes of academic writing and research representation.

The 18th century aspect of my research is an important point of departure for my writing practice, and I will introduce this briefly, and then focus this lecture on more current productions in my writing and teaching practice. I will include close readings of particular texts and discuss relations between text, narrativity, place, landscape, personal experience and use.

Constructing landscape experience

”...it is delightful then to saunter here, and see the grass, and the gossamer which entwines it, glistening to dew; to listen, and hear nothing stir, except perhaps a withered leaf dropping gently through a tree; and sheltered from the chill, to catch the freshness of the evening air...”

This is Thomas Whately, writing in *Observations on Modern Gardening* (1770), on the Tinian Lawn at Hagley Park. As readers we are transported there to experience with all our senses and bodily movements what it means to be there in that park, in that landscape. The late 18th century was obsessed with aesthetic sensation and with feeling. The landscape garden was in many ways motivated as a spatial composition particularly capable of provoking a large variety of sensations. Garden theorists and writers, struggled a great deal to put words to those feelings. It was simply a necessary component of garden descriptions. The physical reality could not be described in any way objectively, that is in a way that would exclude its relation to experiencing subjects. At the same time as one might say they struggled to put words to feelings, these writers arguably also actively produced certain ways of looking at, walking in, listening and even sniffing in the garden.

Just by writing in a certain manner they built up certain expectations which reinforced a certain mode of experiencing the landscape garden. Peter de Bolla has written about this in a more general sense in his book *The Education of the Eye* (2003).

My interest in this phenomenon concerns:

1) A general interest in relations between discourse (writing, text, talk) on one hand, and spatial and material compositions (a complicated way of saying architecture, cities and landscape) on the other.

2) A more specific interest in the role subjective experience and use have for understanding or appropriating these spatial contexts, and the role of writing for grasping such evasive issues. To some extent the 18th century garden writers I have studied worked with this. There are important techniques to be found in their texts to address temporality, use, and experience. But I have also experimented in more contemporary settings with these challenges. I will get back to that later.

Landscape, place and discourse

The specific relation between *place* and *discourse* has a very long history and relates in an interesting way also to *memory*. The Latin word for garden, *hortus*, holds for example the double signification of garden and philosophical system.¹ In *The Art of Memory* Frances Yates provides a thorough history of memory theatres in the classical tradition of rhetoric as it developed into the Renaissance.² These devices were used both for remembering and communicating knowledge by physically embodying a thought structure. In the Renaissance actual theatres were constructed, such as Giulio Camillo's in the mid-sixteenth century. But the theatre would more often be based on existing buildings or urban structures. The selection of places (*loci*) within these real structures was essential for the art of memory, as well as the placing of images (*imagines*), representing what was to be remembered in these places. In order to ‘recollect’ what had once been organised in this memory system, one simply had to retrace one's steps in the memorised building or city.

The notion of a *journey* is also a prevailing metaphor for the seeking of knowledge. In Diderot and d'Alembert's eighteenth century encyclopaedia the individual entries were likened to islands in a vast ocean. The reader embarked on individual journeys guided by an elaborate system of cross-referencing, designed for this purpose.³ Nature, according to the encyclopaedic project, has no intrinsic order. The order is constructed as we tell a story, this way, or the other.

In my PhD *Ramble, linger, and gaze: Philosophical dialogues in the landscape garden* (2000), I use the 18th century landscape garden, specifically Hagley Park, in one way as such an

■ Prospect view. Image: Katja Grillner 2004

epistemological background.⁴ Through telling a story that progresses with a walk through the garden the spatial characteristic of the garden becomes a vehicle for argumentation.

A scene in the garden can be understood as a particular position in an argument, or a concept we need to untangle. The gradual transitions and multiplicity of perspectives that the landscape garden offers, can then be used as support for an argumentation that does not seek simple dichotomies, sharply delimited positions, or clear-cut conflicts. The landscape garden, regarded as a discursive space allows then for a more nuanced way of reasoning, for grey-zones and gradations, yet there are scenes that stand out clear and crisp, that make impressions that stays in your memory.

Writing a landscape garden today?

I have since my PhD approached the question of writing landscapes, or, writing and landscape, in a number of different ways. One path I have taken is to write new descriptions (or accounts) of places, gardens, and parks, based on contemporary and subjective experiences of 'the practiced place' or the garden or park, as it appears in use. I will read a few short extracts from these texts here.

The first extracts are from an essay I wrote in 2004/05 which takes place in Haga Park.⁵ The point of departure for this text was in one way precisely Thomas Whately's ekphrastic writing. I wanted to explore what it meant for me to dive into particular scenes and try to capture experience in use. Another point of departure was an interest for 'every-day-ness', what is experienced today in an 18th century landscape park such as Haga Park.

"'Buildings,' Walter Benjamin wrote in 1936, 'are appropriated in a twofold manner: by use and by perceptions – or rather by touch and sight. Such appropriation cannot be understood in terms of the attentive concentration of a tourist before a famous building.'⁶ In Haga Park, autumn 2004, I find many reasons to reflect on this proposition. Could I be a tourist here? The park does not easily present itself before my eyes. I find myself in it (on the path, by the water, on the edge of the woods, breathing damp autumn air). Wherever I rest my eyes, my body is set in motion before me. Or if the weather was nicer, if it was spring or summer, I could have had a picnic, watching the sky, the clouds, the treetops, or the pages of my book."

After this the narrator zooms out and provides a basic setting for the Haga Park, its scenes and brief history. Then the narrator's subjective perspective (mine) is introduced, and the historical context in which she has experienced and used this park.

"Going back in time, my experience disintegrates into a multitude: The 1970s: The annual school excursion. We take bus 515 from Odenplan. The Haga Park is in the country. The ruins are very adventurous (they bring to mind 'The Famous Five'). The 1980s: Sports classes at the Matteus' School take me out jogging over Norrtull, the Haga Airport Bus terminal, the Copper tents, the allotment gardens, and back again. In between: family excursions, sometimes to Haga, sometimes to Bergianska. Late 1980s, early 1990s: Some romance. More, and longer, jogging rounds. Summer picnics. I find Caspar David Friedrich through my camera lens."

The essay continues to dive into these different situations and scenes as remembered by the narrator. In parallel there is the account of the narrator's present-day impressions as she goes about studying the park for the purposes of writing this essay. And as a third layer, her discussion of what it is she would argue that she is doing while writing this essay, i.e. developing what we might call alternative modes for critical place writing.

A last example from this essay, focuses on the presence of place, experience and situation.

"Following a path into the woods from the meadow just by the little park café one is readily alone among the fallen leaves. These woods are light and the ground is wet. It goes up-hill. Bare grey granite cliffs and lonesome pine trees at the end of the path promise a view. This point of view is marked in Fredrik Magnus Piper's Haga Plan from 1786 and the painter Elias Martin painted this very view in the late 1790's.⁷ Deep down from the edge of the cliff runs the lake-shore pathway. People pass by running or walking. You cannot see them. You can see Gustav III's pavilion, the Temple of Echo, the roof of the tree-tops and Lake Brunnsviken; on the other shore, Bergianska Botanical Gardens and the Museum of Natural History and further away, Hjorthagen and the Värta gas and electricity plants. I did not (I think) find this place until some time in the late 1980s (1988?). I am carrying my camera around, hunting for images. It is probably quite late in the autumn, bright sun, crisp air. The lonesome pine tree is twisting its branches in an exquisite tortured manner."

■ Rounding the Haga Park Grande Pelouse. Image: Katja Grillner 2004

It is Caspar David Friedrich. This I know when I stand there as an eighteen year old. I do not know of Elias Martin. Neither do I know of Fredrik Magnus Piper. But I know that my euphoria, my beating heart, and everything that belongs to the experience of the romantic sublime, is slightly wrong, a bit embarrassing. I have studied; I am a confirmed post-modernist. What could I possibly do? The view is, however hard you try to brace yourself, rather sublime. Returning now, in 2004, the same thing happens. I can't help it. I love great prospects. This site is built from its natural topography – the precipice at one end, the pleasant slope toward the other. The light woods add to the drama by softly wrapping around the experiencing subject, separating her from the main path while walking up to the edge. There are many paths and they are vague. The fallen leaves smudge out the edges. The inclination seems to pull the feet upward. And then, when you get there, what is there to do? (–) In the 'ahh' – the romantic sigh – we trace a repressed desire to drift on. Climbing over the edge we simply glide out and over – as much now as then."

[Here a section from the lecture has been edited out. It reflects on an essay I am currently writing on Rosenlund Park in Stockholm. What remains is a reference to the concluding reflection from that essay]

What does it mean to know a place?

I will not go into more details of the discussions pursued in the essay but instead finish with some further reflections of what it is that I would claim to be doing by continuing to experiment with the writing of landscapes, parks, and places.

"I am short-sighted. I have provided you very little over-view, no maps, no long perspectives. As a critic, scholar and architectural researcher, I need to approach these questions experimentally in a very basic sense. Keeping abstractions and generalisations at bay, never to forget how specific experiences are, when they are, in effect taking place. Writing is a practical tool for this investigation, retelling and structuring site-specific memories, allowing the narrative to introduce layers of different times and sites that are put in motion.

/.../ an essay, such as the one initiated here /.../ offer[s] multiple moments of knowing recognition and related to those moments critical discoveries influencing the way one might understand and value a very different situation and location elsewhere."

The essential question that I am working with thus concerns, generally: What does it mean to know a place? And what are the methods by which one might capture and communicate this knowledge? There are several ways in which one might go about gaining further understanding of these questions. I am exploring the potential of the text to create places and landscapes of its own, as a link perhaps from one place to another, whether physical, imaginary, or virtual, over distances in time, technique or geography. If physical, material, realities, such as built structures, arranged landscapes, designed parks, etc, does matter in ways that are not only practical and necessary, but also as they shape our identities and structure our way of thinking and acting, then I am convinced that writing as such, and the experimenting with forms of subjective engagement, is an important method by which we gain essential knowledge, very partial, but which would otherwise be overlooked. To make that claim that it is a source of site-specific knowledge of professional significance.

- 1 Anne van Erp-Houtepen The Etymological Origin of the garden, *The Journal of Garden History*, Vol 6, no 3, pp. 227–231.
- 2 Frances Yates *The Art of Memory*, Chicago 1966.
- 3 Sylvia Lavin "Re Reading the Encyclopaedia: Architectural Theory and the Formation of the Public in Late-Eighteenth Century France", in *Journal of the Society of Architectural Historians*, Vol 53, no 2, pp. 184–192.
- 4 Katja Grillner *Ramble, linger and gaze: Dialogues from the landscape garden*, PhD-dissertation, Kungl. Tekniska Högskolan, Stockholm 2000
- 5 Katja Grillner "Fluttering butterflies, a dusty road, and a muddy stone: criticality in distraction (Haga Park, Stockholm, 2004)", in: Jane Rendell et al (eds), *Critical Architecture*, London 2007
- 6 Walter Benjamin, 'The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction', in Hannah Arendt (ed.) *Illuminations*, New York 1969, pp. 217–251, p. 236.
- 7 Fredrik Magnus Piper's plan of Haga Park and Elias Martin's wash-drawing from late 1790's are both reproduced in J. D. Hunt, *The Picturesque Garden in Europe*, London 2003, pp. 145–146.

Katja Grillner, PhD

Professor in Critical Studies in Architecture
Kungl. Tekniska Högskolan, Stockholm
grillner@kth.se

Att skriva sin trädgård

Trädgården i kvinnors privata och offentliga texter

Julia Donner

I mitt avhandlingsarbete granskar jag den finländska villa-trädgården i början av 1900-talet från ett kvinnoperspektiv, i den här artikeln speciellt kvinnornas textuella trädgårdar. Aino Sibeliuss (1871–1969) och Jenny Elfving (1871–1950) skrev om och skapade trädgårdar på många olika sätt. I deras texter kan trädgården ses som ett subjektivt rum, som ett samhälleligt verktyg för kvinnornas jämställdhet och som ett konstnärligt uttryck.

Det material som jag har använt i min forskning består av brevväxlingar och dagboksanteckningar, samt tidningsartiklar och böcker. Aino Sibeliuss brevväxling från Villa Ainola med familj och vänner sträcker sig från 1904 till 1950-talets slut. Hon började anlägga trädgården vid sitt nya hem när hon var 33 år gammal och var närmare åttio då hon sista gången skrev från Ainola till Hilma Wiik, hennes trädgårdsintresserade väninna. Jenny Elfving började intressera sig för trädgårdar som ung och arbetade yrkesmässigt med trädgårdar på ett eller annat sätt ända till sin död 1950. Elfving skrev om trädgårdar både i brev till sin mor och i tidningsartiklar och böcker. Vad skrev dessa kvinnor om, när de skrev om trädgårdar?

Trädgården som redskap

Jenny Elfving föddes 1871 i Vasa, som tredje dottern till borgmästare Karl Oskar Elfving och hans hustru Jenny Sofia f. Nyman. Fadern dog redan när Jenny var fem år och modern blev ensam med sju barn. Familjen flyttade till Uleåborg, där döttrarna Naema, Ester och Jenny och söner Oskar, Robert, Östen och Erkki gick i skolan. De äldre systrarna gifte sig tidigt. Jenny stannade hemma med modern och de yngre bröderna. Hennes drömmar om en musikalisk karriär krossades tidigt på grund av familjens ekonomiska svårigheter. Det var självklart att hon skulle försörja familjen med stöd av de äldre systrarnas familjer.

Efter att Jenny Elfving tagit examen vid handelsskolan i Åbo 1890 fick hon anställning som läkarmottagningsbiträde hos tandläkaren Matti Äyräpää (Europaeus) i Helsingfors. Hon var inte nöjd med sitt liv och kände sig trött och nedslagen. På vintern 1896 reste hon till Sverige för att besöka den kände doktor Westerlund i Enköping. Det var hans förslag, att Elfving skulle arbeta och vila sig på en prästgård i Sverige. Många läkare rekommenderade trädgårdsarbete för kvinnor som ett botemedel mot nervositet, melankoli och andra åkommor. Elfving önskade också själv att det praktiska arbetet skulle bli en utväg från det trista kontorsarbetet och en kvävande livssituation.

I ett brev till sin mor skrev hon:

”Prostinnan har lovat vara sträng och tar mig till börja med endast på försök. Om jag dummar mig, aftredas jag genast. Detta skall väl sporra mig, om något. Var lugn, mamma, och hoppas på det bästa. Det finns dem, som sluppit undan äfven

sådant. Sedan då jag blir frisk, kommer jag kanske ännu till Nora Pöyhönen ak[sic] så vet du, hvad som därpå följer. Kanske är det ännu lång tid till dess, men hvem vet! [...] Det är just det där oreflekterande arbetet, utan några som hälst bitankar, som verkar välgörande. Och det är detta som är så svårt. Kunde jag varaktigt lära mig den konsten, skulle det inom kort bli bra både med sinne och allt annat.

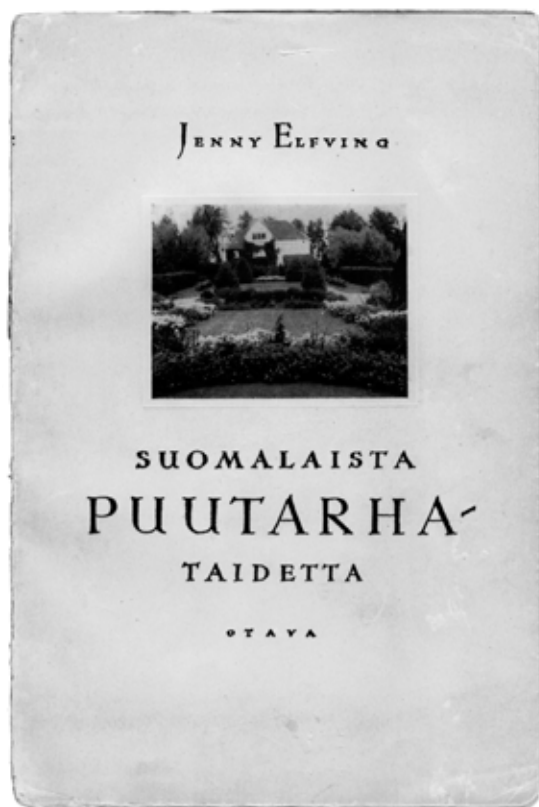
Det hjälper ej att strida emot sina egna tankar och känslor genom att syssla med dem, nej konsten ligger just i att helt direkt, utan att ihågkomma det gamla, arbeta på något, hvad som helst [...] Ja, det har några gånger lyckats, och då har jag känt mig som en annan människa. Säkert är emellertid, att min tankeförmåga är mycket försvagad, lättheten att utföra tankearbete borta, såsom Ester nog så väl känner till af egen erfarenhet. Detta kan ju nog blifva bättre, och i alla fall vet jag att det alltsammans är mitt eget fel.”¹

Kvinnor och trädgårdsyrken

Efter att ha återvänt hem till Finland studerade Jenny Elfving trädgårdsskötsel vid Haapavesi hushålls- och trädgårdsskola under Nora Pöyhörens ledning.² Efter ett års kurs i Haapavesi fick hon anställning på Sippola trädgårdsskola 1898, där hon arbetade över tio år som trädgårdslärarinna och föreståndarinna. År 1909 grundade hon en egen skola vid Järvenlinna i Antrea i det dåvarande Finska Karelen. Hennes avsikt var att kunna utbilda kvinnor till trädgårdsmästare och trädgårdslärare samt att ge undervisning också i trädgårdsplanering. Hon förespråkade starkt kvinnors rätt till högre utbildning och eget arbete. Hon skrev aktivt i den finländska kvinnorörelsens tidningar och i hennes artiklar är hemträdgårdarna starkt anknutna till diskussionen om kvinnors rättigheter. Redan i Sippola tog Elfving aktivt del i den samhälleliga diskussionen, arbetade i Martha-rörelsen och var medlem i senatens Kommitté för utvecklandet av Hushålls- och trädgårdsundervisningen.

Diskussionen om kvinnor och trädgårdsyrket pågick i flera tidningar – mest dock i kvinnorörelsens tidningar *Naisten Ääni* – *Kvinnornas Röst* och *Koti ja Yhteiskunta* – *Hemmet och Samhället*. Man talade om det egentliga trädgårdsyrket, till vilket hörde odling av trädgårdsprodukter, frukt och prydnadsväxter, och om trädgårdsskötsel, som ansågs passande för kvinnor. Det var alltså frågan om samma slags frågeställningar som i övrigt när man talade om kvinnors arbete utanför hemmet och deras möjlighet till karriär och utveckling inom yrket.

”[...] Man fick nyligen läsa i tidningarna, att senaten hade avslagit fröken Anna Åkessons ansökan att få verka som lärare vid lyceer, eftersom hon var kvinna. På samma sätt har Maikki Fribergs ansökan till ämbetet som folkskoleinspektör avslagits. [...] Det verkar som om det skulle finnas regler som

■ Omslaget till Jenny Elfving's bok *Suomalaista puutarhataidetta* (Finländsk trädgårdskonst) utgiven 1929

på förhand bestämts, som förhindrar kvinnor att söka sig till arbeten som inte passar dem. Alla exempel visar, att kvinnor inte tycks passa till teoretiska yrken. [...] De verkar som kvinnor styrs mer mot praktiska göromål. [...] Nu när man planerar att påbörja en högre skolning inom trädgårdsyrket, skulle man tro att denna utbildning skulle passa kvinnor lika väl som män. Men det som är oklart är, om denna blivande skola är öppen för kvinnor. Det vore verkligen konstigt, om kvinnor nu stängdes ute från ett område som man tidigare har ansett så passande för kvinnor. Och ännu konstigare är detta i ett land där två kvinnor så driftigt har framfört det teoretiska och praktiska inom trädgårdsyrket, som Alexandra Smirnoff och Nora Pöyhönen har gjort. Vi hoppas innerligen, att med ordet 'elev' menas både kvinnor och män.”³

Trädgård som konstnärligt uttryck

När den egna skolan måste läggas ner under finländska inbördeskriget 1917–1918, slutade Elfving med praktiskt trädgårdsarbete. Att förlora skolan var både en ekonomisk och psykisk förlust för henne. Hon fortsatte att skriva och publicerade *Kukkaviljelystä avomaalla* (Odling av sommarblommor) 1921 och *Suomalaista puutarhataidetta* (Finländsk trädgårdskonst) 1929. Dessa två mycket olika böcker förmedlar Elfving's tankar om trädgård. Fastän *Odling av sommarblommor* är en mycket praktisk bok med odlingsanvisningar börjar boken med en inledning, som är en hyllning till trädgårdsyrket som ett konstnärligt uttryck. Först när man har planterat ut förkultiverade plantor eller sått frön på natten förstår man arbetets riktiga innebörd. Elfving beskriver hur den nordiska sommarnattens ljus väcker färgerna till liv i landskapet. ”Om man en gång får uppleva detta, lyfter själen till ett högre plan och man arbetar i naturens tempel – där osynliga band binder

oss till himmelen och med fröjd gör du ditt arbete – som en konstnär.”⁴

Elfving analyserar i samma bok också olika trädgårdsstilar. Hon ser naturträdgården som den högsta konstnärliga trädgårdsstilen. Elfving skriver om naturträdgården som ett sätt att berika naturen utan att omvandla den. ”För att lyckas, kräver naturträdgården ett särskilt konstnärligt sinne, men den kan nås med mycket enkla medel. Den kan inte åstadkommas snabbt som andra trädgårdsstilar, den utvecklas långsamt och blir alltid mycket individuell. Så som olika platser skiljer sig från varandra, så gör människorna med, och det är omöjligt att finna likadana naturträdgårdar. Det är omöjligt att bli uttråkad i en naturträdgård[...]”⁵

I *Finländsk trädgårdskonst* analyserar Elfving den finländska trädgårdens särdrag genom femton exempel. På flera ställen lägger hon märke till hur den ursprungliga naturen har bevarats. Boken visar kompetens både gällande växtkunskap och planering. Det är en lång väg Elfving har gått från bilden från Sippola trädgårdsskola med tapetgrupper på gräsmattan till denna mogna helhetssyn: texten om den finländska naturens och trädgårdskonstens samspel.⁶

Trädgården som vänskapens rum

När jag läste Aino Sibeliuss korrespondens lade jag märke till att trädgården alltid fanns med i breven, på ett eller annat sätt. Hon verkade smälta in i sin trädgård – eller trädgården i henne. Jag har studerat trädgården i Ainola som en fysisk miljö, men den visar sig även vara kvinnans eget, mentala rum. I breven kan trädgården ses som en metafor för vänskap och omsorg, och ord som rör trädgården används för att uttrycka känslor.

1800-talet har i många sammanhang ansetts vara guldåldern för vänskap kvinnor emellan. Hemkulten och kvinnornas begränsade möjligheter att verka i samhället stärkte känslan av samhörighet mellan kvinnorna. I breven finns tongångar som har tolkats som kärleksförklaringar. Det är dock mera frågan om ett sätt att uttrycka sig under en viss tid. Man skrev även känslofyllda brev till syskon, föräldrar och övriga släktingar.⁷

I min tolkning har jag kommit fram till att den ofta återkommande ihågkommelsen och beundran av trädgården i de brev som Aino Sibeliuss mottagit har dubbel betydelse: å ena sidan beundrar och minns skribenterna verkligen Ainolas blomstrande trädgård, men å andra sidan är det en förklädd beundran av Sibeliuss som person. I minnena flyter tiden tillsammans med henne och tiden i trädgården samman.

Brev om trädgården

Hilma Wiik (senare Arina) och Aino Sibeliuss var väninnor ända sedan skoltiden och Wiik arbetade som lärare vid läsestugan som Elisabeth Järnefelt grundade i Vieremä åren 1899–1901. Hilma Wiik och Aino Sibeliuss brevväxlade med varandra ända fram till Wiiks död 1958. De båda delade intresset för trädgårdsskötsel, ”bökande” i jorden, som Wiik skriver. I breven diskuterade de alltid sådd, odling och skörd, men även litteratur, konst och människans liv. I ett av sina brev beskriver Wiik Ainolas trädgård som en hemlig plats för deras vänskap: ”Kära Aino Jag längtar så efter att få träffa

■ Eleverna vid Sippolas trädgårdsskola, där Jenny Elfving var lärare och föreståndare 1898–1908. Fotograf okänd

dig. Och se din trädgård. Kan jag komma på besök. Om jag kommer via köket och vi smyger ut i trädgården, där vi kan prata lågmält. Sedan kan vi slinka därifrån utan ljud. Så att vi inte stör din man. Så att han inte alls skulle få veta att ni haft gäster [...]”⁸

Med Sigrid Wahlström brevväxlade Aino Sibelius om blommor, blomlökar och uppdrivning av dessa. Med sina odlings-tips och funderingar beskrev de även ett starkt vänskapsband. Julblommorna, som var ett resultat av lyckad uppdrivning, blommade även för vänskapen kvinnorna emellan. ”[...] jag har också mycket tänkt på dina blomsterlökar och undrat äfven huru de gått till [...] Att få Thomas Moore att blomma redan till jul är ovanligt - den är den vackraste av alla i mitt tycke [...]”⁹

Trädgård i text och verklighet

Metaforiska trädgårdsrum skapades i de texter som skrevs om de verkliga trädgårdarna. Jag ser på dessa texter om trädgården som speciella egna rum för de kvinnor som skrev dem.

Jenny Elfving skrev om trädgården som medicin för livsleda, som ett redskap för jämställdhet mellan könen och kvinnors arbetsmöjligheter och om trädgården som konst och uttryck för Finlands natur. En verklig, egen trädgård hade hon bara en kort tid men hon tänkte på och skrev om trädgården under hela sitt vuxna liv. Hon nöjde sig aldrig med enbart det praktiska arbetet, som ansågs passande för kvinnor, utan strävade vidare. Hennes mål var att kunna förena trädgårdsarbetet med sina konstnärliga ambitioner.

För Aino Sibelius var trädgården en fysisk plats, en del av vardagen, men i hennes brev blir trädgården också en metafor för vänskap och omsorg. Texterna om den speglar brevskrivarens egna behov. I förgyllandet av vardagen växer det fram en både metaforisk och verklig trädgård, en plats för både känslor och arbete.

- 1 JME: JSE 21.1.1896, ES 100, RA.
- 2 Nora Pöyhönen (f. Europaeus) grundade skolan i Haapavesi 1892. Hon var en av de första i Finland som började tala om trädgårdsarbetets nyttighet för kvinnor och barn.
- 3 *Koti ja Yhteiskunta [Hemmet och samhället]* 1897/12, 135–136. Anonym. Breven tyder på att det är Elfving.
- 4 Elfving, 1921, 95–96.
- 5 Elfving, 1921, 45–48.
- 6 Elfving, 1929, passim.
- 7 Ollila 1998, 119–146.
- 8 HW: AS 13.6.1937, Sf 104, RA.
- 9 SW: AS 12.5.1913, Sf, 104, RA.

Källor

Riksarkivet, Helsingfors (RA)

Sibelius familjearkiv (Sf)

Pärm 104, brev.

HW: AS 13.6.1937.

SW: AS 12.5.1913.

Ester Ståhlbergs arkiv (ES)

Pärm 100, Brev till Jenny Sofia Elfving.

JME: JSE 21.1.1896.

Tryckta källor

Elfving, Jenny *Kukkaviljelystä avomaalla*. Helsingfors, 1921
 Elfving, Jenny *Suomalaista puutarhataidetta*. Helsingfors, 1929

Elfving, Jenny [Anonym] Naisten työaloja [Kvinnornas arbeten]. *Koti ja Yhteiskunta [Hemmet och samhället]* 1897/12
 Ollila, Anne *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopulla*. Helsingfors, 1998

Summary

To write one's Garden

The Garden in Womens' private and public texts

Private letters and correspondences, newspaper articles and books are central sources for my research “Three Women in the Garden – The Finnish Villa Garden in the Beginning of the 20th Century”. Aino Sibelius (1871–1969) and Jenny Elfving (1871–1950) wrote about gardens and used the concept of gardens in various ways in their texts both private and public.

For Jenny Elfving, garden writing became a way out of mental depression, a tool in the fight for womens rights and a way of expressing her artistic ambitions. Her aim was to unite practical work with artistic expression and open the field of garden design for women.

Aino Sibelius cultivated her garden at Villa Ainola for almost 65 years. Her correspondence with family and friends tell us about the physical garden in Ainola but also show us the homegarden as a metaphor for friendship, caring and love. Admiration for her garden was at the same time admiration for the owner herself.

Julia Donner, fil.mag., doktorand

Institutionen för konsthistoria, Helsingfors universitet

julia.donner@helsinki.fi

"Ett paradys för dig själv och din maka"

Kvinnor och män i trädgårdsskrifter för allmogen omkring 1900

Andreas Nord

Årtiondena runt 1900 gavs det i Sverige ut en rad handledningar i trädgårdsodling för de små jordbruket. De vände sig både till männen och till kvinnorna – men inte alltid på samma sätt. Här diskuteras vilken roll kön egentligen spelar i trädgårdsdiskursen för småbrukare runt 1900.

När en trädgårdsförfattare i början av 1900-talet talar till kvinnorna på landet kan det se ut så här:
 ”Förf. vill här rikta en energisk vädjan till alla husmödrar i vårt land men särskildt till de många duktiga småbrukarhustrurna ute i bygderna att gripa sig an med att i större utsträckning än hittills torka köksträdgårdens produkter. Litet hvar tycker ju om bondbönsoppa. Gör ett försök att torka litet bondbönsor! Både Eder gubbe och Ni själf skola säkerligen blifva så förtjusta i att midt på vintern få njuta af denna härliga soppa, att Ni säkerligen för framtiden icke kommer att något år underlåta att förse Eder med torkade bondbönsor för vinterbehovet. Och har Ni bara fått smaken på torkade grönsaker, så är det alldeles säkert, att Ni sedan kommer att försöka litet af hvarje i den vägen.” (Lind 1910, s. 103)

Detta förekommer i en bok som i övrigt talar till mannen i hushållet – men då i en helt annan ton.

Denna och liknande passager fann jag när jag gick igenom en del svensk trädgårdslitteratur från åren runt 1900, och detta gav en impuls till att närmare undersöka vilken roll kön egentligen spelar i trädgårdslitteraturen för småbrukare runt år 1900. (Se Nord 2007 för en utförligare presentation av undersökningen.)

Material

Grundmaterialet är omfattande: ett trettioital småskrifter som vänder sig till den mindre bemedlade landsbygdsbefolkningen i Sverige, ofta med det uttalade syftet att nå ut till nya grupper som ännu inte hade börjat med trädgårdsbruk. Sådana skrifter började komma ut i mitten av 1800-talet och under årtiondena runt 1900 började de bli ganska många. Bland dem har jag valt nio skrifter för en närstudie. De gör alla genom ordval eller direkta utsagor kön till en relevant faktor för trädgårdsodlandet.

Per Gustaf Appeltofft *Trädgårdsbok för Halländska Allmogen*, 1873

Oscar Tamm *Hushållsträdgården*, 1889

Erik Ingeberg *Husbehofsträdgården*, 1898

Rudolf Abelin *Den mindre trädgården*, 1902

Gustaf Lind *Småbrukarens trädgårdsbok*, 1910

Stina Swartling *Småbrukets trädgård*, 1913

Carl G. Dahl *Den mindre jordbrukarens trädgård, dess anläggning och vård*, 1915

Eva von Holst *Om småbrukets trädgård*, 1918

Johan August Strandberg *Ett år i småbrukarens trädgårdstäppa*, 1918

Två av skrifterna har kvinnliga författare (Swartling och von Holst), men det är bara en som uttalat vänder sig *till* kvinnor, nämligen Swartlings bok från 1913, som enligt företalet vänder sig till ”de mindre hemmens kvinnor”.

Rollfördelning och könsanknutna egenskaper

Metoden för min studie är en strukturerad närläsning, och undersökningen består av två delar: om rollfördelning och könsanknutna egenskaper respektive om läsartilltal och benämningar. Den första ställer utsagorna i texten i centrum och berör hur arbetsuppgifterna fördelas mellan könen och vilka egenskaper som knyts till könen.

Det visar sig att ett isärhållande av könen – som väntat vid denna tid – framstår som en utgångspunkt som inte behöver motiveras. Skrifterna tilldelar ofta könen skilda ansvarsområden, och mycket av ansvaret för trädgårdsodlingen läggs på husmodern. Fem av författarna (Appeltofft, Tamm, Ingeberg, Swartling och von Holst) tycks lägga huvuddelen av ansvaret för trädgårdens skötsel på husmodern, och två av dem (Tamm och Swartling) lägger till och med ansvaret för att en trädgård över huvud taget anläggs på husmodern.

Det förekommer sällan eller aldrig argument för en viss arbetsfördelning, utan uppgiftsfördelningen framställs som självklar och okontroversiell. Ett undantag är dock när handels-trädgårdsmästare Appeltofft 1873 uttryckligen argumenterar för att vissa uppgifter ska läggas på husmodern. Han inleder sin argumentation med att jämföra med förhållandena i Tyskland där det, enligt honom, är vanligt med trädgårdsodling även på landsbygden och där man har kommit fram till en lösning på problemen med tids- och gödselbrist. ”Men frågar man, huruledes får den fattige torparen, dagkarlen, som måste arbeta hela dagen, för att kunna förtjena en tarflig daglön, huru får han tid att sköta sin trädgård? huru får han nödig gödsel? Hwad det första beträffar, så arbeta både hustrun och barnen i trädgården och mannen använder likaledes sina fritimmar dertill, och detta arbete är der ingalunda så lätt, som det i allmänhet under samma förhållanden skulle wara hos oss.” (s. 2)

Gödselproblemet löses för övrigt genom att de tyska barnen samlar in gödsel från allfarvägarna. Appeltofft anser att samma lösningar vore lämpliga även i Sverige och hänvisar till att ”våra qvinnor och barn kunna äfwen lika bra handtera en spade och en hacka, som tyskarne, hwartill än ytterligare kommer att, under det den tyske husmannens hustru i allmänhet dagligen måste träla för främmande, för lifwets uppehälle, tillbringa de swenska för det mesta sin tid i hemmet och som oftast utan särdeles sysselsättning.” (s. 3) Grunden för argumentationen här är alltså att svenska kvinnor (och barn) är minst lika arbets-samma som de tyska – och ofta är ganska oexploaterade som arbetskraft.

En annan typ av ansvar lägger Swartling på kvinnorna. Hon är mycket tydlig med hur stort ansvar som ligger på småbrukarkvinnorna, inte minst för att hejda problemet med emigration: "I alla hem, men mest dock i de små hemmen, är det ho själver, hon, maken, modern, husmodern, som det beror på, om vårt land skall bli, vad det kan bli, ett lyckligt land med lyckliga innevånare, som stanna kvar och inte stänga stugdörren och slå bräder för fönstren och ge sig av till främmande land, där de gå en oviss framtid till mötes och förtvivla av hemlängtan." (s. 24)

Det är faktiskt hos Swartling man hittar den mest moraliserande och uppfostrande tonen i fråga om kvinnors ansvar – vid sidan av ett understrykande av husmoderns stora betydelse för hushållet.

Den ideala husmodern

Ser man vidare till de egenskaper som knyts till könen visar det sig att husmoderns hushålls- och trädgårdsansvar ofta knyts till de egenskaper som den ideala husmodern ska ha. Till exempel motiverar Tamm husmoderns ansvar för att anlägga trädgården just med hennes goda karaktärsegenskaper: "Sätten att använda trädgårdens alster i hushållet äro så många och så omväxlande, att en omtänksam husmoder, som förstår att taga vara på allt, aldrig skall kunna stanna i tveksamhet, på hvad sätt hon skall kunna göra sig dem till nytta. Också är det först när hustrun i de små hemmen lärt sig att uppskatta alla dessa fördelar, som hågen för trädgårdsskötsel kan komma att räkna på någon allmännare utbredning; men lika visst är, att om hon en gång kommer till full insigt därom, hon icke skall gifva sig till freds, förr än hon fått taga undan en jordbit, för att där anlägga en liten trädgård, hvars skötsel hon i de flesta fall med det uppväxande släktets biträde själf kan åtaga sig." (s. 5)

Uppgiftsfördelningen är tydlig. Husmodern ska ta hand om trädgårdens alster, och det är också hennes uppgift att se till att det *finns* en trädgård. Argumentationen för detta är implicit: när husmodern *omnämns* som omtänksam kan man dra slutsatsen att det är denna omtänksamhet som gör att *hon* får ansvaret för att ta hand om "trädgårdens alster", och även för att anlägga trädgården. Just husmoderns *omtänksamhet* läggs faktisk till grund för resonemang även i tre av de andra skrifterna (Abelin, Lind och Swartling), och det ansluter mycket väl till tidens kvinnliga moderlighetsideal, såsom det ser ut inom den samtida borgerligheten.

När Abelin beskriver hur husmodern "icke skall gifva sig till freds, förr än hon fått taga undan en jordbit, [...]" antyder han också att hon – när hon väl kommit till insikt om trädgårdens nytta – är envis, flitig och idog till karaktären. Andra goda egenskaper hos en husmor som aktualiseras är ekonomiskt sinnelag (hos Tamm, Lind och Swartling), arbetsamhet (hos Appellofft) och ordningssinne (hos Swartling).

Sammanfattningsvis är det en genomgående positiv eller kanske närmast förväntansfull bild av kvinnan i småbrukarhushållet som skapas. Detta står i rätt bjärt kontrast mot hur mannen framställs. Det hör visserligen till undantagen att mannen i hushållet över huvud taget får sin moral granskad, men när det görs är det mindre smickrande egenskaper som framträder. Så

■ Den svenske allmogemannen i sin trädgård på omslaget till Rudolf Abelins *Den mindre trädgården*, en bok för täppan och torpet. Upplaga 3, 1903. Foto: KSLA

är det t.ex. i följande citat från Abelins bok, som följer direkt på en uppmaning om att engagera barnen i trädgårdsarbetet: "Arbetet i täppan blir på detta sätt ett sammanhållande band för familjen, och, om rätt ledd, ett band, som med allt starkare och starkare kärlek knyter dess medlemmar till hemmet. Mannen besparas mången frestelse att offra sin slant på krogen samt lär sig snart att med glädje emotse den tid, då han i stället samman med familjen får dricka cider ur egen vingård, och den öfverhandtagande lust för ett dagdrifvarlif, som nu tyvärr så ofta varsnas hos de unga, och så förföriskt lockar dem in i ligapojkarnes klass, skall genom ett dylikt arbete tillbaka hållas." (s.13 f)

Trädgården sägs alltså gynna folknykterheten – mannen dricker cider i stället för starksprit – och dessutom familjesammanhållningen – mannen och barnen hålls i hemmet. Allt detta är manliga frågor: det är mannen som kan vilja "offra sin slant på krogen" och pojkarna som är fallna för "dagdrifvarlif". Även hos andra författare lyfts en stark fallenhet för superi fram som en manlig egenskap liksom dessutom fallenhet för kortspel (Appellofft).

Det framstår alltså som att könen har skilda moraliska grundegenskaper. Husmodern får ansvaret för trädgården på grund av sina bättre karaktärsegenskaper (omtänksamhet, flit, idoghet) – och ansluter därmed till ett samtida, borgerligt ideal.

Mannen är mindre pålitlig. Hans klandervärda egenskaper och beteenden är sådana där mannen bryter mot det borgerliga familjeidealets roll som ansvarstagande familjeförsörjare. Egenskaperna ansluter också till schablonuppfattningar om landsbygdsbefolkningen som var i svang, vilket kanske aktualiserar klasskillnaden mellan de avsedda mottagarna och skrifternas avsändare, som inte själva hörde till gruppen småbrukare.

Läsartilltal och benämningar

Den andra delen av undersökningen ställer *ordvalen* i centrum utifrån hur den tänkta läsaren representeras språkligt, vilka ord som används för att referera till småbrukets män respektive kvinnor och vilka egenskaper och relationer som genom ordvalen lyfts fram.

Det visar sig sammantaget gälla att skrifterna i allmänhet har ett ganska neutralt framställningssätt. Vanligt, särskilt i instruktioner, är att aktören representeras av ett *man* (t.ex. *man gräver*) och formuleringssätt där aktören underförstås. Men när den avsedda läsaren mer explicit omnämns förekommer i de flesta av böckerna uttryck som kan uppfattas som representationer av en tänkt läsare. Uppställningen visar exempel på sådana tänkbara representationer (där återkommande benämningar markeras med en asterisk).

Som man ser vänder sig Swartling tydligt till en kvinnlig läsare, medan Appeltofft, Abelin, Lind och Dahl tydligt vänder sig till mannen. Fyra av skrifterna är på denna punkt mer neutrala (Tamm, Ingeberg, von Holst, som helt saknar sådana benäm-

ningar, och Strandberg). Dock finns det ju fler sätt att markera könet hos mottagaren än genom valet av substantiv. Som det framstår i tabellen är benämningarna av mottagaren hos Strandberg ganska neutrala. Men där finns också återkommande exempel på att ett direkt tilltal med *du* görs bekönat genom att det framställs som samhörigt med en hustru eller maka, t.ex. som i det citatet som har fått ge namn åt föredraget: ”Det är ett *hem* att ha, ja, ett *paradis för dig själv och din maka*, [...]” (s. V). Här är textens *du* förstås en man.

Vilka benämningar på småbrukets män som används framgår också av uppställningen nedan. Utmärkande för valet av benämningar är att de vanligen utgår från småbrukarens yrke eller verksamhet (*lantman*, *jordbrukare*, *småbrukare*, *trädgårdsodlare*) eller mannens relation till själva jordegendomen (*torpare*, *ägare*). Benämningarna för småbrukarhushållets kvinnor formas däremot annorlunda, vilket framgår till höger i uppställningen.

Antingen benämns kvinnan utifrån sin relation till hushållet eller familjen, som *husmoder*, *matmoder*, *Mor* eller *modern*, eller så benämns hon utifrån sin relation till mannen, som *hustru* eller *maka*. Fem av skrifterna väljer företrädesvis benämningen efter hushållet (Tamm, Ingeberg, Lind, Swartling och Dahl), två efter relationen till mannen (Appeltofft och Strandberg), men i flertalet skrifter förekommer åtminstone någon gång benämningar (oftast *hustru*) som relaterar kvinnan till mannen. En manlig småbrukare är alltså just en småbrukare och en kvinnlig småbrukare är en småbrukares hustru.

Bok	Benämning för avsedd mottagare generellt	Benämning för kvinnor i hushållet specifikt
Appeltofft 1873	<i>landtmän*</i> ; <i>den fattige torparen</i> , <i>dagkarlen</i> ; <i>bonden</i> ; <i>ägaren</i> ; <i>torparen och stataren</i>	[svenska:] <i>våra quinnor</i> ; <i>de svenska [quinnorna]</i> ; [tyska:] <i>hustrun</i> ; <i>den tyske husmannens hustru</i>
Tamm 1889	<i>menige man</i> ; <i>sin egare</i>	<i>en omtänksam husmoder</i> ; <i>hustrun i de små hemmen</i> ; <i>Sveriges matmödrar</i>
Ingeberg 1898	<i>odlaren</i>	<i>husmodern</i>
Abelin 1902	<i>torparen</i> ; <i>innehafvaren</i> ; <i>den svenske allmogemannen</i>	<i>för värdinnans räkning</i> ; <i>den lilla frun</i>
Lind 1910	1. <i>ägaren</i> ; <i>ägaren och hans familj</i> ; <i>småbrukaren</i> ; <i>den mindre jordbrukaren</i> ; <i>jordbrukaren</i> ; 2. <i>alla husmödrar i vårt land</i> ; <i>de många duktiga småbrukarhustrurna ute i bygderna</i>	<i>en kunnig och intresserad husmoder</i> ; <i>husmoder</i> ; <i>alla husmödrar i vårt land</i> ; <i>de många duktiga småbrukarhustrurna ute i bygderna</i>
Swartling 1913	<i>de mindre hemmens kvinnor</i> ; <i>kvinnan</i> ; <i>Mor</i> ; <i>matmodern*</i> ; <i>husmodern*</i> ; <i>småbrukarens trädgårdar</i> ; <i>ho själver</i> , <i>bon</i> , <i>makan</i> , <i>modern</i> , <i>husmodern</i>	
Dahl 1915	<i>småbrukaren</i> ; <i>trädgårdsodlaren</i> ; <i>lantman</i> ; <i>en småbrukare med liten familj</i> ; <i>mången småbrukare</i> ; <i>sin fars trädgård</i>	<i>husmodern</i> ; <i>hustru</i>
von Holst 1918	–	<i>kvinnan</i> , <i>hustrun</i>
Strandberg 1918	<i>män och kvinnor</i> ; <i>far i huset själv</i> eller <i>mor</i>	<i>kvinnor</i> ; <i>mor</i> ; <i>din hustru</i> ; <i>din maka</i>

Avslutning

Så vilken roll spelar, sammanfattningsvis, egentligen kön i de här böckerna? Vilka bilder av de små trädgårdarnas kvinnor och män är det egentligen som framträder här? Mycket kort sammanfattat talar böckerna (med undantag av Swartlings) till männen samtidigt som det är kvinnorna som ska göra hela eller stora delar av arbetet. Skrifterna för småbrukarna är i allmänhet skrivna av män, för män och med borgerliga familjeideal i tankarna.

Men detta är de generella mönstren. Om man i stället ser på de enskilda skrifterna framträder vissa skillnader. Några av dem tenderar att särskilt tydligt återskapa en över- och underordning av män och kvinnor. Detta gäller kanske särskilt Appeltofft, Abelin, Lind och Strandberg. Andra skrifter erbjuder i viss mån ett alternativ till över- och underordningen. Tre skrifter framhåller särskilt husmoderns roll som viktig (nämligen Tamm, Swartling och von Holst) och de är alla betydligt mindre benägna att återskapa de traditionella bilderna av över- och underordning. I både Tamms och von Holsts framställningar är det bara i kortare partier som kön görs till en relevant kategori, och då med förhållandevis neutrala medel. Swartling är å andra sidan den enda som uttryckligen vänder sig till en kvinnlig mottagare, och är kanske därför oftare mer utförlig om könsrelationer. Hon vill både uppfostra och uppmuntra sina kvinnliga läsare genom att både poängtera vikten av husmoderns insats och – också – tillrättavisa vid felaktiga uppfattningar. Samtidigt är det ändå ett traditionellt familjeideal och tydligt särartstänkande som präglar bilden av husmodern även hos Swartling.

Det är intressant att det framför allt är under 1910-talet som könsrelaterade frågor kommer fram. Skrifterna från tidigare årtionden är i högre grad könsneutrala, åtminstone på ytan. Men varför kommer kön oftare upp till ytan ett stycke in på

1900-talet? En förklaring kan vara den könsuppdelade arbetsordning som omkring 1900 etablerats och som sätter fokus på en normativ uppdelning av arbetsuppgifter efter kön. Det tycks vara den som vissa av trädgårdsförfattarna vill sprida även till småbrukarna.

Ekonomhistorikern Anita Göransson (2000, s. 108) har karakteriserat den svenska kvinnans ställning vid denna tid som "underordnad delaktighet", och det stämmer rätt väl med resultaten av analysen av trädgårdsböckerna. Det handlar om delaktighet i arbetet och delaktighet i ansvar, men underordning i fråga om makt. Det är väl därför Gustaf Lind byter tilltalssätt när han ska tala till kvinnan i hushållet, som i det citat jag inledde med. I resten av boken är tilltalet åtminstone någorlunda jämlikt – men för att truga på småbrukarhustrurna bondbönor behövde man uppenbarligen ta till en särskild ton. Var detta verkligen ett paradiset både för småbrukaren och hans hustru?

Källor

- Göransson, Anita, 2000 Kön, handling och auktoritet. I: *Sexualiteten och kön. Strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900 och 2000*, red. av A. Göransson. Stockholm, s. 97–124
- Nord, Andreas, 2007 "Ett paradiset för dig själv och din maka". Kön och trädgård i skrifter för allmogen kring 1900. I: *Language and gender from linguistic and textual perspectives*, red. av C. Bardel & B. Erman. Stockholm, s. 46–66

Andreas Nord, fil.dr, forskare
Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
andreas.nord@nordiska.uu.se

Ian Hamilton Finlay and the Little Sparta Garden

Patrick Eyres

Ian Hamilton Finlay (1925–2006) created a unique fusion between garden design, poetry and sculpture. Examples of his work can be seen across western Europe and Britain as well as in the United States. However the place at the heart of his creative activity was Little Sparta, the garden around his upland home that embowers over 260 of his poem-sculptures.

The Garden as Gesamtkunstwerk

The Scottish poet-gardener, Ian Hamilton Finlay, has also been described as an artist, sculptor and philosopher. He is remembered variously for his ferocious reputation, his disarming charm, his visionary thinking, his softly spoken wit and his pleasure at the enjoyment of visitors in the garden at Little Sparta. Indeed Finlay's principal legacy is the garden he developed for over forty years around his home in the Pentland Hills of southern Scotland. Writing in *The Scotsman* (June 2009), the cultural entrepreneur Richard DeMarco described Little Sparta as "a Gesamtkunstwerk, a 'total art work', rivalling Constantin Brancusi's sculptural homage to First World War heroes at Targu-Jiu in Romania, or Claude Monet's garden at Giverny in France". As a landmark work of art – innovative, organic and unique – Little Sparta inspires both awe and tranquility.

In view of this extraordinary achievement it is a surprise to recollect that Finlay came to garden design by a most unusual route. He was not trained as a gardener, nor as a sculptor. He did not attend university or complete any course at art school. Instead, he was self taught and won recognition as a leading exponent of the modernist genre of concrete poetry – and it was through the visual dynamic of concrete poetry that he evolved a way of fusing words and plantings to create a unique type of environmental sculpture. It was also through the challenge of realising his ideas with exquisite quality in the right materials that he initiated the practice of collaborating with craftsmen who would execute the poem-sculptures to his precise instructions.

Creating Little Sparta

The four acre, neoclassical garden of Little Sparta is situated high and remote in hill farming country, where the continuous struggles of gardening are compounded by seasonal onslaughts of weather. Nonetheless this small farmstead has been transformed into an embowered haven, whose numerous glades and pools have been designed as settings for poem-sculpture. Although begun in 1966, the garden had been evolving since 1964.

By 1961 Finlay was an established figure in Scottish avant-garde literary circles. In 1963 he published his first collection of concrete poems and, the following year, began to envisage

concrete poetry that was integral to gardens. During 1964–1966, he began to implement these ideas through the printed poem-gardens and the garden poem-sculptures around his former homes at Ardgay in the Highlands and Coaltown of Callange, near St Andrew's in Fife. Finlay and his family were able to move to the farmstead then known as Stonypath in 1966, when it was gifted to Sue Finlay by her parents, Simon and Cairtriona Macdonald Lockhart. The place was re-named Little Sparta about 1980 as a wry antithesis to the Scottish capital, Edinburgh, twenty-five miles to the north-east, which has been known since the 18th century as 'the Athens of the North'.

The garden evolved gradually through the twenty-three year collaboration between Finlay and his gardener-wife, Sue. Anyone who has visited Little Sparta will appreciate that the planting is crucial. In this unpromising terrain at the edge of field and moor, hardy trees and shrubs have been used pragmatically to form the skeleton and provide shelter from the weather. It is a tribute to Sue Finlay's skill that the garden has flourished in such an exposed place.

Within each glade the plantings complement inscribed stone to complete Finlay's environmental poem-sculpture. The key to this fusion of nature and culture lies in his use of inscriptions. As Finlay familiarised himself with the history of garden design he became aware that the terse economy of text favoured by concrete poetry was evident in the classical use of inscriptions. Thus he came to appreciate that inscriptions had the possibility, through the resonances invoked by association, of transforming a site through the poetics of metaphor. Finlay's inscriptions invite us to appreciate that the sculpture is made up of the planting as well as the inscribed object. Usually sculpture is regarded as a self-contained artefact whose autonomy allows it to be placed either in a natural or an architectural environment.

The Garden's Poem-Sculpture

A grand example of Finlay's unusual approach is the headstone placed near the boundary between garden and moorland. Its inscription is carved with the single word, 'Fragile', as if to suggest the vulnerability of cultivated landscape. The sculpture is clearly made up of the trees as well as the inscribed headstone. Among the repertoire of objects that Finlay considered worthy of inscription are benches, obelisks, planters, bridges and tree-plaques. Frequently, the poem-sculptures draw attention to the sights, scents and sounds which amplify the sensuous enjoyment of 'place'. Others embrace the sound of wind-rustled leaves as a metaphor of ocean. Animated by weather, the garden becomes an Aeolian harp, whose cadence is played by wind sighing through trees and shrubs. Simultaneously, the rustle of breeze delights the eye with the dance of sun dapple and leaf shadow.

Little Sparta is a realm made up of a number of gardens that burgeon within and beyond the pre-existing farmstead garden. The sinuous paths that weave through these gardens ingeniously create an illusion of spaciousness far beyond the actual scale of the place. Little Sparta has been created through a series of transformations. The farmyard midden became the Temple Pool and is flanked by buildings converted into temples: the former cow byre is dedicated to Apollo and the erstwhile coal shed to Philemon and Baucis. What was once an open hillside has become the sylvan dell of the Woodland Garden. This is a labyrinth of hermetic glades that embower two pools, an aqueduct, a rill, a pantheon and a grotto. The Wild Garden encompasses plantation, moorland and lochan (the Scottish term for a little loch or lake). The English Parkland was once the extensive donkey paddock.

It is fitting that Finlay has installed his tribute to the earlier poet-gardener, William Shenstone, within the English Parkland. Placed on a lawn, this bronze cast of a utilitarian modern gardener's wheelbarrow is inscribed, 'W. SHENSTONE 1714-63'. The sculpture acknowledges the physical toil required to realise the vision shared by the two poet-gardeners. Shenstone had transformed his grazing farm at The Leasowes into a poetic ferme ornée, which proved to be hugely influential during the 18th century. With hindsight, we can appreciate the irony that one of the benefits shared by Finlay and Shenstone was a continuous lack of funds. The advantage, however, proved to be a rigorous consideration of the function, scale, material and appropriateness of each work before slender resources were committed to its production.

Although thoroughly modern, Finlay enjoyed a passionate sense of history. Homages to cultural heroes abound, for example: the signatures of French and Italian artists of the 17th century, such as Claude Lorrain and Nicholas Poussin, who were influential on the development of the English landscape garden can be found inscribed on stone and set within garden compositions evocative of their paintings. One small tablet placed beside a pool urges the visitor to: 'See Poussin. Hear Lorrain'. The obelisk installed on the other side of the pool bears the Italian inscription, 'Il Riposo di Claudio', to suggest that the surrounding composition of water and trees invokes the tranquility of a landscape painting by Claude Lorrain. Elsewhere, tree-plaques are inscribed with the names of literary lovers, such as 'Angelica / Medoro' (Ariosto), who famously carved their names into the bark of a tree-trunk.

Shock Tactics in The Garden

Finlay took particular delight in the tradition of the garden as an antidote to the surrounding culture – as a site of poetic, philosophical and political discourse – and associated his art not only with the lyric garden making of William Shenstone at The Leasowes but also with the pugnaciousness of Lord Cobham's political gardening at Stowe. Finlay's works are a pleasure to experience and, while always challenging, they have often provoked controversy due to his startling use of shock tactics, which generally combine surprise and an impish sense of humour. Aircraft carriers become bird tables and feathery 'aeroplanes' swoop in to land. Through the movement of shadow, he wryly proposed that sundials could be regarded

as avant-garde Kinetic Art. Hand grenades replace traditional pineapple finials atop the entrance to a garden walk.

Indeed Little Sparta has flourished as much through conflict as through poetic reverie. Finlay was embattled not only by weather but also by warfare – as his garden was assaulted by critics and bailiffs alike. In some quarters his quest to redeem neoclassicism from the taint of Nazi-ism was mistakenly regarded as proof of fascism. In others, his longstanding challenge of the local government's tax on the Temple of Apollo, which was claimed to be a commercial art gallery, was condemned as a transgression beyond the bounds of creative activity. His taste for polemic and his vigorous prosecution of The Little Spartan War, as a counter-attack against the taxation levied by Strathclyde Regional Council, doubtless alarmed potential British patrons. It was the appreciation of patrons in mainland Europe – particularly in France, Germany and Holland – that pioneered recognition of his garden works in Britain.

The genius of Little Sparta lies in Finlay's combination of art-work-in-progress and nursery-of-ideas. Thus works conceived at Little Sparta could be transplanted into the wider world, initially of western Europe and latterly of North America and Britain. The robust design of works for these and other places has taken into account public access on a daily basis. By comparison, Little Sparta was created as a private garden and it is clear that its fragility could be eroded by excessive public access. This is one of the challenges facing the Little Sparta Trust as it attempts to sustain the garden.

■ An homage to 17th century painters Claude Lorrain and Nicholas Poussin. Photo: Andrew Lawson

■ The Shenstone Wheelbarrow and Arcadia column. Photo: Andrew Lawson

The Hortus Conclusus

Positive in his foresight, Finlay had formulated plans with the Little Sparta Trust to ensure that the garden will be conserved and remain open to the public. Only months before his death, he announced to the Trust that his final task in the garden was to resolve the problem of the dangerously derelict farmstead barn. He initially proposed that the barn should be allowed to decay into a ruin, thus becoming a domestic version of those distant eyecatchers so favoured by 18th century landscape gardeners. Then, in the transformative spirit of his gardening, he decided to create an open air *Hortus Conclusus* out of the crumbling and hazardous barn, as a contemporary version of the mediaeval enclosed garden.

Work on the Hortus began during 2006, shortly after his death, and it was completed in 2009. The barn's roof was removed and the walls lowered and consolidated. The westerly wall is lower to allow the evening sunlight to fill the enclosed garden, and a small wooden seat is optimistically inscribed: 'The Westering Sun Will Sometimes Reach This Bench'. Defined by the interior wall, the two parts of the Hortus embrace earth and sky. One has been planted to evoke mediaeval floral predecessors; the other contains a circular pool, and the Latin words inscribed around the edge leave no doubt that it is intended to reflect the clouds above: 'Cirrus . Astrocumulus . Cirrostratus . Cirro-cumulus . Stratus . Cumulonimbus . Altostratus . Nimbostratus . Cumulus . Stratocumulus'. As a contemplative haven secluded from the profane world, the Hortus is a fitting culmination of the poetic gardening developed at Little Sparta over forty years.

Useful sources

The Little Sparta Trust website (www.littlesparta.co.uk) provides a virtual tour of the garden and reveals many of the poem-sculptures.

Finlay, Sue 'The Planting of a Hillside Garden', in Eyres, Patrick (ed.) *Ian Hamilton Finlay: Selected Landscapes, New Arcadian Journal*, no. 61/62, 2007 (see: www.NewArcadianPress.co.uk). This also includes the 'Checklist of Permanent Landscapes' that records Finlay's 78 public works across western Europe, Britain and the USA.

Sheeler, Jessie *Little Sparta: An Introduction to the Garden of Ian Hamilton Finlay*. Little Sparta: the Little Sparta Trust, 2009

Sheeler, Jessie *Little Sparta: the Garden of Ian Hamilton Finlay*. London 2003; with photographs by Andrew Lawson
Abrioux, Yves *Ian Hamilton Finlay: A Visual Primer*. London 2nd edition, 1992

Dixon Hunt, John *Nature Over Again: The Garden Art of Ian Hamilton Finlay*. London 2008

Patrick Eyres

Little Sparta Trust / New Arcadian Press
patrickjeyres@gmail.com

The Norwegian Garden Theatre

The Nordmandsdal in Fredensborg

Mette Skougaard

Nordmandsdalen – the Valley of Norwegians – is part of the royal park at Fredensborg Palace in northern Zealand in Denmark. It consists of 70 life-size sandstone figures of men and women from Norway and the Faroe Islands, wearing accurate local costumes and holding tools of their trade.

The Nordmandsdal was commenced in the 1760es as part of an extensive modernization of the Fredensborg Park at the initiative of the king Frederick V. The old formal baroque garden was changed according to the latest ideals introduced at the royal French park in Versailles. The monumental elements of the garden were kept, but the formality was gradually dissolved. Now the garden was to be seen as a theatre – a series of sceneries, where garden and art were to merge. Nordmandsdalen was one such scenery.

The figures are placed in a terraced amphitheatre facing a column, the “Victory Column”, in the center. The formal character of the grounds is not unique, it follows the same formal classicist ideals as the rest of the park, and places itself within the classic antique tradition of the Enlightenment. However, the Nordmandsdal with its 70 life-size sculptures of Norwegian and Faeroese peasants and fishermen placed in the royal park at a time where the norm was classicistic figures from the antiquity, is unique. Here, you step into a totally different world, where peasants, not gods, heroes, or allegorical figures, take the stage.

This has been regarded as something rather mysterious, attributed to the whim of the eccentric monarch, who was mostly renowned for his debauched living and intemperance. But let us take a closer look and examine the ideas that could shed new light on this very extraordinary work of art.¹

The artists behind the sculptures

The sculptures represent 60 Norwegian and 10 Faroese figures. They were executed by the German born sculptor Johann Gottfried Grund during the years of the 1760s to 1784. He used small figures carved out of walrus and ivory as models. These figures of bone are only about 9 centimeters long, but they give a very precise image of the different costumes in the various parishes of Norway. They were made by Jørgen Garnaas, a Norwegian postman from Bergen, who, although he was crippled in his hands and feet, made all sorts of artistic objects, including small wooden dolls portraying Norwegian peasants. These were of such quality, that they were accepted at the Royal Kunstkammer in Copenhagen.

Grund published a work about the Nordmandsdal in 1773. At that time the work with the sculptures had come to a standstill following the death of Frederick V. As such the publication can

be seen as a request to the Queen Dowager to fund the completion of the plan. In this he succeeded. In the publication the layout of the Nordmandsdal is shown as well as reproductions of the sandstone figures in copper plates with a commentary describing their gender, marital status, region of origin, the local means of existence (e.g. fishing, farming, forestry), and the costumes, especially in the ways where they differed from ordinary peasant costume.

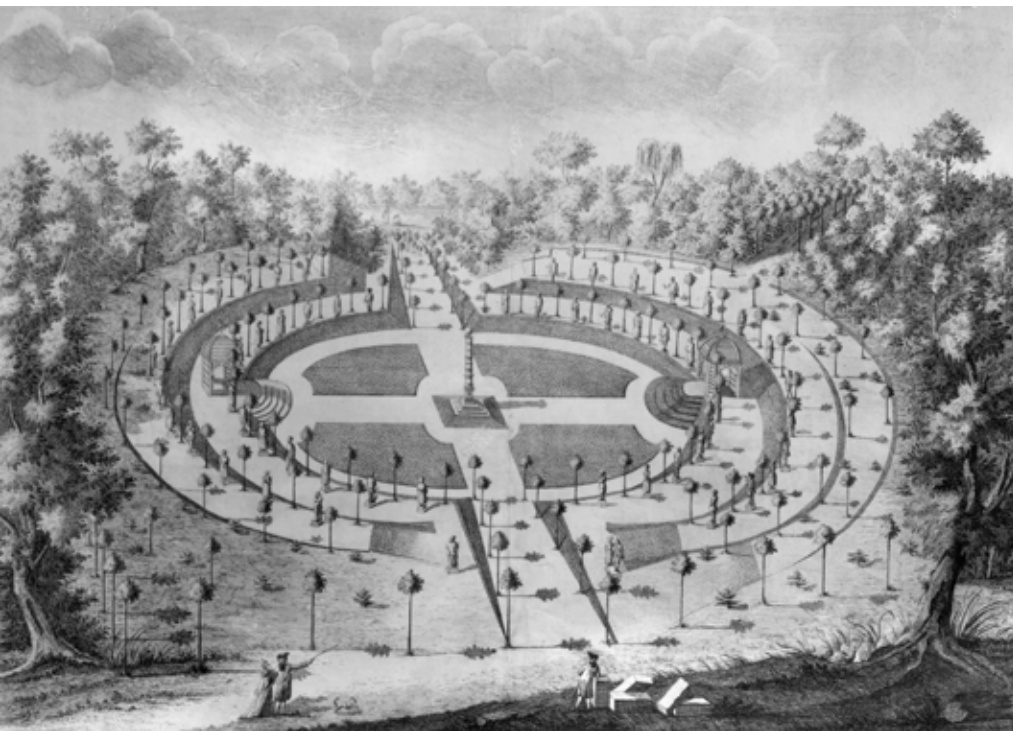
In the dedication to the Queen Dowager, Grund ascribes the idea of the Nordmandsdal to the king himself. “King Frederick the fifth has not only himself started the work and watched its progress every day...”, he writes. This is confirmed by other contemporaries, e.g. the German philosopher Christian Cay Lorenz Hirschfeld in his famous work *Theorie der Gartenkunst* (1779–1785).² It seems reasonable to suggest that the king would want to have his “loyal and brave Norwegians” represented in his most prestigious park.

The King and Nordmandsdalen

On a personal level it is reasonable to see the Nordmandsdal as a monument to the memory of the King’s grand tour to Norway made in 1749. Here one may draw a parallel to the Norwegian House erected in the park at another Zealand castle, Hirschholm, by the parents of Frederick V, Christian VI and Sophia Magdalena, as a memento of their travel to Norway in 1733. This Norwegian house was made with Norwegian lumber and decorated with miniature landscapes, where figures of people, houses, mills, and all kinds of Norwegian animals were placed.

Politically, there were also very good reasons to have the northern part of the double monarchy represented in the royal park. Norway was a nation with great potential, possessing important natural resources and raw materials not to be found in Denmark: Mining industry for the export of copper, silver and iron, forests and lumber mills for export of timber, fishing and the export of dried and salted fish, which was the second most important article of export of the Danish-Norwegian monarchy. In the 18th Century Norwegian trade boomed; the commercial fleet matched the Danish in size as did the population figures. With its wealth in raw materials and trade, Norway was an equal partner in the Monarchy, which only helped consolidate the King’s position further.

It is only natural, that the accentuation of the Danish-Norwegian Monarchy seems to have been important, and that this theme should be found in several of the monuments in the park. This notion is also affirmed when viewing the absolute central sculpture in the main part of the park, *Denmark and Norway*, executed by Johannes Wiedewelt 1765–1767. It strongly emphasizes the importance of the Danish-Norwegian

■ Plan of the Nordmandsdal at Fredensborg park. Engraving by Johan Gottfried Grund, used in his book *Afbildning af Nordmands-Dalen i den kongelige Lyst-Hauge ved Fredensborg* published in 1773.

twin monarchy. However, with its classical figures, it uses a very different figurative language, far removed from the direct presentation of the Norwegian folk in the Nordmandsdal. This also gives further credence to the view of the special position which the Norwegian peasants enjoyed unlike their Danish counterparts. This was true in several ways.

The status of the Norwegian peasants

Firstly, the Norwegian peasants with the famous *Odelsbonde* (freeholder) had a special position which raised them high above the general contempt of peasants at the time. They were not subjugated to the lords of the manors like the Danish peasants, and as a result, they were seen as free and profitable citizens with special rights. For instance, it was generally agreed that the Norwegian peasants themselves could go directly to the king with their petitions, something that was totally unheard of for a Danish peasant.

In this connection it is interesting to note, that one of the figures of the Nordmandsdal actually shows a peasant with a supplication. Grund describes him like this: “the man holds his hat in his left hand, in the right a suplique or petition, as if he is handing this to the king”.³

Furthermore one can mention the military importance of the Norwegian people. In the 18th Century, Norway was strongly militarized. Proportionately to the size of the population, more soldiers and sailors were drafted here than in any other European country. The Norwegian army consisted of a peasant militia, and Norwegians dominated the Danish-Norwegian navy and the royal guards. There were very good military reasons to show off the hardy Norwegian nation.

All things considered, the Danish-Norwegian Government had a sound interest in keeping up the image of the loyal Norwegian peasantry. A setting like Nordmandsdalen was trumpeting to the world, that the Norwegians were a loyal and brave mountain people, who loved their country and their king, to whom they had a very special and close relation.

Building further upon some of these thoughts, the Nordmandsdal can be viewed in an even broader perspective by placing it in a more European framework of the history of ideas. Indeed the Norwegian peasantry reflects the vivid discussions of constitutional and social conditions at the time – giving the conception of the power of the state another basis than the generally accepted rigid religious foundations of the 17th Century.

Tridgård & text

Nordmandsdalen and the Enlightenment

The Enlightenment theories of social justice was primarily based on Charles-Louis Secondat de Montesquieu's theories that a nation had special qualities, which were connected to the air, the region, laws and historical traditions. In his work *L'Esprit de lois* (The Spirit of Laws) he described the different laws of different societies as being conditioned by the despotic, the monarchic and the republican forms of government to which he attributed different characters, which were respectively fear, honour and virtue.

These qualities he related to a variety of conditions, primarily the climate, and he described how the different laws were influenced from this. In the North, the cold, damp climate created democratic laws, in the South the felling of the forests resulted in a warmer climate which created slavery and oppression. The peoples of the North lived in a marginal area, and accordingly they could be characterized as especially hardy and simple people. Montesquieu believed that the North was the point of origin for mankind and thereby the source of freedom in Europe.

The climate theory and the notion of special national characteristics were generally accepted in Europe in the middle of the 18th Century. This was also the case in Denmark, even in the circles closest to the king. The Prime Minister Bernstorff corresponded directly with the French philosopher.⁴

The theories of Montesquieu are also mirrored in the greater part of the topographic literature of the period, a result of the Enlightenment's interest in mapping, documentation, registration, where the different national characteristics are described in the same way as other living organisms, formed by climate and living conditions. An example typical of the genre is the description of Norway's natural history by Erich Pontoppidan 1752. “The Norwegians are and have always been a strong and hardy people, that seem to take shape from their habitation

among the hard stone rocks. The very clean and healthy air in which they are born, the simple food they eat, the constant work to which they are obliged [...] result in the fact that more Norwegians than any other nation reach the age of 100 or more years”.⁵

The North as the homeland of freedom

As a natural extension of Montesquieu’s climate theory, there was a growing interest in more systematic studies of the Old Norse history, because from a historical perspective the ideals that were attached to these simple people of the North were believed to be the actual starting point of Nordic pre-history. Here the ideas of a historic alternative culture were found, an effective contrast to the Roman slave state, which the aristocratic culture of the absolute monarchies saw as their ideal.

At the same time, the critique of civilization by Jean-Jacques Rousseau became recognized, with the ideas about the unspoiled, primitive folk with the simple way of life in the countryside in harmony with nature, untouched by the corrupting influence of society. Again, such notions placed especially the Norwegian peasants in a new and positive light. They became the Nordic equivalent to the noble and free Swiss mountain people, who had captured the imagination of Europe at the time.

The Nordic characteristics described by Montesquieu were now confirmed by historians using saga literature as a source. The Norsemen were seen as hardy warriors, toughened by the fierce climate of the North. Their most important achievements were their opposition to the Roman Empire. Their inherent longing for freedom would not be subjugated. The North was the homeland of freedom.

Seen in this light, the sober, realistic depiction of Norwegian peasants, demonstratively removed from the antique figurative language of the classicism, were part of the efforts made in demonstrating to the world, that Denmark-Norway was unique in a European context by possessing its very own cultural and historical values. The realms of the Danish-Norwegian king encompassed the historical background for all notions concerning human freedom – of which the Norwegian peasants were living evidence. And at the royal park at Fredensborg Palace, they were there for the whole world to see and admire.

A Garden Theatre

In the same way as the choice of motif and topic in the Nordmandsdal was in full accordance with the European belief system at the time, this was also true in the way in which the Norwegian peasants were presented in the period. This is illustrated with the use of the garden space as a place for parties, entertainment and reflection – in other words: a theatre.

The theatre was to be entertaining but also a forum for prescribing morals and encouraging reflection. This is certainly the case with Nordmandsdalen, which in itself is formed as a classic amphitheatre. On the stage you see the actors, the Norwegian and Faroese peasants, informatively wearing authentic costumes, and instructively equipped with tools, utensils and

other attributes, arranged as if they were seeking audience with their king, symbolized by the Victory Column at the centre of the stage.

During the reign of Frederick V Danish theatres flourished. Here the Nordmandsdal can be seen as a clear reference to the ballad opera performed in Danish and the drama with themes of national history, the most modern plays at the Danish theatres at the times. Such plays were first introduced to the Danish audience in 1757. The play was the ballad opera *Gram and Signe*, written by the Norwegian-born Niels Krog Bredals with a saga theme. This play was an instant success and attracted attention from the highest circles of the court, including the royal family.⁶

The sculptures in Nordmandsdalen are placed on a stage in a stylized theatre, a tableau. In the latter part of the 18th Century, the tableau was in fashion within many art forms like drama, dance, painting, sculpture, literature and garden art. The audience was fascinated by the form, the frozen body standing on the threshold between the living and the dead. In Nordmandsdalen, the use of the tableau is especially sophisticated. Here the scene was set to a play between the spectator and the observed, in which the spectator spontaneously is drawn into the stage as both an actor and a spectator at the same time.⁷

In this way the figures of the Norwegian peasants also function as a kind of petrified party decoration, reflecting the use of the garden to stage parties and plays in which the royals

■ One of the sandstone figures from the Nordmandsdal. The sculptor Grund describes it as follows: “the man holds his cap in the left hand, and in the right a suppliance or letter, as if he is giving it to the King”.
Foto: H. Erlandsen uå

and their guests themselves participated. The dancing peasants and musicians with violin and drums receiving the visitor in Nordmandsdalen, illustrate how the parties and costume balls of the court would look.

To watch peasant dances and festivities was a popular entertainment. The court's bal champetre were informal balls given in open air, often with the inclusion of real peasants together with the courtiers, who for the occasion would appear in peasant costumes. That the Nordmandsdal formed part of this is further confirmed by the fact that the original inspiration for the Nordmandsdal came from a costume ball at the royal palace. Such balls were highly fashionable at the time. In Versailles they danced in costumes from Lapland, and this trend spread to all European courts.⁸

The musealisation of folk culture

Well before the Nordmandsdal was finished, it was viewed and commented on by visitors and critics. Hirschfeld visited Fredensborg in 1779–1780 in connection with his theoretical study of all elements of the landscape garden which made him tour Europe's largest gardens and parks. What to him made the Nordmandsdal especially interesting were the sculptures, forming "an important national group, telling of the kings subjects, inhabitants of both sexes from all areas of Norway in their different folk costumes, trades and leisure..."⁹

Another German critic of garden art, Friedrich Wilhelm Basilius von Ramdohr must have visited Fredensborg at approximately the same time as Hirschfeld. He however, took a very different view. In the book *Studien zur Kenntniss der schönen Nature, der schönen Kunst* from 1792, he noted: "... something more appalling than these monsters is difficult to imagine". Ramdohr was an advocate for the classic aesthetics and did not appraise the national elements of the park as being superior to the aesthetic.¹⁰

The two opposing interpretations – seeing on the one hand the Nordmandsdal as the result of the rational thinking of Enlightenment and on the other as an early exponent of the national romanticism are found in most of the recent interpretations of the garden. There are, however, other interpretations on the Nordmandsdal.

The German museologist Adelhart Zippelius has emphasized the connection between Nordmandsdalen, the landscape gardens and the early Scandinavian open air museums. In connection with this, the visit in 1798 of the Swiss author, Karl Viktor von Bonstetten, is very interesting. The Nordmandsdal fascinated him immensely. "I saw to my delight an amphitheatre of grass. Sixty stone statues representing all the costumes of this expansive kingdom and providing the king with a vivid token of his people [...] I was so enraptured about this collection in the monarch's garden which embodied the whole Danish nation that I created an English garden at the edge of the lake and in the dark forest of fir trees including the cottages of the Laplanders, the houses of the Faroese and the solid and well build green homes made of grass of the Icelanders, complete with

tools and household instruments of all these peoples. A path through the forest would then have led me either to an Icelandic home or to a cottage from the Finmark. Such a collection of buildings would give rise to many wonderful comparisons."¹¹

To summarize, the Nordmandsdal stands out as much more than the result of an original idea of an eccentric monarch. From a political as well as a cultural and ideological perspective it is an extremely well founded work of art, which places itself centrally in the ideals of its time. Furthermore, it anticipates the concept of Open Air Museum which enables Denmark to participate in the ongoing competition between Norway and Sweden as to who made the first Open Air Museum in the world.

- 1 Skougaard, Mette Det norske haveteater. Nordmandsdalen i Fredensborg. I: Mette Skougaard red.: *Norgesbilleder. Dansk-norske forbindelser 1700-1905*. København 1984 s. 104–125
Priskorn, Ole *Nordmandsdalens tilblivelse. Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave*. København 2002, s. 9–13
Weilbach, Frederik Fredensborg Slot. København 1928, s. 120–121
Scavenius, Bente *Fredensborg Slotshave*. København 1997, s. 48 ff
- 2 Grund, Johann Gottfried *Afbildning af Nordmands-Dalen i den Kongelige Lyst-Hauge ved Fredensborg*. København 1773, s. 2
Hirschfeld, Christian Cay Lorenz *Theorie der Gartenkunst*, 5. Bd. Leipzig 1780, s. 223
- 3 Grund, aa s. 14
- 4 Oxaal, Astrid *Drakt og nasjonal identitet 1760-1917*. Oslo 2000, s. 51 ff
- 5 Pontoppidan, Erich *Det første Forsøg paa Norges Naturlige Historie*. København 1752, s. 389
- 6 Fjord Jensen, Johan m.fl. red. *Dansk litteraturhistorie*. Bd. 4. Patriotismens tid 1746-1807. København 1983, s. 310
Oxaal, aa s. 356
- 7 Andersen, Elin og Karen Klitgaard Povlsen red. *Tableau. Det sublime øjeblik*. Århus 2001, s. 18–20
- 8 Oxaal, aa s. 65
- 9 Zippelius, Adelhardt Mellem Oplysningstid og Nationalromantik. *Architektura* 17, 1995, s. 96
- 10 von Ramdohr, Friedrich Wilhelm Basilius *Friedensburg, Studien zur Kenntniss der schönen Natur, der schönen Kunste, der Sitten und der Staatsverfassung, auf einer Reise nach Dänemark*. Hannover 1792, s. 234
- 11 von Bonstetten, Karl Viktor *Neye Skrifter*. København 1799, s. 26 ff

Mette Skougaard, seniorforsker, museumsdirektør
Det Nationalhistoriske Museum
Frederiksborg Slot
3400 Hillerød
mette.skougaard@frederiksborgmuseet.dk

Når teksten sladrer

Kongenshus Mindedal mellem transhistorisme, stærk stedspecificitet og tekstlige merbetydninger

Mette Haakonsen

Tekstlige meddelelser er ofte imperative på en mindesten. Ordene specificerer, og mindet kan forlade stenen ved skrif- tens forvitring. Efter årtier i dekonstruktivismens tegn, ved vi imidlertid også, at teksten ikke kun kan tages for påly- dende. Nogle gange kræver det blot, at man "læser mellem linjerne", hvorpå man, som den amerikanske mindesmær- keforsker James E. Young har udtrykt det, kan returnere erindring til monumentet om dets genesis.

Jeg ønsker at redegøre for Kongenshus Mindedals centrale landskabsarkitektoniske genesis og dertil løfte sløret for, hvad dalens interne og eksterne tekstlag åbenbarer, når man læser mellem linjerne.¹

Det paradoksale mindested

I takt med den effektive kultivering af heden, særligt i Midt- og Vestjylland, voksede der fra slutningen af det 19. og starten af det 20. århundrede en interesse frem for hedens egenverdi. I tråd hermed indleder Hedebruget og Hedeselskabet i 1945 op- gaven med at frede et stort hedeareal og oprette en mindepark, der både skal hylde heden og dens slidsomme opdyrkere. Den 10. juni 1953, med deltagelse af kongen og dronningen og stor pressedækning, kan de to selskaber, der hidtil har bekæmpet heden, indvie et 30 kvadratmeter fredet hedeareal, Kongenshus Mindepark i Midtjylland, 20 km sydvest for Viborg. Indvielsen foregår inde midt i mindeparken, i den unikke Kongenshus Mindedal, som er koncipieret af landskabsarkitekten C. Th. Sørensen med væsentlig assistance fra arkitekt H. G. Skovgaard.

Kongenshus Mindedal

Kongenshus Mindedal består i al sin enkelthed af enstensæt- ning langs foden af en knap en kilometer lang smeltevandsdal, som munder ud i en oval plads med mindesten i kransen. Man bevæger sig langs en lettere snoet grusvej, der falder svagt i niveau og er omkranset af lyngskrænter, og på sin vandring møder man grupper af svagt elabererede kampesten med indskrifter og relieffer.

Mere konkret rejser der sig langs vejens sydside en stengruppe for hver 20. meter, 39 i alt, der består af én høj, vertikal sten, Herredssten, sekunderet af mindre sten lagt i dalbunden, Sognesten. Herredsstenene repræsenterer jyske hedeherreder og indeholder det pågældende herreds navn og visuelle symbol, to cirkler, der markerer fordelingen af ager og eng, skov eller plantage i henholdsvis 1850 og 1950, et vers og i nogle tilfælde også et motiv, der enten priser det givne herred, kultiveringen af heden, bonden, heden eller Jylland. Sognestenene rummer det pågældende sogns navn, navnene, fødsels- og dødsår på mænd og kvinder, der opdyrkede heden. Det drejede sig ved indvielsen om i alt 225 sognesten og om mere end 1200 bønder

og deres hustruer. Stenene i den ovale plads, Mødepladsen, bringer derimod hæder til enkeltpersoner, så som Enrico M. Dalgas, Steen Steensen Blicher og Niels Basse, der har haft indflydelse på opdyrkningen eller for bevidstheden om hedens naturmæssige, æstetiske eller åndelige kvaliteter.

Landskabsarkitekturhistorien anser Kongenshus Mindedal for et kunstnerisk mesterværk, og i 2004 blev anlægget tildelt den internationale Carlo Scarpa Havepris. Ikke desto mindre fokuserer Kongenshus Mindeparks officielle formidling næsten ensidigt på heden og opdyrkningen. Dette misforhold kan være forbundet med en konflikt mellem C. Th. Sørensen og bestillerne, som jeg skal vende tilbage til. Det kan dog også hænge sammen med den velkendte problemstilling, nemlig at naturligheden og simpliciteten nærmest usynliggør de land- skabsarkitektoniske greb. Desto større grund til at redegøre for Mindedals kunstneriske genesis.

Den kunstneriske konception

Søren Carl Theodor Marius Sørensen (1893–1979) bliver til- knyttet Kongenshus i 1945. Han betragtes som en af Danmarks største landskabsarkitekter og var ankermand i dansk have- kunsts guldalder (ca. 1920–1960). På daværende tidspunkt var C. Th. Sørensen desuden medlem af Modstandsbevægelsens Kunstneriske Udvalg (MKU) og involveret i anlæggningen af mindesteder, og han var en varm fortalere for bevaringen netop af heden og dens "ørkenagtige storhed".²

I foråret 1946 tager C. Th. Sørensen kontakt til arkitekten Hans Georg Skovgaard (1898–1969) for at indgå et samar- bejde om Kongenshus. H. G. Skovgaard havde en alsidig beskæftigelse med monumenter bag sig, de to kunstnere havde tidligere samarbejdet, og den betydningsfulde kunstnerfamilie Skovgaard er nært knyttet til Viborg. H. G. Skovgaard blev følgelig ansvarlig for den formelle løsning af inskriptioner og motiver til Mindedal og -park, samt praktisk koordinering af stenenes opstilling, og han lavede et udkast til et ikke realiseret fællesmonument.

Bag den kunstneriske løsning af Kongenshus Mindedal lå en lang og møjsommeligt arbejdsproces for begge kunstnere, men grundkonceptet til Kongenshus Mindedal blev udviklet af C. Th. Sørensen, og han beskriver selv ideens substans og ophav: "Jeg travede i 1948 i tre dage rundt i heden og fandt ud af, at en lav smeltevandsdal ville være det rette sted for mindet. Dalens bund var græsklædt, og jeg tænkte denne bevaret som en grøn sti."³

Omkring 1951 forlader C. Th. Sørensen imidlertid projektet i vrede. Det var ham magtpåliggende, at Mindedalen skulle gennemløbes af en sti, ikke af en vej, og at han selv afsatte

■ Kongenshus Hede med blomstrende lyng. Foto: Mette Haakonsen

■ Kongenshus Mindedal med oprejste Herredssten og liggende Sognesten, der repræsenterer jyske hedeherreder. Foto: Mette Haakonsen

■ Mødepladsen på lyngheden, der i dag sekunderes af en ekstra plads, hvor biler og busser parkerer og vender. Foto: Mette Haakonsen

stien på stedet. Ønsket blev ikke indfriet. Skovgaard fortsatte arbejdet og søgte så vidt muligt at håndhæve C. Th. Sørensens planer. Men det endte altså med en grusvej, og i dag tillades gennemkørsel, og der er opstået en inkongruent plads foran Mødepladsen, hvor køretøjer vender. Med en større anerkendelse af den landskabsarkitektoniske grundide havde man måske undgået denne udvikling.

Den transhistoriske Mindedal

Kongenshus Mindedal giver mindelser om en forhistorisk stensætning, om oldtiden og vikingetidens bautasten, megalitgravene, skibssætninger, stencirkler og runesten. Mindedalen synes dertil at foregribe land art, som i sin tidligste fase netop

gentænkte forhistoriske monumenter og geometriske urformer. Disse to krydsreferencer angiver et associationsrigt og velkendt formsprog, der ikke repræsenterer én konkret historisk epoke, men derimod det den amerikanske kunsthistoriker Lucy Lippard kalder ”transhistorisme”.

Mindedalens grove sten, vejens bølgede forløb og Mødepladsens oval kan også anskues som en måde, hvorpå man inkorporerer arketypiske henvisninger til evighed og kosmos. Skønt beskueren måske ikke er bevidst om symbolikken, kan man som Lippard hævde, at denne udtryksform bevirker genkendelighed og følelsen af at blive ført tilbage i tiden. Ikke noget dårligt udgangspunkt for et mindested om fortiden.

Transhistorismen stemmer overens med H. G. Skovgårds og C. Th. Sørensens kunstneriske virke. C. Th. Sørensen agiterede for bevarelsen af oldtidsminder, og forhistorien var indlejret hans funktionalistiske stil. Funktionalismens sociale engagement var retningsgivende for Sørensens modstand mod luksus og pynt, og for hans udarbejdelse af gårdrum og friarealer til de nye boligbyggerier (for eksempel Klokkegården). Han anvendte simplificering og geometri som styringsmiddel og søgte at barbære formsproget ned til det essentielle. Cirklen, spiralen og ikke mindst ovalen, som vi finder blandt andet i Mødepladsen og i hovedværket, kolonihaverne i Nærum, var således i højsædet i hele C. Th. Sørensens kunstneriske produktion.

Også Skovgårds relieffer er præget af transhistorisme, og det stemmer fint overens med hans personlige stil: fremhævelse af store flader og kraftfulde linjeforløb. Stenene i Mindedalen er dertil udsmykket med hverdagsobjekter fra hdebondens liv – en plov, et hjul, træsko eller en jydepotte – og kun i ganske få tilfælde gengivelser af mennesker (for eksempel Hammerum). Motiverne får altså næsten emblematiske snarere end historisk specifik karakter.

Stedspecificitet

Simpliciteten og nærhedsrelationen mellem natur og kultur i Mindedalen udspringer af en stærk stedspecificitet, der med støtte fra kunstteoretikeren Kevin Melchionne kan uddybes som en intenderet, indeksikal og fænomenologisk stedspecificitet.

C. Th. Sørensen var en skarp og bevidst iagttagelse af steder. Blandt andet i sit arbejde for MKU tog han altid ud for at besigtige stederne med henblik på optimal vekselvirkning mellem det skulpturelle indgreb og topografien. C. Th. Sørensens citerede erindring om vandringen i Kongenshus Hede, vidner også om en intenderet stedspecificitet. Terrænets visuelle og rumlige værdier var rettesnor for det æstetiske grundkoncept.

Begrebet ”indeks” anvendes i semiotikken som udtryk for en nærhedsrelation mellem tegn og objekt, og henviser her til C. Th. Sørensens stedmarkerende konception, hvormed han søger at udfolde et indeks – sporet af heden. Lyngstien, stenenes sammensmeltning med landskabet, accentueringen af dalens bølgede forløb, minimeringen af menneskeskabte faktorer og udsynet fra Mødepladsen fremstår som virkemidler til at synliggøre lynghedens ”vidsyn” og ”ørkenagtige storhed”. Indeksikaliteten er således et andet ord for C. Th. Sørensens evne

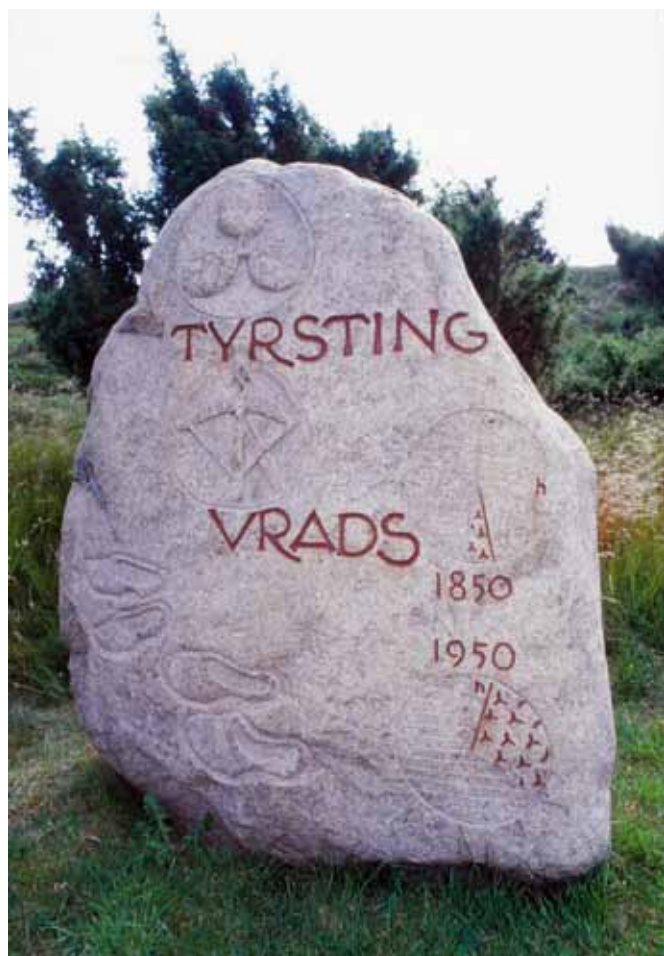
til at syntetisere steder med enkle virkemidler, som han også anvendte ved Århus Universitet (1931–1942).

Endelig kan man beskrive Mindedalens stedspecificitet som fænomnologisk, hvilket refererer til betoning af sanselige og kropslige kvaliteter. Der er ofte i C. Th. Sørensens værker tale om dynamiske rumforløb, der tilskynder til bevægelse og en gradvis opbygning af indtryk, blandt andet i Vitus Bering Park (1954–1956). C. Th. Sørensens valg af den aflange afskærmede slugt, den horisontale udstrækning og repetition af stenene, den store dimension og den smalle slyngede sti, er også en strategi til at lede den besøgende ind i et rum, hvor alle sanser omsluttet.

Så vidt kompleksiteten i Mindedalens æstetiske simplicitet. Nu er det tid til at læse de centrale tekstlige meddelelser, og jeg vil fremhæve fire samtidsspecifikke merbetydninger: jysk mytologi, nationalfølelse, bestillernes skjulte dagsorden og demokratiske strømninger.

Tekstens merbetydninger

Kongenshus Mindedal kan ses som en projektion af fastgroede myter om Jylland og jyden, der opstod i 1700-tallet, blev udbredt i 1800-tallet og som i et vist omfang eksisterer den dag i dag. Det drejer sig om en glorificerende identifikation af Jylland som en rest af vor oprindelige kultur og hvor danske forfædre har rod. Dette indbefatter en opfattelse af den jyske hedebonde som en direkte arvtager af prisværdige danske folkedyder, såsom uafhængighed og styrke, og heden som et levn fra Urdanmark.

■ Herredssten for Tyrsting Vrads. Foto: Mette Haakonsen

På flere Herredssten (for eksempel Ribe) citeres forfattere som Johannes V. Jensen og Jeppe Aakjær, der agiterede for den sunde, folkelige jyske bonde. Man finder også den myteprægede opfattelse af jyden i eksterne tekster, så som initiativtagernes officielle bog. Her slås det stereotype billede af den gæve jyde fast: "Kampen mod lyngen og alen og vestenvinden med har gennem slægtsled været haard og stillet store krav til mod og udholdenhed, men den jyske hedebonde gav ikke op. Hans seighed, flid og nøjsomhed overvandt vanskelighederne."⁴

Tekstlige elementer fortæller også, at Mindedalen udspringer af en nationalfølelse, der sandsynligvis er blevet fremmet af, at anlægget blev udført i en efterkrigstid. Ved indvielsesfesten fremhæver således flere talere – i forlængelse af Enrico M. Dalgas – opdyrkningen som en fædrelandssag.

Mindedalens tekstlige lag sladrer dertil om bestillernes rolle. Da Hedeselskabet og Hedebruget indgik i planlægningen af Kongenshus Mindepark, blev hedesagen anset for afsluttet, og kritikken havde taget til, blandt andet formuleret af forfatteren Jeppe Aakjær. Senere har til eksempel geografen Kenneth Olwig tolket mindepark og mindedal som bestillernes forsøg på at sløre den svækkede popularitet. Endskønt bestillernes holdningsændring versus heden skulle være reel, står det da også klart, at repræsentanter for de to selskaber er mindet på det mest ophøjede sted i Mindedalen, Mødepladsen.

Endelig kommunikerer teksten i Mindedalen også samtidens kulturelle og politiske strømninger i Danmark. Mindedalen differentierer sig fra monumenters udbredte fokus udelukkende på den mandlige elite, hvor folket repræsenteres som gruppe og kvinden som allegori. De mange navne og vers fokuserer her på fællesskabet, mellem hedeboerne og mellem hustru og mand, og det faktum at bonden og ikke mindst hans hustru navngives, kan læses som et spejl af 1930'erne og 40'ernes forkærlighed for demokratiet og det ganske almindelige menneske.

Den uundværlige sladder

I Kongenshus Mindedal er hedeopdyrkningen og heden håndgribeliggjort og forevigtet via kunstneriske bestræbelser på transhistorisme og stedspecificitet, der har udmøntet sig i en storslået simplicitet. Teksten sladrer dertil om samtidsspecifikke, kulturelle og politiske merbetydninger. Men hvad ville dette mindested være UDEN det tekstlige indhold? Mindet ville være sekundært, og hermed kan vi slutte, at sladder, som i livets andre henseender, er uundgåelig og uundværlig!

- 1 Dele af denne artikel er baseret på mit kandidatspeciale.
- 2 Sørensen 1978/1931, s. 39
- 3 Sørensen 1975, s. 178
- 4 Basse 1953, s. 9

Mette Haakonsen, cand. mag. i kunsthistorie
kunstformidler og forfatter
Københavns Universitet og Danmarks Designskole
mha@dkds.dk

Referencer

- Andersson, Sven-Ingvar & Annemarie Lund *Havekunst i Danmark*. København 1991
- Andersson, Sven-Ingvar & Sten Høyer C. Th. Sørensen – *En Havekunstner*. København 1993
- Basse, Niels, Om baggrunden for oprettelse af Kongenshus, Mindepark for hedens opdyrkere. i: *Hedens opdyrkning i Danmark. Mindebog udgivet ved oprettelsen af Kongenshus, Mindepark for hedens opdyrkere*. Harald Skodshøj (red.), Viborg 1953, s. 9–26
- Beardsley, John *Earthworks and beyond. Contemporary art in landscape*. New York 1980
- Bryld, Claus & Anette Warring Besættelsestiden som mindekultur. (Kap. V), i: *Besættelsestiden som kollektiv erindring*. Roskilde 1998, s. 255–342
- Elkins, James On the conceptual analysis of gardens. i: *Journal of Garden History*, s. 189–198, vol. 13, nr. 4, okt/dec 1993
- Hauxner, Malene *Fantasiens Have*. København 1993
- Hedeselskabets Tidsskrift*, Hedeselskabet: Viborg, 1934–1978
- Henningsen, Peter *Hedens hemmeligheder. Livsvilkår i Vestjylland 1750–1900*. Den jyske Sparekasse, 1995
- Hertel, Hans Vort eget Skotland. Opdagelsen af Jylland i dansk litteratur og kunst. i: *Guldalderhistorier*, København 1994, s. 174–185
- Haakonsen, Mette *Kongenshus Mindedal. Visuel kulturanalyse af et monument med særligt fokus på mindeværdien*. Kandidatspeciale, Institut for Kunst- og Kulturvidenskab, Københavns Universitet, 2001
- Haakonsen, Mette Mindedal: la valle memoriale di Kongenshus. i: *Kongenshus Mindepark. Premio Internazionale Carlo Scarpa per il Giardino, quin dicesima edizione*. Treviso 2004, s. 69–74
- Lippard, Lucy R. *Overlay. Contemporary Art and the Art of Prehistory*. New York 1983
- Matthiessen, Hugo *Den Sorte Jyde. Tværsnit af Hedens Kulturhistorie*. København 1939
- Melchionne, Kevin Rethinking Site-Specificity: Some Critical and Philosophical Problems. i: *Art Criticism*, s. 36–49, vol. 12, no. 2, 1997
- Olwig, Kenneth, *Hedens natur*. København 1986, (1. Udg.: 1984)
- Skodshøj, Harald (red.) *Hedens opdyrkning i Danmark. Mindebog udgivet ved oprettelsen af Kongenshus, Mindepark for hedens opdyrkere*. Viborg 1953
- Stephensen, Lulu Salto Om den æstetiske opfattelse af naturen set ud fra et kunstnerisk og administrativt synspunkt. i: *Naturopfattelse og landskabsæstetik*. Lise Bek (red.), Århus 1989, s. 87–103
- Sørensen, C. Th. *The Origin of Garden Art – Havekunstens Oprindelse*. København 1963
- Sørensen, C. Th. *Haver. Tanker og arbejder*. København 1975
- Sørensen, C. Th. *Parkpolitik i Sogn og Købstad*. København 1978 (1. udg.: 1931)
- Young, James E. *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven og London 1993
- Aakjær, Jeppe *Kongenshus: En Luftspejling*. Holstebro, 1925

Summary

Textual gossip

Kongenshus Memorial Valley between transhistoricism, strong sitespecificity and subtexts

Art historian Mette Haakonsen presents the essential landscape architectural genesis of the Kongenshus Memorial Valley. It is conceptualized by the Danish landscape architect C. Th. Sørensen with assistance from architect H. G. Skovgaard and integrated in a memorial park in Jutland. The park commemorates both the heath and those who cultivated it. Haakonsen suggests that we understand this artistic masterwork by the aesthetic concepts transhistoricism and strong sitespecificity, but she also points to contemporary textual "gossip" or subtexts of the valley: Jutlandic myths, national feelings, the commissioners' hidden agenda and of democratic currents.

Trädgårdsarkeologi på Fossesholm

Spåren av 1700-talets trädgård under gräsmattan

Anna Andréasson

Trädgårdsarkeologin i Skandinavien är ett forskningsfält som utvecklats mycket under det senaste decenniet. Att kombinera studium av de historiska källorna med studium av de konkreta fysiska lämningarna efter en trädgårdsanläggning, genom trädgårdsarkeologisk utgrävning, har visat sig ofta ge resultat som man inte kunnat få på annat sätt.

Den trädgårdsarkeologiska undersökningen vid herrgården Fossesholm i Norge gav många intressanta resultat bland annat i form av grusgångar, dräneringssystem och en konstgjord ö i en damm. Kartmaterial har visat att det på ön fanns ett litet sex- eller åttakantigt hus. Kanske var huset avsett för fåglar eller andra smådjur, men det var säkert också en vacker blickpunkt från prydnadsträdgården längre ner i sluttningen.

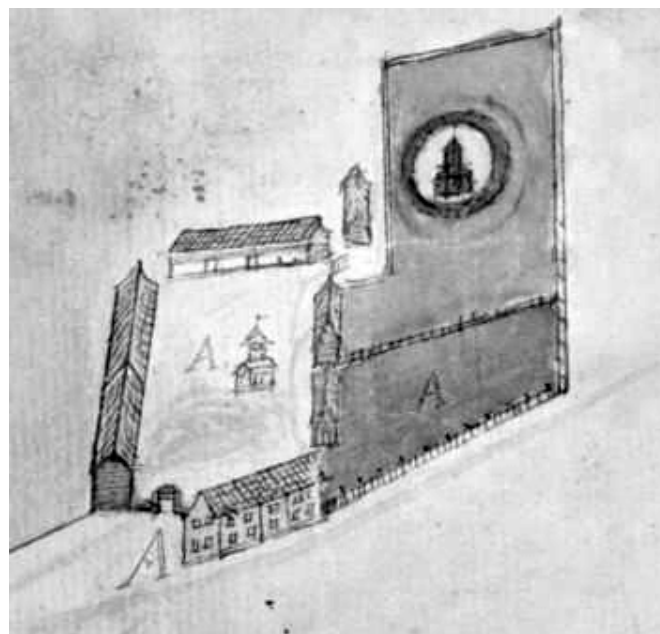
Fossesholm ligger i sydöstra Norge ungefär sex mil sydväst om Oslo. Hösten 2009 gjordes en trädgårdsarkeologisk undersökning på platsen av trädgårdsarkeolog Inger Ernstsson, landskapsarkitekt Anne Kaurin och trädgårdshistoriker Madeleine von Essen, under ledning av trädgårdsarkeolog Anna Andréasson. Undersökningen gjordes på uppdrag av Stiftelsen Fossesholm, som genomfört ett stort restaureringsarbete på herrgården sedan man tog över 1973. Nu vill man också restaurera trädgården. Problemet är att det finns få skriftliga källor som kan berätta hur den sett ut, och nästan inget kartmaterial förutom en liten kartbild från 1789. Ovan jord finns inte heller några spår efter den trädgård som anlades på 1760-talet.

Jørgen von Cappelen och 1700-talsträdgården

Fossesholm var en stor skogsegendom, som byggts upp genom köp och byten redan på 1500-talet av den dåvarande ägaren, den danske kungens länsherre över Akershus. En stor inkomst-

■ Schakt 1 i den västliga delen av trädgården. Foto: Anna Andréasson 2009

■ Detalj ur den äldsta kartan över Fossesholm från 1789 visar byggnader och trädgårdar. Norr åt vänster

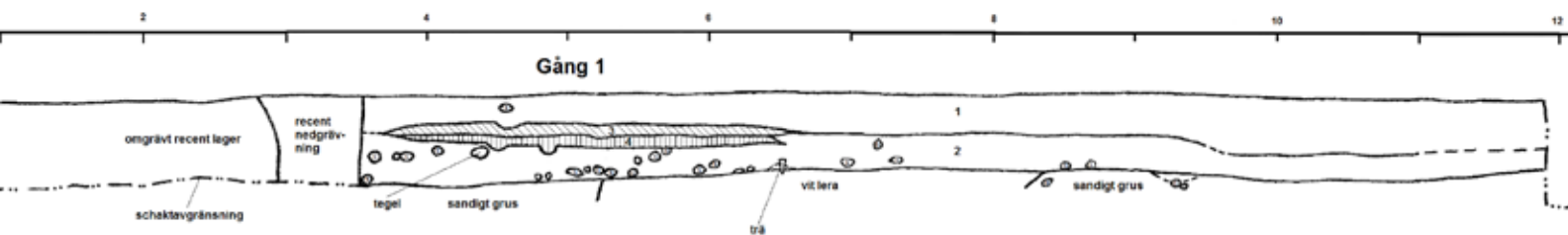
källa blev genom århundradena också det vattendrivna sågverket i Vestfosselva intill herrgården. Trävaror, framförallt plank, som skickades med båt till Nederländerna och Storbritannien var länge en av Norges främsta exportvaror.

Trädgårdslämningarna som framkom vid utgrävningen härstammar med största sannolikhet från herrgårdens glansperiod under 1700-talets andra hälft. År 1763 togs driften av herrgården över av Jørgen von Cappelen, en storköpmann med resurser. Han lät bygga om bostadshuset till den nästan 50 meter långa trähuvudbyggnad i klassicistisk stil som finns kvar idag, och med största sannolikhet lät han också anlägga en motsvarande trädgård. Ett dokument från 1760-talet omtalar bara en inhägnad köksträdgård och några fruktträd vid Fossesholm, men på 1780-talet skrev sockenprästen att trädgården där var hela områdets "ordentligste og bedst anlagte Trae- og Blomster-Have".

Men trädgårdsanläggningen vid Fossesholm blev inte långlivad. När Jørgen von Cappelen avled 1785 drevs verksamheten under en period vidare av släktingar, men 1822 såldes herrgården på exekutiv auktion till tre lokala storbönder. Några år senare delades byggnader och gårdstun av på mitten mellan två familjer som därefter brukade var sin del.

Utgrävning och resultat

Eftersom vi bara hade en vecka på oss, och saknade både detaljerat kartmaterial och synliga spår ovan jord, började vi med att lägga långa sökschakt med grävmaskin. Schakten lades så att de täckte in hela trädgården, för att vi snabbt skulle få en

■ **Schakt 1:** Tvärsnitt genom bland annat gång 1. Lager 1 och 2 tolkas som ett äldre och ett yngre matjordslager. Gångens övre lager, lager 3, bestod av grövre grus, medan det underliggande gånglagret, lager 4, bestod av mer finkornigt och hårt packat grus.

Artiklar

överblick över vilka lämningar som faktiskt fanns. Tack vare en skicklig grävmaskinist gick det bra att lyfta lager för lager, och när mer intressanta lager stöttes på fortsatte vi grävningen för hand.

Lämningarna som framkom visade sig stämma väl med kartbilden från 1789. Denna visar en tvådelad, relativt stor trädgårdsanläggning markerad med grönt direkt söder om herrgården. Den ser ut att bestå av två inhägnade delar, en nedre vilken tolkas som den egentliga prydnadsträdgården, och en övre där kartritaren placerat en liten tornlik byggnad uppe vid krönet i öst. Den lilla byggnaden omges på kartan av en smal blå ring.

Den västliga prydnadsträdgården

Den nedre västliga trädgården kunde ses från huvudbyggnadens fönster i det rum som kallades "havestuen". Denna del av trädgården visade sig vara i det närmaste plan, och avgränsades av en slänt i öst. Inom den plana ytan framkom lämningar efter ett vinkelrätt system av grusgångar och längre ner i marken ett lika vinkelrätt system av dräneringar. Matjorden var tjock och homogen, och dess konsistens tillsammans med fyndmaterialet tyder på att den varit intensivt brukad och gödslad.

Den konstgjorda ön i öster

På det östliga krönet framkom lämningarna efter en liten rund ö uppbyggd av stora stenblock som täckts med en stenpackning bestående av mindre stenar och grus. Ön var 9,5 meter i diameter och kring den fanns vattenavsatta lager som tyder på att det funnits en ca 4 m bred och 0,5 m djup omgivande damm. Hur det lilla huset använts är omöjligt att veta, men gissningsvis har det varit ett hus för fåglar som till exempel änder, eller någon annan typ av smådjur. Exempel på sådana hus från samma tid finns från bland annat Danmark. Samtidigt var huset säkert en dekorativ blickpunkt från prydnadsträdgården längst ner i väst.

För mer utförlig information hänvisas till rapporten *Fossesholms trädgård: arkeologisk undersökning av trädgårdslämningar från 1700-talet* som går att läsa i Pdf-form på hemsidan www.archaeogarden.se eller som kan beställas i pappersform från författaren.

Källor

Andréasson, Anna *Fossesholms trädgård: Arkeologisk undersökning av trädgårdslämningar från 1700-talet*. *Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke*. ArchaeoGarden Rapport 2010:1, Malmö 2010
von Essen, Madeleine *Fossesholm: Hagehistorisk dokumentasjon 2008/2010*. Stabekk 2010

Anna Andréasson, fil. mag., arkeolog och kulturvetare
egen firma ArchaeoGarden
anna@archaeogarden.se

Att väva samman det förflutna

– det autentiska kulturarvet

Hedvig Mårdh

Utgångspunkten för avhandlingen "Att väva samman det förflutna – det autentiska kulturarvet" är vår egen tids förhållande till det autentiska. Hur formas bilden av det autentiska och hur påverkar den bruket och förvaltningen av våra kulturmiljöer?

Studien kommer i första hand att inrikta sig på förhållandet mellan plats, historiebruk och visuell kultur. Min preliminära hypotes är att dessa återverkar på varandra och slutligen påverkar de faktiska miljöernas fysiska gestaltning. I blickfånget ligger 1700-talet. Få epoker väcker en sådan lockelse och påverkar svenskarnas självbild i lika hög grad, med vikingatiden som möjligt undantag. Århundradet används som aldrig förr, vår tids autenticitetstörst stillas med pärlgrått, skurgolv och frodiga köksträdgårdar.

Frågeställningar

- Hur formas bilden av det autentiska och hur återverkar den på bruket och förvaltningen av våra kulturmiljöer?
- Hur ser kopplingarna mellan plats, historiebruk och visuell kultur ut?
- Hur påverkar det officiella och inofficiella bruket av kulturmiljöer varandra?

En flerfallsstudie

Den inledande fasen av avhandlingsarbetet inbegriper en grovmaskig inventering av 1700-talets kulturmiljöer, ett fältarbete som ska ge förtrogenhet med de fysiska miljöerna, aktörerna och den visuella kultur, vilka kan kopplas till ämnet. Inventeringen kommer att ligga till grund för en kvalitativ flerfallstudie, som utgör en viktig del av avhandlingen. Fallstudierna består i första hand av lantvillor och landskapsparker vilka är tillgängliga för allmänheten. De utvalda miljöerna skall visa både på representativitet samt på det specifika och komplexa. Tanken med fallstudier är att försöka gå in bakom kulisserna, analysera scenografin och förstå hur autenticitetsbegreppets skiftande betydelser påverkar bilden av 1700-talet. Avhandlingens primära forskningsområde är Sverige, men den kommer även att inkludera internationella utblickar för att möjliggöra vissa komparativa analyser samt för att skönja trender och möjliga utvecklingsscenarier.

I övrigt bygger forskningen på intervjuer, deltagande observation samt bild- och textanalyser av bland annat filmer, hemsidor, marknadsföringsmaterial och produkter. Det förflutna genererar en ständig nyproduktion i form av föremål, besöksmål och upplevelser, som alla är laddade med specifika semiotiska kvaliteter från start. Inte minst tidningshyllorna svämmas över av herrgårdar, "rött vin och pimpinella och en nyss skjuten beccasin..." Mitt i detta flitiga bevarande och nyskapande ställs vi inför frågan om det 1700-tal som vi möter egentligen består?

Teoretisk utgångspunkt

Jag är främst intresserad av de visuella och scenografiska aspekterna av autenticitetsbegreppet. Tidigare forskning har i första hand intresserat sig för begreppet utifrån ett restaureringsideologiskt eller etnologiskt perspektiv. Utgångspunkten för min studie ligger inom det konstvetenskapliga, inbegripande såväl det trädgårds- och arkitekturhistoriska forskningsfältet samtidigt som den tangerar flera andra ämnen så som museologi, kulturmiljövård och estetik.

Studien är holistiskt inriktad. Studiet av empirin intar en framträdande roll i arbetet och jag har för avsikt att lägga lika stor vikt vid byggnader, föremål och trädgårdar. Både det officiella och det inofficiella bruket av kulturmiljöer är av intresse. Bland de studerade aktörerna kan nämnas enskilda entreprenörer, stat, kommuner, stiftelser och museer. Studiens utgångspunkt är att kulturarvsproducenten inte är ensam om att väva samman det förflutna, utan att även besökaren är en aktiv medskapare.

Som exempel på aktuell publicerad svensk forskning kan bland annat nämnas: Victor Edman *Sjuttonhundratalet som svenskt ideal: moderna rekonstruktioner av historiska miljöer*, 2008; Mats Hellspång (red.) *Herrgårdsromantik och statarelände: en studie av ideologi, kulturarv och historieanvändning*, 2004 samt Joakim Andersson *Skilda världar - samtida föreställningar om kulturarvsplatser*, 2008.

Autenticitet

Begreppet autenticitet är intimt förknippat med kulturhistoriskt värde, vilket länge har setts som möjligt att objektivt urskilja och beskriva. Emellertid visar redan en snabb genomlysning av begreppet att innebörden har skiftat över tid samt mellan olika professioner och individer.

Enligt Salvador Muños Viñas artikel i *Art, conservation and authenticities: material, concept, context* (2009) är ett föremål alltid autentiskt, men vi föredrar vissa former av autenticitet framför andra. Detta synsätt innebär att olika former av ingrepp inte förändrar föremålets autenticitet, bara vår uppfattning om det. Enligt Muños Viñas kan det autentiska tillstånd vi söker i restaureringar och liknande insatser sägas vara *idén* om ett föremål så som det inte längre är, och därmed en hypotes eller ett minne. Detta är inte minst aktuellt inom trädgårdskonsten som så ofta handlar om utopi, något ofullbordat i ständig förändring. Restaurering kan på så vis förstås som en gestaltande handling och våra kulturmiljöer scenografier, iscensatta för att tillfredsställa våra samtida behov. Muños Viñas vill genom sitt resonemang göra oss uppmärksamma på att även professionella ingrepp sker utifrån subjektiva utgångspunkter. Det här relativistiska synsättet kan ju verka handlingsförlamande och kritiserats naturligtvis från olika håll, se till exempel Paul Eggert, *Securing the past: conservation in*

art, architecture and literature (2009). Eggert hoppas på en ny upplysning för kulturmiljövården, vilken skall bygga på vad som gällde innan både postmoderna och relativistiska tankegångar fick fotfäste, en tid då materialet och originalets värde var obestridligt. De av ICOMOS författade Florensdokumentet och Naradokumentet pekar emellertid delvis i en annan riktning.

Det finns flera skäl till att jag tar mig an autenticitetsbegreppet och dess visuella uttryck. Begreppet har en inneboende komplexitet, våra föreställningar om autenticitet pendlar mellan förnuft och känsla, mellan det abstrakta och det materiella. En analys av begreppet framstår som en verkningsfull utgångs-

punkt för att synliggöra värderingar och ideologier, samt för att belysa de problem, men också de möjligheter, som finns för bevarande och förmedling av kulturmiljöer. Kanhända har forskningen kring autenticitetsbegreppet också förmåga att säga något om vår syn på oss själva och vår plats i historien.

Avhandlingsarbetet beräknas pågå under en femårsperiod och slutföras under 2015.

Hedvig Mårdh, doktorand

Konstvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet
hedvig.mardh@konstvet.uu.se

Trädgårdens betydelse och mening

Sofia Cele

Vilken betydelse har trädgården för människan? Hur påverkas hennes identitet och förmåga att knyta an till platser genom att odla? Hur fungerar forna parkideal i nutida ungdomars sociala liv? Varför ser den svenska trädgårdskulturen ut som den gör? Detta är frågor som min forskning fokuserar på.

Att undersöka människans relation till sin omgivning är centralt inom kulturgeografien. Denna relation är nära kopplad till samhällsutveckling och kultur, men också till inre processer som minne, identitet och kreativitet. Plats och landskap handlar om det fysiska landskapet men också dess sociala aspekter och det meningsskapande landskapet ger upphov till. Min forskning fokuserar på hur människor förhåller sig till olika platser i sina vardagsliv. Det är tydligt att dessa relationer präglar individen, men också att barndomens platser formar individen genom livet (Cele 2006). Den tid och de platser vi växer upp och lever i präglar vår verklighetsuppfattning. Även i mycket urbana kontexter framstår relationen till det odlade och växande som mycket stark. Trädgårdar bär mening och lämnar spår i människor.

Människans relation till trädgårdar intresserar mig ur ett flertal aspekter. Trädgårdsskapande är en kreativ verksamhet som rör sig i gränslandet mellan natur och kultur (Cele 2008). Det är en verksamhet som har betydelse för den enskilda individens välmående, minnen och känslor samtidigt som trädgårdskonsten också används för representera samhällselitens maktuttryck. Min forskning har rötter både i dåtid och nutid, och jag intresserar mig särskilt för relationen mellan dessa tidsskikt och hur samhällets struktur påverkar den enskilda individens vardag och känslor. Utifrån detta studerar jag bland annat följande områden.

Parkideal och stadens sociala liv

Många av stadens större parker planerades och anlades under en tid med andra sociala vanor och samspel än idag. I projektet Parkens dikotomi studerades med etnografiska

metoder hur unga kvinnor använder och förhåller sig till parken Humlegården i Stockholm. Kvinnornas berättelser och rörelsemönster sattes sedan i perspektiv till de parkideal (Nolin) och tankar som var dominerande vid parkens anläggande. Resultaten visar bland annat att trots att samhället och användargrupperna i hög grad blivit andra och skiftat karaktär så samspekar parkens struktur med det sociala liv som utspelar sig där. Att hantera parken som plats handlar om att lära sig stadens rytm, men också om att reproducera sociala roller och beteendemönster (Cele 2009). Trots att underliggande sociala och kulturella samhällsmönster förändrats så svarar ändå parkens utformning mot nutida behov.

Trädgården som ett kvinnligt frirum

Trädgården speglar samhällets förutsättningar och förändringar. Inte minst blir detta tydligt om trädgården analyseras ur ett genusperspektiv. Kvinnor har i ett historiskt perspektiv ofta kopplats samman med blommor och trädgårdar, men det är ofta som dekoration eller som en passiv betraktare som kvinnan förväntats förhålla sig trädgården (Taylor). Landskapsarkitekter, botaniker och trädgårdsmästare har i hög grad varit män, även om många undantag till detta givetvis finns (Horwood). För många kvinnor har trädgården kopplats samman med hemmet och den begränsande roll i samhället som kvinnan där tillskrevs. Men för en rad kvinnor kom också trädgården att bli en fristad just därför att den ansågs som harmlös och inte ifrågasatte kvinnans plats i hemmet. Medan hemmet var en mer kontrollerad sfär kunde trädgården fungera som en plats där kvinnor från olika samhällsskikt kunde bestämma och påverka, men också leva ut en kreativitet, konstnärlighet och identitet som förvägrades dem i yrkesliv och samhällsliv (Skene). I det här projektet studeras trädgården som ett kvinnligt rum ur ett historiskt perspektiv, främst med hjälp av dagböcker, brev och andra typer av skriftligt material.

Platsanknytning och meningskapande

Trädgårdsskapande och trädgårdsskötsel har stor betydelse för hur individer förhåller sig till platser (Brooke). Trädgårdar är

särskilt intressanta att studera ur detta perspektiv då de är ett konkret platsskapande som uppstår i mötet mellan natur och kultur (Cooper). För många människor innebär trädgården ett minnesarbete, där växter från barndomens eller forna hemländers trädgårdar odlas som levande minnen som väcker sinnesintryck och känslor. Trädgården handlar också om att på en specifik plats uttrycka sin identitet och kreativitet, och att göra detta i relation till naturen. Genom intervjuer, deltagande observation och fotografi undersöks individers relationer till sina trädgårdar.

En svensk trädgårdskultur?

Trädgården har en stor kulturhistorisk betydelse som underskattas kraftigt i den svenska kulturen idag. Att förstå utvecklingen av den svenska trädgårdskulturen och i synnerhet hur det historiska trädgårdsarvet hanterats i förhållande till modernismen som ideologi är viktigt för att kunna hävda betydelsen av trädgården som ett kulturhistoriskt intressant fenomen. Särskilt intressant är det att förstå detta ideologiska arv när intresset för trädgård ökat så starkt och frågan om vad som är svensk trädgårdskultur uppstår. Det är vanligt att skylla trädgårdens undanskuffade roll på klimatet, men jag menar att rötterna till trädgårdens låga status går att finna i de ideologiska strömningar som så starkt präglat utvecklingen av det svenska samhället under 1900-talet.

Källor

- Brook, Isis Making Here Like There: Place Attachment, Displacement and the Urge to Garden. *Ethics, Place and Environment*, vol 6 (3):227–234, 2008
- Cele, Sofia *Communicating Place. Methods for Understanding Children's Experience of Place*. Stockholm 2006
- Cele, Sofia I trädgården växer känslan för livets villkor. Under Strecket, *Svenska Dagbladet* den 27 juli 2008, sid 18
- Cele, Sofia Genus, identitet och förväntningar. Unga kvinnors upplevelser av parker. *Geografiska Notiser*, no 3, 2009
- Cooper, David E. *A Philosophy of Gardens*. Oxford 2006
- Horwood Catherine *Gardening Women. Their stories from 1600 to present*. London 2010
- Skene, Judy Gardens of Their Own: Exploring the Garden as Feminine Space. *Limina*, 2:18–27, 1996
- Taylor, Lisa *A Taste for Gardening: Classed and Gendered Practices*. Aldershot 2008
- Nolin, Catharina *Till stadsbornas nytta och förlustande. Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet*. Stockholm 1999

Sofia Cele, fil.dr, lektor och forskare
Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet
sofia.cele@kultgeog.uu.se

Växter & växtlämningar inom arkeologin

Anna Andréasson

Den 3-4 mars 2010 hölls ett arbetsseminarium på Alnarp med syftet att sammanföra nordiska forskare med olika bakgrund för att under två dagar diskutera växter och växtlämningar i arkeologiska sammanhang och trädgårdsarkeologi, samt etablera ett nätverk för framtida samarbete. Nätverket, Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik (NTAA) – Nordic Network for the Archaeology and Archaeobotany of Gardening, är öppet för alla som är verksamma inom området.

Seminariedeltagarna kom från många olika kunskapsfält såsom arkeologi, arkeobotanik, kvartärgeologi, paleoekologi, landskapsarkitektur, trädgårds- och landskapshistoria samt språkvetenskap. Alla föredrag handlade om växter och odling ur någon aspekt, från tiden då de första människorna invandrade till Skandinavien efter istidens slut, via järnålderns byggnadsnära intensiva odlingar och stormaktstidens parker, till 1800- och 1900-talets odlingar.

Lämningar efter växter förekommer i många former; från avtryck i lerkärl och lerklining till frön, frukter och pollen bevarade under speciella betingelser. Sådana betingelser kan till exempel vara genom försegling i konserverande våta lager eller förkolning. Men vilken information som kan utvinnas från fynden är beroende av vad som kan utläsas av de arkeologiska sammanhang där de hittats och hur fynden tolkas.

Utvecklingen av de arkeologiska metoderna för studium av odling och växtlämningar har stor potential. Grävningsmetodik och stratigrafi är naturligtvis mycket viktiga, men för att komma vidare måste man också utnyttja de möjligheter som finns att använda kemiska och naturvetenskapliga metoder för att tolka fyndmaterialet – till exempel vedartsanalys för att artbestämma trä, C14-analys för dateringar, makrofossilanalys samt analys av pollen, fytoliter och lipider etc. för att bestämma frön och växtdelar. För att ta reda på mer om jorden kan man till exempel använda mikromorfologisk analys, glödförlustanalys och fosfatanalys. Dessutom måste arkeologin kombineras med historiskt material där sådant finns, inte minst kartor och olika skriftliga källor, som till exempel gårdsräkenskaper, jordaböcker, ägolängder och bouppteckningar.

Intresseanmälningar till Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik mottages via mejl till anna@archaeogarden.se

Se även nätverkets hemsida: <http://www.archaeogarden.se/NTAA.html>

Anna Andréasson, fil. mag., arkeolog och kulturvetare
egen firma ArchaeoGarden
anna@archaeogarden.se

Vårdplan för Göholms park och trädgård

Boel Persson

På Göhalvön några kilometer sydost om Ronneby ligger Göholm, en av Blekinges större godsanläggningar. Just nu pågår ett projekt vid Område Landskapsarkitektur, Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp, som syftar till att ta fram en vårdplan för parken och trädgården vid godset.

Göholm är den mäktiga ekens gods. Egendomen består till stor del av ekdominerad ädellövskog som innehåller många stora och riktigt gamla träd. Det är dock inte bara skog som omger den ljusa gården, med dess huvudbyggnad uppförd år 1799. Landskapet är tvärtom mycket varierat. Här möts land och hav, skuggiga dungar och ljusa gläntor, skira örter och massivt berg i dagen, i en småskalig mosaik typisk för det blekingska kustlandskapet. Trädgården vid Göholm, så som vi ser den idag, är till stor del en 1920-talsanläggning vars geometriska former finns kvar i förenklad form. Kartmaterial vittnar om en äldre anläggning med mjukt rundade promenadstigar, men för att finna spår av denna i fält krävs god vilja och möjligen också ett kartöverlägg i handen. Även i gårdsmiljön bidrar stora ekar till Göholms speciella karaktär.

Arbetet med att ta fram en vårdplan för parken och trädgården utförs av fil. dr. Anna Jakobsson, som är projektansvarig, samt undertecknad. Uppdraget kommer från Skogssällskapet och Stiftelsen Stina Werners Fond, en stiftelse i vilken Göholms sista ägare Stina Werner lät placera hela egendomen. Stiftelsens ändamål är att främja vetenskaplig forskning och utbildning inom skogsbruk, jordbruk samt naturvård, och den förvaltas i enlighet med Stina Werners sista vilja av Skogssällskapet. (se stinawerner.skogssallskapet.se)

Göholms mest namnkunnige ägare genom tiderna torde vara generalamiral Johan Puke, som är känd för att ha lett utbrytningen ur Viborgska viken år 1790 (Norman & Wallström 2008, s. 9f). Det var Puke som lät uppföra den huvudbyggnad som finns kvar än idag. Efter generalamiralen har gården ägts av bland andra Johan Ludvig Kruse, som var läkare vid Ronneby Helsobrunn, och hans son Ludvig Magnus Kruse, som på sin tid var en framträdande person inom Blekinge hushållningssällskap. Dock förefaller hans intresse och verksamhet inom hushållningssällskapet främst ha rört djuravel och mejeri-verksamhet, inte jordbruk eller trädgårdsodling (Leijonhielm 1939, s. 5, 120f). Idag är Göhalvön och Göholm framförallt känt för sina stora naturvärden och större delen av skogen är naturreservat. Reservatet är ur naturvårdssynpunkt ett av de värdefullaste områdena i Blekinge och det står sig väl i konkurrens med värdefulla naturområden i övriga landet (Widgren 1990, s. 1).

Vårdplanen för Göholms park och trädgård kommer att utgöra ett viktigt komplement till de skyddsföreskrifter och dokument som upprättats för naturreservatets skötsel och hantering. Projektets delmål är att göra en historisk beskrivning och en dokumentation av anläggningen idag, genomföra en värdeanalys, sätta upp mål för anläggningens framtida bevarande

och utveckling samt föreslå övergripande åtgärdsförslag. För Område Landskapsarkitektur är målet också att bygga vidare på och ytterligare utveckla den metod och kompetens kring hanteringen av historiska parker och trädgårdar som etablerats på senare år vid SLU Alnarp, inte minst under arbetet med Ronneby Brunnspark (Jakobsson 2000a; Jakobsson 2000b; Jakobsson 2002 & Setterby et. al. 2000).

Syftet med vårdplanen är att utgöra kunskapsunderlag och strategi för Göholms park och trädgårds långsiktiga bevarande och utveckling. Arbetet kommer att redovisas i början av 2011.

Källor

- Jakobsson, Anna, 2000a, *Ronneby Brunnspark – historien om en hälsobrunns parker och trädgårdar*, Rapport 00:2, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU (2010-07-16)
- Jakobsson, Anna, 2000b, *Historisk inventering av Brunnsskogen*, i: Rapport 04:1, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU
- Jakobsson, Anna, 2002, *Skötselplan för kulturresevatet Ronneby Brunn*, i: Rapport 04:1, Institutionen för landskapsplanering Alnarp: SLU
- Leijonhielm, Gerhard, 1939, *Blekinge läns kungl. hushållningssällskap 1914–1939*, Karlskrona
- Norman, Hans & Wallström, Erik, 2008, *Johan Puke. Skeppsgossen som blev generalamiral och statsråd 1751–1816*, Stockholm
- Setterby, Åsa; Gustavsson, Roland; Jakobsson, Anna; Lorentzon, Kenneth; Lundquist, Kjell, 2000, *Ronneby Brunnspark. Vårdplan – Övergripande Riktlinjer och detaljerade åtgärdsförslag för Ronneby Brunnsparkens bevarande, vård och utveckling*, Rapport 00:5, Institutionen för Landskapsplanering Alnarp: SLU
- Widgren, Åke, 1990, *Göholm: naturvärden och markhistoria*, Länsstyrelsen Blekinge län 1990:2, Karlskrona
- Stiftelsen Stina Werners fond, <http://stinawerner.skogssallskapet.se>

Boel Persson, fil. mag., forskningsassistent
Område Landskapsarkitektur
Sveriges lantbruksuniversitet Alnarp
boel.persson@ltj.slu.se

Gotländska prästträdgårdar

Dokumentation av byggnadsminnenas trädgårdar

Eva Selin

Sedan början av 2000-talet arbetar jag med dokumentationer och inventeringar av den gröna miljön vid byggnadsminnen på Gotland på uppdrag av Länsstyrelsen i Gotlands län. I vissa fall har även vårdplaner upprättats. På sikt är det meningen att alla byggnadsminnen skall ha vårdprogram och vårdplaner för trädgårdar och parker.

Byggnadsminnena på Gotland, totalt 367 fastigheter, omfattar såväl profana som kyrkliga egendomar, i stadsmiljö och på landsbygden. Här i ingår 20 prästgårdar av de totalt 67 som finns på Gotland.

Prästgårdarna har ofta en medeltida bakgrund med nuvarande huvudbyggnader uppförda från mitten av 1700-talet fram till början av 1800-talet. Genom kartmaterial som skattdokument, kartor och laga skiftets kartor, prästgårdsarkiv i Landsarkivet på Gotland omfattande bland annat syneprotokoll som upprättades när en ny präst tillträdde, fastighetsakter i Gotlands museum, Nordiska museets prästgårdsinventering under 1910-talet och olika skrifter som till exempel reseberättelser och dagboksanteckningar kan man i viss mån följa trädgårdarnas utveckling.

I inventeringen har situationsplaner upprättats för träd och buskar. Träden och buskarna har art- eller sortbestämts. Träden har angivits med stamomkrets, om de är hamlade eller friväxande, och om de har skador och sjukdomsangrepp. Inventeringen av annueller, perenner, bärbuskar och grönsaker har varit översiktlig då de inte rymts inom uppdragets ram och då inventeringarna ibland har skett utanför växtsäsongen. Det är förstås önskvärt att göra fördjupande inventeringar i vissa prästträdgårdar.

Som helhet ger det gotländska materialet en bild av att ett flertal prästträdgårdar fick mer uttalade trädgårdsanläggningar under mitten av 1700-talet. Trädgårdarna anlades med stora kvarter som planterades med grönsaker och blommor. Vanligtvis fanns det vid prästgårdarna stora fruktträdgårdar och en humlegård. Vad som odlades kan vara svårare att få uppgift om; men var prästfamiljen speciellt trädgårdsintresserad kan det finnas dagböcker, brev och inköpslistor. Till exempel finns det en unik dokumentation av växtligheten vid och kring Valls prästgård på mellersta Gotland från början av 1700-talet genom Antonius Münchenbergs herbarium, det äldsta kända herbariet i Sverige, insamlat i Vall 1701–02. Münchenberg var under en tid informator hos kyrkoherden Ringheim i Vall prästgård.¹

Münchenbergs herbarium omfattar 266 vildväxande arter och 85 kulturväxter. De flesta växterna är insamlade i Vall, många sannolikt från prästträdgården. Det ger oss på så sätt en bild av vad som odlades vid en gotländsk prästgård för 300 år sedan. Här finns fruktträd som äpple, päron, plommon,

körsbär och valnöt, bärbuskar som krusbär, hallon och vinbär, köksväxter som kålrot, rödbeta, senap, bönor, ärtor, linser, spenat, sallad och krasse, kryddväxter, prydnadsväxter som rosor, pioner, olika sorters liljor, tulpan, narcisser, stockros, nejlikor och hesperis samt även taklök, portlak, humle och hampa.

Under senare delen av 1800-talet omformades vissa prästträdgårdar till mer parkliknande trädgårdar med grusade gångar. Då planterades även mer exotiska träd och barrträd. Alléträden vid infartsvägarna var ofta beskurna eller klappade, som det heter på gutemål, medan träden i parkerna var friväxande. Ofta planterades ett vårdträd framför huvudbyggnaden. Det var främst valnöt och i vissa fall hästkastanj, men också lönn och ask. I parken växte även alm (ofta lundalm), ask, valnöt, skogslönn och tysklönn, lind, hästkastanj och bok.

Idag finns fortfarande många äldre träd kvar, planterade under senare delen av 1800-talet. I vissa fall finner man träd från 1700-talet. Här kan nämnas Fardhem prästträdgård på södra Gotland som idag hyser Gotlands äldsta valnötsträd. Prästgården har haft många trädgårdsintresserade präster och trädgården anses ha varit särdeles förnämlig och fruktbärande. Tidvis var avkastningen från trädgården så stor att man ”till hälften lefde af trädgården”.² Trädgårdens äldsta valnötsträd hade redan 1855 en stamomkrets om 313 cm, vilket tyder på att det var planterat under första delen av 1700-talet.³

Dokumentationerna ger också upphov till flera intressanta frågeställningar. Till exempel hur Gotlands prästträdgårdar avviker från de fastländska prästträdgårdarna när det gäller utformning och växtlighet. Hur ser prästträdgårdarna ut

Forskningsprojekt

■ Gotlands äldsta valnötsträd vid Fardhems prästgård. Foto: Eva Selin 2005

■ Vall prästgård med omgivande park. Foto: Eva Selin 2009

med avseende på deras geografiska belägenhet på Gotland? De största och rikaste prästgårdarna som finns på mellersta Gotland, har i högre grad omformats till parker till skillnad från mindre prästträdgårdar på norra och södra Gotland. Har prästträdgårdarna givit några avtryck på omgivningen? Eller har det kommit intryck utifrån till prästgårdarna? Under första delen av 1700-talet skapades även större profana trädgårdar som till exempel vid Roma kungsgård. Där verkade ett flertal trädgårdsintresserade landshövdingar.

Ett flertal av de gotländska prästträdgårdarna står idag inför en förnyelse. Den kommer att styras av ekonomiska resurser men det är viktigt att natur- och kulturmiljövärden beaktas. Många av träden är storkroniga med ökad risk för storm- och snöskador. De kan även utgöra en risk för murverk och bebyggelse. Frukträd och bärbuskar har successivt försvunnit utan förnyelseplantering. Gångar och rabatter har ersatts av gräsmattor och det äldre växtsortimentet har i många fall försvunnit.

Arbetet med prästträdgårdarna kommer att fullföljas inom några år och under den kommande tioårsperioden är avsikten att upprätta vårdprogram för alla byggnadsminnens trädgårdar och parker. Förutom att vårdprogrammen ger kunskap och underlag för vårdplaner, är förhoppningen att de kommer att öka fastighetsägarnas intresse och vilja att vårda sina trädgårdar.

- 1 Rosvall, T. Några blad ur de gotländska växternas upptäckthistoria. *Gutabygd*. Gotlands hembygdsförenings förlag 199
- 2 Selin, E. De gotländska valnötsträden. *Gotländskt arkiv*. Meddelande från Gotlands fornvänner. Visby 2000
- 3 Säve, P. A. *Trädgårdsodlingen på Gotland*. Utg. av Herbert Gustavson, Visby 1941

Eva Selin, fil. dr, antikvarie
Gotlands Museum
eva.selin@gotlandsmuseum.se

Kyrkogårdens gravstenar

– historia i sten

Anna Andréasson

Gravstenar är en mycket intressant form av materiell kultur. De speglar sin tid och sin smak, sin tids samhälle och samhällsordning. De visar en spännande del av den industriella revolutionen – den inom stenindustrin. Dessutom är sten ett hållbart material som kan bevaras länge, vilket gör källmaterialet stort och varierat.

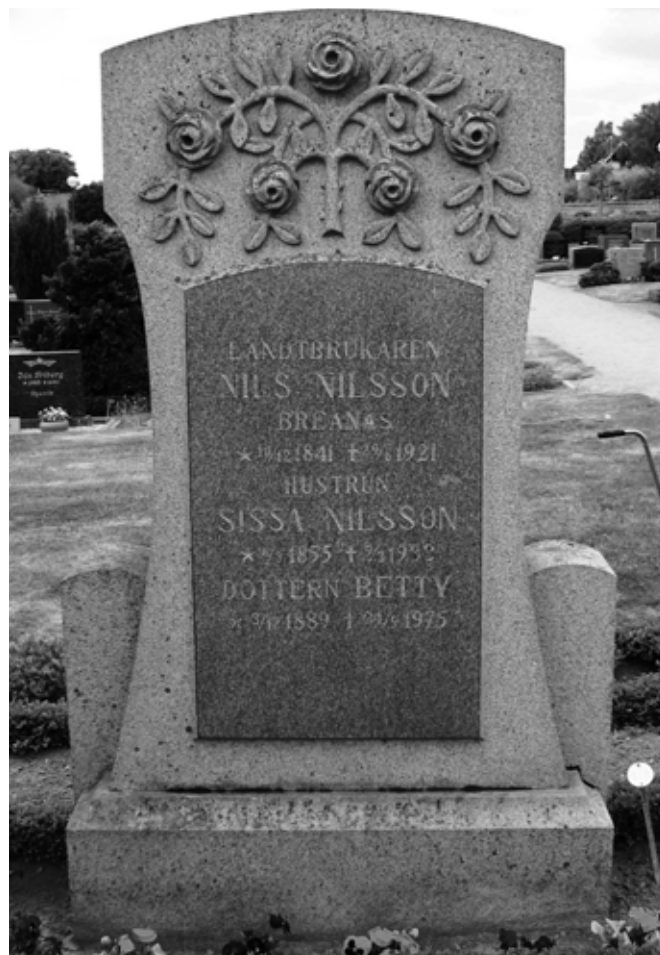
År 2008 startade ett projekt i regi av Stenriket Östra Göinge med syftet att bygga upp en friluftsutställning på kyrkogården i Sibbhult, Hjärsås församling, som ska visa gravstenarnas historia i Skåne. Tanken är att samla ett antal typiska och representativa stenar bland dem som tagits bort på kyrkogårdar runt om i landskapet. Även ramar och andra gravvårdsdelar av sten är av intresse. Varje år löper gravrättstiden ut för mängder av gravar, och många stenar som inte betraktas som bevaransvärda ur antikvarisk synvinkel tas bort, och förvandlas inte sällan till stenkross. Det är några av dessa stenar vi skulle vilja ta hand om och flytta till Sibbhult.

För att samla bakgrundsinformation till utställningen blev projektets första steg en inventering av gravstenarna på femton kyrkogårdar i olika delar av Skåne. Stenarna fotograferades och katalogiserades efter det årtal de sannolikt satts upp. Resultatet blev en kronologi med typiska stenar för varje period, som tydligt visade huvuddragen i gravstenarnas historia.

Redan innan Skånestudien var färdig väckte den intresse, och förfrågningar kom om att utöka studieområdet för att även inkludera andra delar av landet. I regi av Sveriges Stenindustriförbund och Movium vid Sveriges lantbruksuniversitet, startades därför ytterligare ett projekt, med syftet att utvidga förstudien till en bok. Tanken är att boken skall ges ut i Moviums serie Stad & Land.

Betraktade som materiell kultur och ur en arkeologisk synvinkel blir gravstenarna ett material som erbjuder en möjlighet att studera mycket mer än bara en utveckling av utseende och form. Den kanske mest intressanta frågan är ju trots allt: varför ser de ut som de gör? Vad säger stenarnas form, text och symbolik om sin tid? Vad händer samtidigt inom samhälle, konst och industri? Hur gick det till att forma olika typer av stenar, och hur har konsten att arbeta med sten förändrats med tiden? Och hur har tekniska innovationer påverkat utseende och form?

Inom den historiska arkeologin började man att intressera sig för gravstenar redan på 1960-talet, och de studier som gjordes till exempel i USA av Edwin Dethlefsen och James Deetz hör idag till dem som studenterna får höra talas om redan på grundkursen i arkeologi. Men sedan dess har mycket hänt inom ämnet, inte minst när det gäller teori och metod. Det verkar vara dags att ta upp gravstenarna på nytt, och studera

■ Stora stenar med kraftfull dekor och växtmotiv var ganska vanliga under en kort period mellan ca 1910 till 1925. Hjärsås. Foto: Anna Andréasson

dem igen med inspiration från de klassiska studierna men med nutidens metoder och synvinklar.

Mer information om kronologin och projektet kan du finna på hemsidan www.archaeogarden.se eller genom att ta kontakt med författaren.

Källor

- Andréasson, Anna Historia i sten – historisk arkeologi bland svenska gravstenar. *Sten* nr 2, 2009, s. 18–22
- Dethlefsen, Edwin & Deetz, James Death's Heads, Cherubs, and Willow Trees: Experimental Archaeology in Colonial Cemeteries. *American Antiquity* Vol. 31, No 4, 1966, s. 502–510

Anna Andréasson, fil. mag., arkeolog och kulturvetare
egen firma ArchaeoGarden
anna@archaeogarden.se

Pia Nilsson

Bortom åker och äng:

förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca 1630–1650)

Doctoral dissertation

Department of Economics

Swedish university of Agricultural Science, Ultuna 2010

Acta Universitatis agriculturae Sueciae vol. 2010:46

"Beyond field and meadow: presens and importance of mills, fishing, hopgardens and orchards according to the older geometrical maps (c. 1630–1650)"

Written in Swedish with an English summary

The subsistence farm, with grain production and animal husbandry as the main resources, is usually considered to characterize pre-industrial farming in Sweden. However, the geometrical cadastral maps reveal numerous farmsteads with negligible acreages, far below the 6 acres that are often calculated as the minimum size needed to support a household. The maps also indicate other resources, which sometimes seem to exceed the household consumption level, such as 'over-sized' hop gardens, fishing water 'in abundance' and hamlets with more mills than farmsteads. Is it possible, with these maps as the primary source, to reveal a regional division of labour and agricultural specialization besides the subsistence farms?

The aim of this thesis is to discuss the prevalence and importance of mills, hop gardens, orchards and access to fishing water. The study requires a thorough analysis of the sources' value, and the land surveyors' reports have been compared with information in tax registers, mill registers and on somewhat later maps. The comparison shows that the surveyors' data are mainly accurate, with one important exception. The surveyors never mentioned hand-mills, even though they were regionally common, or even the only kind of mill used for household purposes.

The resources were unevenly distributed among the 1096 farmsteads studied. Access to resources was correlated to both the geographical conditions and to the farmsteads' acreage. The grain producing districts, especially in the province of Östergötland, show the lowest presence of all resources except orchards. Irrespective of natural conditions, the best access to the studied resources is generally found among the larger farmsteads and not, as expected, among the ones with insufficient acreages.

After evaluating the farmsteads' access to resources, particular regions characterized by division of labour and specialist farmsteads became visible. Within these regions the produce exceeded the estimated total household needs for all the farms in the parish. The most obvious example is the large-scale hop production in the province of Västergötland. I see, however,

■ A farmstead in the village Ölsta, with the orchard to the left of the house and the hopgarden just below. Färentuna socken, Uppland. Map made by surveyor Sven Månsson 1640–1644. Source: the National Archives (Riksarkivet), project *National edition of the oldest geometrical maps*, Akt A1:24 Färentuna sn, Uppland

no indication of farms exhibiting signs of the 'modern' form of specialization that involves producing only one crop or product (grain, hops, fruit, fish etc.), and using the profit to buy the farm's daily necessities.

Keywords: seventeenth-century agriculture, geometrical cadastral maps, supplementary resources, division of labour, specialization, subsistence farming

Agrovoc terms: farms, households, resource management, subsistence farming, work organization, cartography, history, Sweden

The dissertation is available as a pdf at
<http://diss-epsilon.slu.se:8080/archive/00002323/>

Pia Nilsson, fil.dr

Avdelningen för agrarhistoria, Institutionen för ekonomi,
Sveriges lantbruksuniversitet Ultuna
pia.nilsson@ekon.slu.se

Anita Andersson

Valåsens herrgårdspark eller Hack i häl på Linnerhielm

Masteruppsats

Konstvetenskapliga institutionen,
Stockholms universitet 2010

Bruksherrgården Valåsen ligger i sydöstra Värmland strax utanför Karlskoga, i en sent uppodlad skogsbygd där formell trädgårdskonst knappt hann etableras förrän landskapsparkens fria stil blev modern. Det finns ännu herrgårdsbyggnader kvar från 1700-talets mitt liksom rester av en omfattande landskapspark. I masteruppsatsen diskuteras den särpräglade parkmiljön invid en järnindustri där motiv som social statushöjning, nationalism och självbiografi varit avgörande för utformningen. Som nyskapad typbenämning på landskapsparken föreslås *industrie ornée*.

Med trädgårds- och parkanläggningar markerade ägarna sin samhällsstatus och herrgårdsparkens tillkomst, storhetstid och söndring är intimt kopplad till järnbrukets och ägarfamiljernas framgångskurva. I början av 1600-talet var Valåsen ett nyröjt torp utan stora odlingar, men med tiden blev Valåsen ett bergsmanshemman och en asymmetriskt ordnad fruktträdgård anlades. Mot slutet av århundradet fanns två stångjärnshamrar vid Valån och ägaren Johan Ysing bosatte sig på gården.

Under andra halvan av 1700-talet byggdes herrgårdsbyggnader och en formell trädgård samkomponerades med dessa. Steget från bergsmanshemman till bruksherrgård möjliggjordes genom järnbrukets framgångar och manifesterades med en formell trädgård och en allé. En sådan trädgårdsanläggning var troligtvis både en markör av social status OCH medverkade aktivt, performativt, till statushöjningen.

Omkring 1780 övergick herrgården till den adlige Bengt von Hofsten och hans hustru Christina Lovisa Geijer. Detta innebar en ännu högre social status, vilket markerades med en nyskapad landskapspark i en tidigare beteshage och längs ån. Där fanns promenadgångar och bersåer och bland dem även litterära citat. Under 1800-talet tillkom lusthus, runsten och broar på små holmar i sjön Möckeln. Familjen von Hofsten på Valåsen splittrades under 1870-talet, och snart också parkanläggningen. I slutet av århundradet samlades trädgårdsanläggningarna åter omkring herrgårdsbyggnaderna och omformades i en blandad stil. Under 1900-talet växte mycket av den forna parken igen eller sköttes som gräsmatta. Symboliken är tydlig; utan familjeminnen, ingen park.

Valåsens landskapspark avvek från det vanliga i ett speciellt avseende; industrimiljön inkluderades i parken, kanske med influenser från England där bomulls- och krutindustrier bidrog till det pittoreska i parker och i målningar. Stångjärnshamrarnas dunkande, forsens brus och smedjans ljussken i skymningen gav parken ett egenartat ljud- och ljusspel i samverkan med de vanliga lövsalarna och promenadvägarna. Här lanseras därför benämningen *industrie ornée*, industrilandskapsparken, som en variant av *ferme ornée*, den utsmyckade lantgården (en form av engelsk park/landskapspark).

■ Holmarna vid Valåns utlopp i sjön Möckeln, tidigt 1900-tal.
(Tillhör Karlskoga bergslags hembygdsförening, okänd fotograf)

En ny nationell självbild etablerades kring 1800. Järnindustri, pittoreska vattenfall och bruksherrgårdar utgjorde viktiga motiv i detta projekt där bland andra Johan Fredrik Martin och Jonas Carl Linnerhielm var aktiva som tecknare i bildverket *Svenska vuer* respektive som författare till *Bref under resor i Sverige*. Båda beskrev eller avbildade Valåsens park. Det fanns vare sig turkisk kiosk, egyptisk obelisk eller grekiskt tempel i Valåsparken. Avsaknaden av sådana exotiska element gav tillsammans med närvaron av en runsten ett kraftfullt nationellt anslag. Detta patriotiska motiv tycks under tidigt 1800-tal ha vidareutvecklats under påverkan av närstående och grannar som var aktiva i Götiska förbundet, grundat av bland andra värmlänningen Erik Gustaf Geijer.

Sambanden mellan olika konstarter, det intermediala, i Värmlands landskapsparkar är speciellt intressant. I den värmländska herrgårdskulturen hade skönlitteraturen en stark ställning och i uppsatsen skisseras en regional trädgårdskultur där natur, industrimiljö och konstnärliga intressen tog sig uttryck i säregna trädgårdar. I Valåsens landskapspark smälte det litterära och det självbiografiska samman till symbolladdade motiv med hjälp av citat ur Gustaf Philip Creutz diktverk *Atis och Camilla*. Diktens form, stil och innehåll speglade på ett välfunnet sätt ägarnas relation till varandra och trädgårdens och parkens ambivalens mellan fritt och formellt, men citatet kan även läsas som en personlig kommentar till förmån för sinnlighet och naturlighet.

Anita Andersson, masterexamen i konstvetenskap
Haga parkmuseum, Statens fastighetsverk
a.anita@telia.com

Olof Nilsson

Trädgårdens mästare: En studie om Rudolf Abelins politiskt-sociala författarskap i sekelskiftets Sverige

Kandidatuppsats, Idé- och lärdoms historia
Sektionen för humaniora
Högskolan Halmstad 2010

Undersökningen behandlar Rudolf Abelins författarskap från slutet av 1880-talet och fram till mitten av 1910-talet. Det finns en avsaknad av forskning, om Abelin, som tar hänsyn till samtidskontexten och samtliga av hans publicerade verk. Uppsatsen åsyftar att visa hur hans samtliga verk skall uppfattas som en helhet. De böcker som studeras är främst mönsterböcker i trädgårdsskötsel, men där ventileras också ett större system av idéer och värderingar. Litteraturen placeras i kontexten av den kulturkris som uppkommer när moderniteten gör sitt intåg i Sverige. Modernitetskritiska rörelser, som egnahemsrörelsen och kolonirörelsen, jämförs med de idéer som presenteras i Abelins litteratur, för att på så vis försöka skapa en större förståelse för hur han såg på sin samtid och framtid.

Uppsatsen påvisar att det finns stora likheter mellan Abelin och de modernitetskritiska rörelserna, och att det är en utveckling som skett över tid. Det som gör Abelin till ett original, jämfört med andra kritiker, är att han bakar in sin kritik i böcker som främst rör trädgårdskonsten. Vid studiet av hans böcker så bildas det en röd tråd, som uppvisar tankar om ett större, enhetligt, idealsamhälle där förhållandet mellan människan och naturen kännetecknas av vördnad. Det står i stark kontrast till den exploatering av naturen som industrialismen – moderniteten – representerar.

Resultaten i uppsatsen innebär en större förståelse för Abelins förhållande till samtiden, men också i hur han betraktar trädgårdarna ur ett annat perspektiv än rent estetiskt. Slutsatsen påvisar att det finns en rad områden där forskningen kan gå vidare, för att kunna skapa en större bild av denna trädgårdens mästare.

Nyckelord: Rudolf Abelin, sekelskifte, 1900, politik, social, industrialism, egnahem, hemideologi, trädgård, torpare, herrgård, modernitet, koloni, koloniträdgårdar, hem, Norrvikens trädgårdar

Uppsatsen finns i fulltext på en länk från www.uppsatser.se, sök på "Rudolf Abelin".

Olof Nilsson, fil.kand., kommunarkivarie i Båstad
Magisterstudent, Idé- och lärdoms historia, Lunds universitet
olof.nson@gmail.com

Lucius Junius Moderatus Columella

Tolv böcker om lantbruk

En tvåtusenårig romersk lantbrukslära

Översättning Sten Hedberg

Liv, lantbruk och livsmedel i Columellas värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare.

674 s, svartvita ill., 32 s färgplanscher

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 43

Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien Stockholm 2009

ISBN 978-91-85205-77-6

Det är inte ofta doften av lärdom (blandad med en ton av gödsel) slår emot en så tydligt som när man öppnar *Tolv böcker om lantbruk*. För lärdomen står både författaren själv, romaren Columella, och de svenska forskare som har översatt och i ett antal artiklar kommenterat hans verk.

Den svenska titeln anspelar på att Columellas *De re rustica* (ungefär 'Om lantliga göromål') är uppdelad i tolv sinsemellan ganska olika avdelningar eller "böcker".

De re rustica, sannolikt tillkommen någon gång runt år 60, är intressant av flera skäl. Ett är att den är unik. Vid sidan av efterföljaren Palladius *Opera agriculturae* (tillkommen några århundraden senare) är detta den enda riktigt omfattande handledningen om lantbruk från romersk tid som har bevarats.

Ett annat skäl är dess direkta och indirekta historiska betydelse. Den tycks visserligen inte ha lästs under medeltiden, men hade en indirekt påverkan genom Palladius handledning. Denna var under medeltiden den mest spridda och översatta romerska jordbrukstraktaten, och är i mångt och mycket baserad på *De re rustica*. Och när renässanshumanisten Poggio Bracciolini på 1400-talet hittade handskrifter av *De re rustica* fick den snabb spridning. Redan 1472 kom den i tryck, och den ingick för åtminstone något århundrade bland den mycket lästa jordbrukslitteraturen (ofta sampublicerad med mot-svarigheterna av Cato, Varro och Palladius). Det var också just Columellas skrifter som den svenske birgittinerbrodern Peder Månsson, verksam i Rom i början av 1500-talet, valde som främsta källa när han påbörjade arbetet med en svensk handledning i lantbruk, *Bondakunst*.

Ett tredje skäl är det läsvärde den har i sig själv. Columella hade ambitionen att skriva ett både praktiskt användbart och litterärt njutbart verk, och även i dag kan vi uppskatta dessa aspekter. Användbarheten är visserligen inte alltid så uppenbar – Kjell Lundquist beskriver i en kommentar hur behandlingen av trädgårdsfrågor kännetecknas av en blandning av "en gedigen praktisk trädgårdsmästarefarenhet och en grov vidskepelse" (s. 598). Men den kulturhistoriska inblick den

ger är värdefull och underhållande. Den ger en bild av livet på den romerska landsbygden som man kan roas och häpna över.

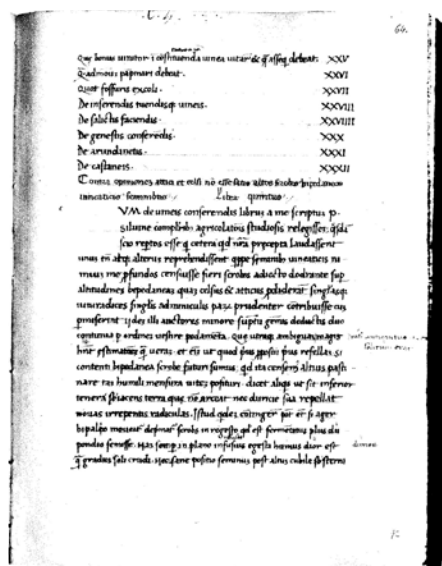
Litterärt finns också kvalitéer. Den är inte bara en handledning, utan en av de tolv böckerna utgörs av en lärodikt om trädgårdsodlingen som, enligt dess förord, just kommit till för att komplettera Vergilius jordbrukspoetiska *Georgica* där denna aspekt inte behandlades. I övrigt ter sig Columellas text ofta i moderna ögon lite vidlyftig i sin vältalighet, men detta är förstås avsiktligt för en text som speglar både didaktiska och litterära ambitioner. Det litterära värdet ligger särskilt i den författarnärvaro som är karakteristisk för verket och som bl.a. tar sig uttryck i en författare som går i dialog med de vänner han skriver för och som kommenterar varifrån han hämtat sina kunskaper.

Sten Hedbergs gedigna och väl genomarbetade översättning innebär att den latinska silverålderns ganska ordrika sakprosa – med variation i uttryckssätten som ett ideal – har överflyttats till en i huvudsak njutbar modern sakprosa. Något utslätat blir det dock, på gott och ont. Ett exempel rör hur Columella talar till läsaren: han väljer ofta att vända sig direkt till läsaren på det sätt som är vanligt (men inte alls obligatoriskt) i latinska instruktioner. I avsnittet om praktiska tillvägagångssätt för ympning skriver t.ex. Columella (i min ganska ordagranna översättning): ”Ge akt så att det träd från vilket *du* vill ympa och hämtar ympkvistar är spensligt och rikbärande [...]”.²¹ I översättningen blir det dock här ett könlösare och vagare *man* som vill ympa och ska ge akt. Även textens *vi* – som ibland är Columellas referens till sig själv, ibland snarast betyder ’vi alla’ (jfr Hedbergs kommentar i fotnot 13, s. 649) – blir i översättningen utjämnat till vad vi i dag kanske skulle föredra – ett *jag* eller ett *man* beroende på sammanhanget.

Översättningen ansluter alltså främst till hur vi skulle uttrycka oss i motsvarande genre på svenska i dag. (Här får man dock bortse från den påfallande ålderdomliga kommateringsprincip som av någon anledning har valts.) Det handlar om att föra den antika texten till moderna läsare, snarare än att förmedla textens stil. Att det är så visas för övrigt också av att översättaren har valt att inte bevara originalets hexameter i översättningen av den del som utgör en lärodikt.

Förtjänsten med anpassningen är förstås att hindren för läsningen blir mindre; nackdelen är dock att vi inte riktigt nås av alla de säkerligen helt avsiktliga stilistiska val som Columella gjorde. Det är verkligen synd att vi inte har fått den latinska texten som parallelltext, för att själva kunna jämföra med originalets formuleringar och hexameterritm. Den vetenskapliga utgåvan av Columellas verk är i dag inte särskilt lättillgänglig för den som inte har ett universitetsbibliotek runt knuten, och med en parallelltext hade utgåvan kunna bli vetenskapligt användbar även för litteratur-, antik- och språkvetare.

Det funktionsorienterade har också fått motivera att den traktat som brukar gå under namnet *De arboribus* (’Om träd’) inte har tagits med i utgåvan, och även detta är synd. Den utgör i huvudsak en kortversion av delar av *De re rustica*, och om det är Columella som har satt samman den eller inte

■ En sida ur Columella, *De Re rustica*, bok 4, början, i handskriften Latinus 28, Göteborgs universitetsbibliotek.

är ovisst. Men den har åtminstone sedan medeltiden följt *De re rustica*, antingen som en inarbetad del eller som en bilaga, och har alltså genom åren snarast blivit en del av verket. Att den har uteslutits motiveras dock med att den ”inte innehåller sakuplysningar” utöver *De re rustica* (s. 465).

Detta ligger i linje med att det är just Columella i antikt original vi får möta i denna utgåva – inte senmedeltidens eller den tidigmoderna tidens Columella. Till grund för översättningen ligger därför den filologiska rekonstruktion av Columellas egen originaltext som har gjorts, snarare än någon av de sentida versioner som har spridits och som i en del enskildheter avviker från den rekonstruerade versionen. Detta val av källtext är väl ganska självklart, men innebär naturligtvis att det vi ser inte nödvändigtvis är den Columella som senare generationer har mött.

Det är förstås inte heller senare generationers *tolkning* vi får genom översättningen. För fackterminologin har översättaren Sten Hedberg haft benäget bistånd av ämnesexperter. Växtnamnen har utretts av Kjell Lundquist, som också har bidragit med ett synnerligen ambitiöst växtregister, som (så långt det låter sig göras) identifierar vilka växter Columella avsåg. Oklara fall diskuteras, och de är många. Ett emblemiskt fall rör den växt som Columella benämner *ulpicum*. Det anses vara klarlagt att romerska författare som skriver om *ulpicum* inte avser vanlig vitlök (se Mezzabotta 2000). Men rör det sig om *Allium scorodoprasum* eller *Allium ampeloprasum*? Lundquist (och Hedberg) har fastnat för det senare och översätter till *wild purjolök*. Detta är säkert riktigt och välavvägt, men intressant är också att senare tiders läsare verkar ha tolkat det på annat sätt. I alla fall har *ulpicum* i Peder Månssons svenska 1500-talsversion blivit *klofflök* (Granlund 1983:259), d.v.s. vanlig vitlök, vilket indikerar att det är just så han har tolkat *ulpicum*. Men det är som sagt en annan historia.

Någonstans måste man förstås dra gränsen för vad som kan rymmas och den prioritering av den antika historien som har gjorts är inte svår att förstå. Volymen väger redan sina modiga 1 629 gram, och utöver översättningen på ungefär 360 sidor

finns också ett antal hundra sidor med kommenterande artiklar som det vore en stor förlust att inte få. Om senare tiders reception på ett generellt plan får vi ändå veta en del i översättaren Sten Hedbergs mycket informativa översikt över *De re rustica* i tid och rum. Här görs det klart vilken plats verket har i den antika traditionen av jordbrukslitteratur, och vissa uppgifter om dess tradering fram till modern tid ges också.

Buketten av övriga artiklar visar ungefär samma bredd som *De re rustica* i sig. Här berörs agrara förhållanden och åkerbruksteknik, vin och vinodling, oliver och olivolja, husdjurskötsel, fiske och vattenbruk, biskötsel, trädgårdsbruk respektive kosthållning. Särskilt intressant är att den agrarhistoriska kontexten utreds mycket grundligt i flera artiklar vilket ger en fördjupad förståelse av det ekonomiska system som Columella verkade i. Givande för den trädgårdshistoriskt intresserade är Kjell Lundquists kapitel om "Columella, trädgården och växterna", som redovisar en läsning där trädgården visar sig vara närvarande genom hela verket.

Sammanfattningsvis måste det framhållas att översättningen är en kulturgärning. Det är glädjande att den latinska sakprosan får något av den uppmärksamhet som den förtjänar och att fler får möjlighet att stifta bekantskap med den romerske författaren Columella. Han framstår på många sätt som en både sympatisk och klok karl, om än färgad av sin tids självklara synsätt på såväl slaveri som astronomi.

Men det finns behov av fler kulturgärningar. De senare århundradenas – eller rättare sagt årtusendenas! – reception vore väl värda en egen volym. Vi läser nu denna antikens Columella med andakt och väntar på att någon ska ta sig an den nya tidens Columella – och Cato, Varro, Palladius och Vergilius ...

- 1 "Ex qua arbore inserere uoles et surculos ad insitionem sumes, uideto, ut sit tenera et ferax nodisque crebris, [...]" (5.11.3; citerat efter Hedberg 1968:147).

Källor

- Eriksson, Gunnar, 1969: *Botanikens historia i Sverige intill år 1800*. Uppsala.
- Granlund, John, 1983: *Peder Månssons Bondakunst jämte parallelltexter utgiven med inledning och kommentar*. Uppsala.
- Hedberg, Sten, 1968: *L. Iuni Moderati Columellae Rei ructicae Libri III–V*. Upsaliae.
- Mezzabotta, Margaret R., 2000: What was *Ulpicum*? I: *The Classical Quarterly*, N.S. 50 (1), s. 230–237.

Andreas Nord, fil.dr, forskare

Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet
andreas.nord@nordiska.uu.se

Inger Larsson

Millefolium, rölika och näsegräs

Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 45
Kungl. Skogs- och lantbruksakademien, Stockholm 2009
256 s. illustrerad i färg
ISBN 978-91-85205-83-7

Växtnamn är oundgängliga för trädgårdshistorikern. Å ena sidan använder vi dem för att beskriva faktiska växtfynd t.ex. kvarstående växter, avbildningar, makrofossil och pollen. Å andra sidan söker vi efter växtnamn i böcker, kataloger och inventarier, källmaterial som kan berätta om gångna tiders odling.

För att namnen skall vara informativa krävs att de kan kopplas till rätt växt. De namn som nu används för att beskriva faktiska växtfynd följer sedan länge en internationellt accepterad namnstandard, utvecklad under 250 år med Linnés *Species plantarum* (1753) som startpunkt. Med hjälp av floror och databaser kan ett växtfynd, oavsett ålder, identifieras och namnsättas med såväl vetenskapligt som svenskt namn. Ju längre bak i tiden våra studier för oss, desto svårare blir det däremot att identifiera växtnamn eftersom normativa systematiska verk saknas och namnen oftast förekommer utan referens. Det är

följaktligen lättare att koppla ihop ett gammalt växtfynd med sitt rätta namn än att koppla samman ett gammalt växtnamn med sin rätta växt.

Inger Larsson, professor i svenska språket vid Stockholms universitet, driver sedan flera år ett projekt om de förinnéanska växtnamnen i Sverige. I boken *Millefolium, rölika och näsegräs. Medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*, behandlar hon fornsvenska växtnamn. Källmaterialet vad gäller de medeltida växtnamnen är magert, men trots detta har Inger Larsson lyckats vaska fram en diger växtlista genom att studera juridiska och ekonomiska texter såsom landskapslagar och räkenskaper samt namn ur läkeböcker och glossarier. Det rör sig om drygt 500 namn på cirka 300 växter, hämtade ur tryckta skrifter och handskrifter från medeltiden. De medeltida källorna är svåra för en icke-språkvetare att tillgoda göra sig på grund av skillnader i språk, stavning och piktur jämfört med nusvenska. Varje språkvetenskapligt bidrag till

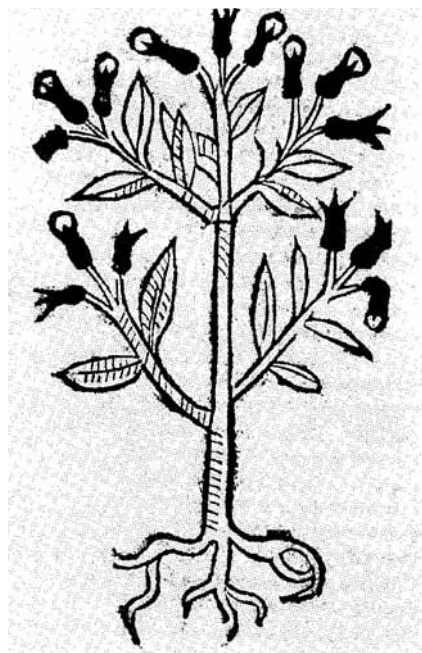
att tolka denna typ av texter är därför av stor betydelse även ur botanisk och hortikulturell synvinkel.

Lejonparten av boken består av en alfabetiskt (efter vetenskapligt namn) uppställd växtförteckning med motsvarande fornsvenska namn, och som jämförelse även fornvästnordiska, danska, tyska och äldre latinska namn. Till de flesta namnen ges även fornsvenska textexempel där växtnamnet förekommer i sitt sammanhang såsom "Och skal man wakta sik for gambla ärthir oc bönor gardkal oc märke rovor oc roffwakal oc ran kaalstok". Växtförteckningen är inte representativ för kännedomen om växter i Sverige på medeltiden utan förmedlar en bild av det lärda Sveriges kunskaper om växtvärlden så som den förmedlas i källmaterialet. Därav undertitelns "lärdd tradition" till skillnad från "folklig tradition".

De växter som nämns i skrift under medeltiden är de som hade betydelse ur till exempel juridisk, medicinsk eller religiös synvinkel. "Detta är viktigt att komma ihåg" skriver Inger Larsson "för det kan förklara varför växter som vi exempelvis genom analys av pollen eller makrofossil vet odlades och hade stor betydelse i folkhushållet ändå inte finns med bland de växter vilkas medeltida svenska namn vi känner till". De medeltida namnen omfattar främst bärande träd och buskar, skogsträd, grönsaker, åkergrödor, vilda och odlade medicinalväxter, apoteksvaror, kryddor och vissa andra handelsprodukter. Att tre arter peppar *Piper* finns med i förteckningen men inte lingon, liljekonvalj eller en enda blåkllocka kan ses som signifikativt för urvalet av växter.

Bokens tema får inte tolkas som svenska namn på växter som växte i Sverige under medeltiden. Som Inger Larsson skriver "Att en växt nämns i en medeltida källskrift på svenska är alltså inget som helst bevis på att den verkliga växten också var tillgänglig i vårt land". De flesta av de redovisade växtnamnen är inlånade från latinet och danskan, endast en mindre del har inhemskt ursprung. Läke- och örtaböckerna är t.ex. ofta översättningar av danska och tyska verk med växtnamnen lätt försvenskade. Landskapslagarna utgår däremot från inhemska förhållanden och ger svenska namn på t.ex. bärande träd och åkergrödor. Inger Larsson presenterar en handfull av de inhemska namnen mer ingående och diskuterar deras ursprung. Som speciellt intressanta framhålls *baggasöta*, *byttgräs* och *groblad* då dessa namn också innehåller ledtrådar till svensk kulturhistoria.

Något jag saknar i sammanställningen, med undantag för skogsek *Quercus robur*, är en distinktion mellan växtnamn som avser hela växten och namn som avser en del av eller produkt av en växt. Som exempel kan nämnas att *russin* uppges som växtnamn för vin *Vitis vinifera*, trots att *russin* är en produkt från vinrankan och kan jämföras med orden *vin* (drycken) och *druva*. I citatet "Palma plantheras aff färskom dadel stenom" används *palma* för själva växten och *dadel* för frukten vilket tycks mig jämförbart med *ek* och *ollon* eller *ros* och *nypon*. Flera av de namn som finns upptagna i sammanställningen avser importerade apoteksvaror och kryddor. Då, när namnen tecknades ner, avsåg de bara en växtprodukt och kunskapen om själva växten saknades. Detta blir extra tydligt på s. 142–143 där muskot och muskotblomma, två delar av samma växt, illustreras som två helt olika växter i *Ortus sanitatis* från 1517.

■ Träsnitt ur *Ortus sanitatis* från 1517 föreställande *Syzygium aromaticum* kryddnejlika.

Distinktionen är inte minst viktig eftersom det ofta är underförstått att produktnamnet inte handlar om vilken del av växten som helst. Innehåller ett medeltida recept kardemumma, mastix och ingefära så innebär det frukten eller fröna av kardemumma, kådan av mastixbusken och jordstammen av ingefära eftersom det varit de delar som importerats och varit kända i Nordeuropa. Ofta har produktnamnet med tiden kommit att beteckna hela växten, men den svenska namnsättningen hade säkerligen blivit en annan om växten varit känd före produkten. Då hade säkert växten bomull (av tyskans *baumwolle*) fått heta ullträd istället för trädull.

Boken är rikt illustrerad med i huvudsak samtida illustrationer, merparten hämtade ur *Ortus sanitatis* från 1517. När man ser bilderna förstår man varför Olof Rudbeck den äldre kallade de gamla örtaböckernas illustrationer för "små och illaka figurer eller skapelser". Inger Larsson framhåller själv bildernas ofta undermåliga, men tidstypiska kvalitet. För läsaren blir det ändå förvirrande när en illustration så uppenbart föreställer något annat än det vetenskapliga växtnamn som står i bildtexten. Som exempel kan nämnas illustrationen av alm som föreställer en flockblommig växt (mycket snarlik bilden av palsternacka), lichenes (lavar) illustreras med en levermossa och plommon med en *Rubus*-art. Är bilden då avsedd som en illustration av växten eller ett av de medeltida växtnamnen? Eller har den hamnat fel i tryckningen, på 1500- eller 2000-talet? Kommentaren "fiktiv bild" kunde stått på betydligt fler ställen än vid peppar och kryddnejlika.

I november kommer en ny reviderad upplaga av boken med en nyskriven artikel om hur ofta olika växter förekommer i det medeltida materialet samt en engelsk sammanfattning.

Karin Martinsson, fil.dr, 1:e trädgårdsintendent
Bergianska trädgården, Stockholm
karin@bergianska.se

Madeleine von Essen & Else Espeland

Bogstad

Park og hager til nytte og behag

Aschehoug Forlag, Oslo 2009

256 s. Rikt illustrerad i färg och svart-vitt

ISBN 978-82-03-23620-4

Det känns otroligt roligt att läsa en dokumentation av en park och ett restaureringsarbete i bokform, utgiven av ett förlag och med en vacker layout. Det stora flertalet liknande arbeten ges ut i form av rapporter med ganska få illustrationer och utan ett förlags möjligheter till layout, tryckning och spridning.

Bogstad. Park og hager til nytte og behag är utgiven som en del i ett större projekt om Bogstad gård utanför Oslo. Projektet involverar flera års arbeten med arkeologiska utgrävningar, tre seminarier och arkivstudier för att dokumentera, bevara och långsamt restaurera anläggningen med en viss anpassning till dagens behov. Två rapporter om projektet har givits ut tidigare; *Spor i jord* (2004) och *Internasjonale strømninger i hagekunsten* (2005).

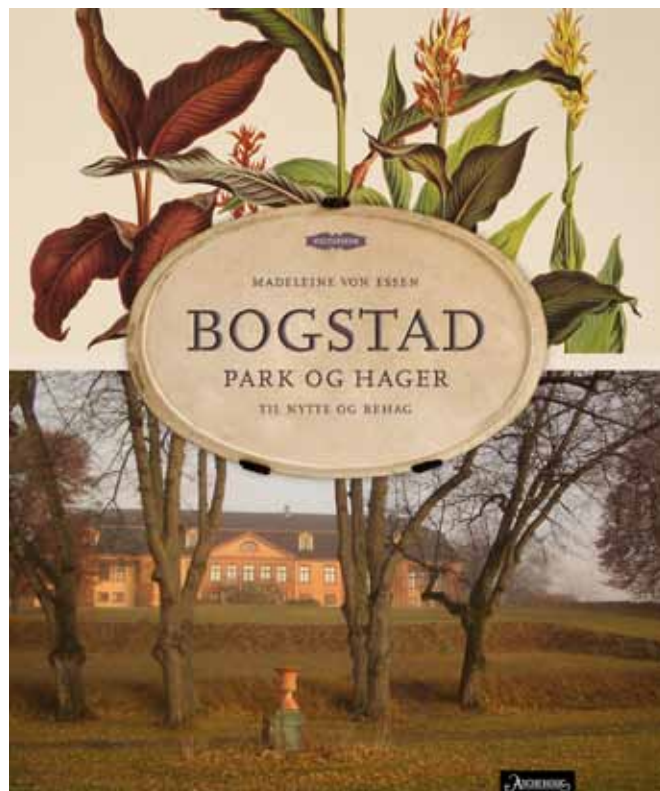
Med stöd och uppmuntran från Riksantikvaren i Norge, Mette Eggen, landskapsarkitekt Anne Kaurin och museichefen på Bogstad Gård, Else Espeland, har Madeleine von Essen gjort en tidskronologisk resa i åtta kapitel, via Bogstads privata ägare, för att beskriva parken och trädgårdarna under varje enskild tidsperiod. Efter varje kapitel återfinns sammanfattningar på norska och engelska. Likaså är alla bildtexter på både norska och engelska.

Efter en inledning av Else Espeland, lägger Madeleine von Essen ut den intressanta och rikt illustrerade berättelsen om Bogstad Gårds park och trädgård från 1649 och framåt. I det längsta kapitlet som berör Bogstads park och trädgård under dess glansdagar, Peder Ankers tid 1772–1824, uppges parken ha innehållit allt det som tiden och modet krävde; "lysthav", "forsøksfelt", "planteskole", "drivhus" och "landskapspark". Berättelsen fylls ut med internationella jämförelser, tänkbara inspirationskällor och sammanställningar av växtlistor.

Växtlistorna, som är analyser av en förteckning över Bogstads växter skriven av Peder Anker 1792, innehåller dåtidens norska och vetenskapliga benämning och där det är möjligt även dagens aktuella norska och vetenskapliga namn. Sammanlagt hittar läsaren fem listor gjorda utifrån Peder Ankers förteckning; nordamerikanska träd- och buskarter, träd- och buskarter från andra världsdelar, rosor, perenner och växthusväxter. I texten som behandlar storhetstiden nämns även ett stort antal andra växter som har beställts till Bogstad via plantskolor i bland annat Holland under samma tidsperiod. Ett flertal botanikers beskrivningar från 1790–1870-talen nämns också som viktiga källor till växtmaterialets historia på platsen.

Som sidospår till berättelsen om Bogstad bjuds läsaren på "Tematexter", markerade med en avvikande färg. Tematexterna är ganska många och tar bland annat upp personfakta om ägarna, tidsandan under upplysningen, fakta om hamling, om användningen av dammlera som jordförbättring, om ideologin bakom den engelska landskapsparken, om bildningsresor, om den norska kontakten med den botaniska miljön i England, kulturlandskapet som park och *ferme ornée*, trädgårdsteoretikern Christian Cay Lorenz Hirschfeld, växter rekommenderade av arkitekten Sir William Chambers, trädgården som sällskapsrum och rekonstruktionskartor vid fyra olika tidsperioder på Bogstad.

Som avslutning presenterar Else Espeland situationen idag, hur Bogstad Gård förvandlats från privat egendom till stiftelse och hur man ser på användningen av parken idag. Hon gör också en sammanfattning av de senaste årens restaurerings- och dokumentationsarbeten. På bokens sista sidor återfinns slutnoter indelade efter kapitel, en litteraturlista, en ordförklaring, en ägarlängd och ett Orts- och personregister.

Det skulle kunna upplevas splittrande att Madeleine von Essen gör så många avvikelser från huvudberättelsen i olika tematexter, men det blir som helhet en intressant och utvecklande läsning. Tematexterna visar på att en trädgårds historia består av så många olika delar och sammanhang, förutom den fysiska platsen med dess växter och byggnader. Förutom den påverkan alla ägare och arkitekter bidrar med, formas en trädgård av trädgårdsmästarnas arbetsinsatser och utbildning, av trädgårdskonstens inspirationsvägar, samhällsklimat och ekonomi, ideologi och politik.

Både Else Espelands och Madeleine von Essens texter utgör trevlig läsning såväl för en specialintresserad allmänhet som för de som yrkesmässigt arbetar med liknande frågor. En väldigt stor förtjänst är de noggranna växtlistorna, som går att applicera på och analysera vidare för anläggningar från samma tidsperiod. Av det skälet hade det varit önskvärt att alla listor stod samlade på ett och samma ställe, eller nämndes i innehållsförteckningen som enskilda rubriker.

Som kritik kan anföras att parkens rumsliga historia och uppbyggnad över tid, som man delvis kan se i kart- och bildmaterialet och inne i texten, har fått för lite utrymme i texten i jämförelse med växtmaterialets beskrivning. Därför är de fyra olika kartorna som visar hur parken sett ut vid olika tidsperioder väldigt befriande för helhets- och rumstolkningen av Bogstad. De visar på den detaljerade kunskap Madeleine von Essen besitter om helheten och hennes kunskap har fått fysisk form med kartornas hjälp. För att riktigt kunna utnyttja kartornas förtjänstfullhet, för att förstå storlek och avstånds-förhållanden men också tankar bakom uppbyggnaden av parken, hade läsaren dock varit hjälpt av en skalstock och en norrpil. Detta vore inte minst behjälpligt vid liknande arbeten i framtiden. Det vore också bra att tala om vilka äldre kartor analyserna bygger på, förutom den nämnda tidsperioden, även om de går att hitta i boken med lite intensiv bläddring och egen jämförelse.

Det är tydligt att Madeleine von Essen inspirerats av diskussionerna vid seminarierna om Bogstad som föregick bokens utgivning. Detta gäller inte minst seminariet om internationella strömningar inom trädgårdskonsten, vilket gjorde gällande att det fanns olika inspirationsvägar för den engelska parken i Norden i slutet på 1700-talet, via Tyskland inte

minst. Madeleine von Essen drar slutsatsen att en stor del av inspirationen till utformningen och innehållet i Bogstads park kom från Tyskland, vars anläggningar och texter i sin tur hade inspirerats av Englands parker och skribenter. Fog för de tyska influenserna hittas bland annat i dokumentationen kring trädgårdsmästarna vid Bogstad, som under slutet av 1700-talet kom från Tyskland eller ägde trädgårdslitteratur från Tyskland, men även i argument från Annegreth Dietzes avhandling *Gartenkunst und Bürgertum 1750–1850. Soziale, politische und ökonomische Aspekte der Gartenkunst in Südnorwegen mit einem Schwerpunkt auf Pflanzenimport und -verwendung*. (2006).

Det går inte att låta bli spekulationen att inspirationen trots allt gått via Fredrik Magnus Piper eller Gustav III i Sverige. Även om Fredrik Magnus Pipers stora verk *Ängelsk lustpark* aldrig gavs ut och därmed inte kunde stått i Peder Ankers bibliotek, så var åtminstone en av Peder Ankers trädgårdsmästare svensk och dessutom upplärd av Hagaparkens anläggare J. C. Ackermann. Själv hade Anker, som godsägare och högt uppsatt politiker, troligen kontakt med det svenska hovet och svenska godsägare som anammat de engelska parkidealen. Om detta diskuterar inte Madeleine von Essen. De norsk-svenska kontakterna och utbytena inom Norden på trädgårdskonstens område på 1700-talet och det tidiga 1800-talet är dock ett i raden av intressanta forskningsämnen som Forummedlemmar tagit sig an på sistone. Det ses inte minst i Bjørn Anders Fredriksens avhandlingstema och arbeten på Bygdøy i Norge (se *Bulletinen* 2006–2007).

En önskedröm vore att fler dokumentationer och skrifter om restaureringar av historiska trädgårdar, liknande den för Bogstad, kunde ges ut i bokform. För i bokformatets spår följer det så viktiga med denna typ av texter, utvikningarna. Helt plötsligt, med det utrymme boken medger, kan en plats historia beskrivas ur så många fler vinklar. Boken om Bogstad park og hager, är ett föredöme, en vacker publikation och ett viktigt tillskott i trädgårdshistorikerns bokhylla.

Anna Jakobsson, fil.dr, forskningsassistent
Område Landskapsarkitektur, Sveriges
Lantbruksuniversitet Alnarp
Anna.Jakobsson@ltj.slu.se

Kunst – Garten – Natur

Perspektiven gartenkultureller Forschung zu Beginn des 21. Jahrhunderts

Stefanie Hennecke & Gert Gröning (Ed.)

Dietrich Reimer Verlag GmbH, Berlin 2010
319 pp, illustrated in black and white
ISBN 978-3-496-01423-2

In Germany disciplines with historical or sociological approach to garden topics are at present underestimated and this makes them particularly vulnerable to reductions in personnel and financing. At the same time a considerable number of old professors in garden culture and open space planning have been replaced by a new generation.

It is in this context Stefanie Hennecke and Gert Gröning have published the anthology *Kunst – Garten – Natur: Perspektiven gartenkultureller Forschung zu Beginn des 21. Jahrhunderts* (Art – Garden – Nature: Perspectives of Garden Cultural Research at the Beginning of the 21st century). The editors don't want to survey the multiplicity of current research projects to the garden topic, nor do they want to deplore possible shortcomings in it. Instead they show how much garden research, and not only this discipline, can benefit from unusual perspectives and networking between the arts. The book contains fifteen very different articles by different authors. Here follows short presentations of some of them.

Uwe Schneider's contribution "Die Verfügbarkeit von Quellenmaterial in der gartenkulturellen Forschung: Ein innereuropäischer Vergleich" demonstrates the results of the basic research-project "STOLO", submitted by Schneider and Gröning. In one volume each, literature and source listings for garden-historical research in a Western European country are listed and commented. Three volumes have appeared so far, for Italy, Switzerland and Spain. These titanic works could become immeasurably helpful for future garden research.

With "Die Genese der Gartenkunst als Gattung im System der frühneuzeitlichen Künste" Stefan Schweizer works with new conceptual instruments on a classical field of garden-historical research. Following Michel Foucault's discourse theory Schweizer explains how the attempt to define garden design as an art made garden design become an activity based on drawing and an art indeed. The author refers to the separate discourses in different literary genres which as late as 1709 with Dézallier d'Argenville formed the common term of "garden architecture". According to Schweizer it is the undifferentiated use of this term that obstructs the integration of garden-historical topics into the art-historiographical canon.

In "Ornamentale Raumformeln in den französischen Tanz- und Gartenkünsten des späten 17. Jahrhunderts" Oliver

Perrier points out parallels between parterre-ornaments and ballet-steps of the 17th century. Particularly in the comparison of contemporary dance notations and drafts for parterres the author shows that both art forms, which at the time in question were of enormous social relevance, were based on related forms of spatial operative creation.

Annette Richard and David Yearsley lead thereupon into "Spielräume der Musik im Los Angeles von Joe Wrights Film 'The Soloist' ". Their analysis focuses on the movie's main theme from Beethoven's *Eroica*. They show how tight the historical reviewers connoted their musical reception of the symphony and the concert hall with a feeling of nature and landscape parks. In "The Soloist" the question which place is adequate for an individual interpretation of the music becomes a main topic also. The analysis brings the authors to the question of contemporary park redesign in Los Angeles.

With "Die Äolsharfe. Ein Instrument zur Musikalisierung von Gärten im 18. und 19. Jahrhundert" Martin Ullrich follows historical descriptions of the natural sound. The romantic effect of the aeolian harp the author attributes to its quasi auto-poetic sound production. In the philosophical-poetical attributes that were given to the aeolian harp Ullrich recognizes an equivalent to the search for the natural style in the garden theory of this time.

In "Gärtnern wie Goethe – Überlegungen zu zeitgenössischen Trends im Garten-Design" Anette Geiger asks for current design trends concerning private gardens. In a market analysis Geiger recognizes in the up-to-date lifestyle a longing for the simplicity of Biedermeier and for the *genius loci* as a reaction to the all-is-possible of global gardening. The authoress finds hints for her opinion in successful garden-journals and also in the reactivation of the historical Königliche Gärtnerlehranstalt in Berlin as a trendy garden center.

The editors want to show perspectives for future research by an extremely broad spectrum of topics which cover garden theory and source research, as well as market analysis, the current art scene, dances and music, imperial gardens of China, comics and much more. Sometimes you notice references between the essays transverse to the anthology's systematization. Sometimes one feels provoked: Has enough research been done to draw this or that conclusion? Does this belong to serious garden studies? Often you will find yourself inspired to think about seemingly well-known gardens and theories in a new way. If the anthology evokes these kinds of questions, it fulfills the editors' claims.

A version of this review with introductions to all articles is available at the authors webpage www.gardenhistorie.de

Joachim Schnitter, Dipl.-Ing.
Gartendenkmalpflege • Freiraumplanung
Alter Elbdeich 79, 21217 Seeveral, Tyskland
joachim.schnitter@web.de

Bulletin

för trädgårdshistorisk forskning

NR 23, 2010 ISSN 1652-2362
www.gardenhistoryforum.org • gardenhistoryforum@gmail.com